

MITTEN DESTANA, DESTANDAN TÜRKÜYE

ANADOLU SAHASI TÜRK FOLKLORUNDA GEYİK

Ünsal Yılmaz Yeşildal

kömen

Kömen Yayınları 136

1. Baskı

Haziran 2015

ISBN

978-605-5184-50-6

Kömen Yayınları

Kürkçü Mah. Rampalı Çarşı Zemin Kat Nu.: 11

Konya

eposta: komen54@hotmail.com

Tel: 0332 3534715

T.C. Kültür.Bakanlığı Sertifika Nu.: 0907-42-008978

Baskı

Şelale Ofset

Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. Nu.: 22

Konya

Matbaa Sertifika Nu.: 13361

Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL

Mitten Destana, Destandan Türküye

**ANADOLU SAHASI TÜRK FOLKLORUNDA
GEYİK**

Kömen Yayınları

İçindekiler

ÖN SÖZ.....	III
GİRİŞ	8
1. BÖLÜM.....	11
TÜRK DÜŞÜNCESİNDE GEYİĞİN MİTİK, DİNÎ VE FOLKLORİK KÖKENLERİ	11
1. 1. Türeyiş Unsuru Olarak Geyik	11
1. 2. Av Hayvanı Olarak Geyik.....	13
1. 3. Yol Gösterici Olarak Geyik	18
1. 4. Şekil Değiştirme Unsuru Olarak Geyik.....	22
1. 5. Hükmedilen Hayvan Olarak Geyik	28
1. 6. Kemiklerden Diriltirme Unsuru Olarak Geyik	30
1. 7. Fal Unsuru Olarak Geyik	31
1. 8. Kurban Unsuru Olarak Geyik	33
1. 9. İnanma Unsuru Olarak Geyik	34
2. BÖLÜM	37
ANADOLU SAHASI TÜRK HALK ANLATIMLARINDA GEYİK	37
2. 1. Destanlardaki Fonksiyonlarına Göre Geyik	37
2. 1. 1. Av Hayvanı Olarak Geyik.....	37
2. 1. 2. Yol Gösterici Olarak Geyik	42
2. 1. 3. Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik	44
2. 2. Halk Hikâyelerindeki Fonksiyonlarına Göre Geyik.....	44
2. 2. 1. Yol Gösterici Olarak Geyik	44
2. 2. 2. Benzetme Unsuru Olarak Geyik.....	47
2. 2. 3. Av Hayvanı Olarak Geyik.....	50
2. 2. 4. Hükmedilen Hayvan Olarak Geyik.....	51
2. 3. Masallardaki Fonksiyonlarına Göre Geyik	52
2. 3. 1. Yol Gösterici Olarak Geyik	52
2. 3. 2. Şekil Değiştirme Unsuru Olarak Geyik.....	58
2. 3. 3. Yardımcı Unsur Olarak Geyik.....	60
2. 3. 4. Konuşan Geyik.....	64
2. 3. 5. Halk Hekimliği Unsuru Olarak Geyik	67
2. 3. 6. Olağanüstü Özelliklere Sahip Unsur Olarak Geyik.....	69
2. 3. 7. Av Hayvanı Olarak Geyik.....	70
2. 3. 8. Masumiyet Unsuru Olarak Geyik	70
2. 4. Efsanelerdeki Fonksiyonlarına Göre Geyik	71

2. 4. 1. Yol Gösterici Olarak Geyik	71
2. 4. 2. Yardımcı Unsur Olarak Geyik.....	76
2. 4. 3. Türeyiş Unsuru Olarak Geyik	81
2. 4. 4. Olağanüstü Özelliklere Sahip Olan Unsur Olarak Geyik.....	81
2. 4. 5. Güzel Koku Unsuru Olarak Geyik	82
2. 4. 6. Av Hayvanı Olarak Geyik.....	82
2. 4. 7. Şekil Değiştirme Unsuru Olarak Geyik.....	84
2. 4. 8. Kemiklerden Diriltme Unsuru Olarak Geyik	86
2. 4. 9. Koyun Tarafından Emzirilen Geyik	87
3. BÖLÜM	88
ANADOLU SAHASI TÜRK HALK ŞİİRİNDE GEYİK	89
3. 1. Ninnilerdeki Fonksiyonlarına Göre Geyik.....	89
3. 1. 1. Benzetme Unsuru Olarak Geyik.....	89
3. 1. 2. Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik	91
3. 2. Mânilerdeki Fonksiyonlarına Göre Geyik.....	92
3. 2. 1. Benzetme Unsuru Olarak Geyik	92
3. 2. 2. Av Hayvanı Olarak Geyik.....	95
3. 2. 3. Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik	97
3. 3. Türkülerdeki Fonksiyonlarına Göre Geyik	99
3. 3. 1. Benzetme Unsuru Olarak Geyik.....	99
3. 3. 2. Av Hayvanı Olarak Geyik.....	106
3. 3. 3. Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik	111
3. 3. 4. Taşındığı Dinî Özellikler Bakımından Geyik	112
3. 4. Ağıtlardaki Fonksiyonlarına Göre Geyik	113
3. 4. 1. Benzetme Unsuru Olarak Geyik.....	113
3. 4. 2. Av Hayvanı Olarak Geyik.....	117
3. 4. 3. Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik	123
3. 4. 4. Halk Hekimliği Unsuru Olarak Geyik	124
3. 4. 5. Derisinden Faydalanılan Hayvan Olarak Geyik.....	125
4. BÖLÜM.....	127
KALIPLAŞMIŞ İFADELERDE GEYİK.....	127
4. 1. Bilmecelerdeki Fonksiyonlarına Göre Geyik	127
4. 1. 1. Bilmecenin Cevabı Olarak Geyik	127
4. 1. 2. Bilmecenin Cevabı Olarak Geyik Uzvu	131
4. 1. 3. Bilmecenin İçerisinde Geçen Sözcük Olarak Geyik	132

4. 2. Atasözleri, Deyimler, Ölçülü Sözler, Alkış ve Kargışlardaki Fonksiyonlarına Göre Geyik.....	134
4. 2. 1. <i>Av Hayvanı Unsuru Olarak Geyik</i>	135
4. 2. 2. <i>Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik</i>	135
4. 2. 3. <i>Benzetme Unsuru Olarak Geyik</i>	136
4. 2. 4. <i>Şekil Değiştirme Unsuru Olarak Geyik</i>	137
5. BÖLÜM.....	138
ÂŞIK ŞİİRİNDE GEYİK.....	139
5. 1. Âşık Şiirindeki Fonksiyonlarına Göre Geyik.....	139
5. 1. 1. <i>Benzetme Unsuru Olarak Geyik</i>	139
5. 1. 2. <i>Av Hayvanı Olarak Geyik</i>	163
5. 1. 3. <i>Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik</i>	166
SONUÇ.....	171
KAYNAKÇA.....	172

ÖN SÖZ

Hayvanlar, insanoğlunun dünyayı paylaştığı diğer canlılardan-
dır. Dolayısıyla insanlar ve hayvanlar bu paylaşım esnasında sık sık
karşı karşıya gelmektedir. Bu karşılaşmalar, insanoğlu için bazen fayda-
lı bazen de zararlı olmaktadır. Bir ayının saldırısına uğrayan insan, ya-
ralanmakta ya da hayatını kaybetmektedir. Ancak aynı ayıyı avlayıp
postundan kıyafet yapmayı başarabilen insan için bu karşılaşma faydalı
olabilmektedir.

Türkler, tarihin ilk dönemlerinden itibaren konargöçer kültürün
zorunluluğu olarak hayvanlarla sıkı ilişkiler kurmuşlar ve bu ilişkilerin
sonucunda ortaya çıkan çeşitli inanmaları gündelik yaşamlarına, dola-
yısıyla da folklor ürünlerine dâhil etmişlerdir.

Türklerde hayvan ve insan ilişkisi denilince akla gelen ilk hay-
van bozkurttur. Türk folklorunun hemen her sahasında kendine yer
edinmiş olan bozkurt, bazen bu yeri diğer yabani hayvanlarla paylaş-
mak zorunda kalmıştır. Bu hayvanların başında da geyik gelmektedir.

Türkler, geyiği çoğu kez bozkurdun yerine koymuşlar, bozkur-
da yükledikleri özellikleri aynen ona da yüklemişlerdir. Bu özellikler,
gerek diğer Türk coğrafyalarında gerekse de Anadolu coğrafyasında
karşımıza çıkan folklor ürünlerinde yerini almıştır.

Bizi geyik konusunda çalışmaya sevk eden yüksek lisans semi-
ner çalışmamızda dikkatimizi çeken evliya tarafından hükmedilen ge-
yikler olmuştur. Bu konu ile ilgili okuduğumuz birkaç kaynakta da aynı
motifi taşıyan pek çok halk anlatmasına rastlayınca bu konunun derin-
lemesine çalışılması gerektiğine kanaat getirdik.

Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk
Halk Edebiyatı Bilim Dalında, 2004-2007 yılları arasında Yrd. Doç. Dr.
Zekeriya Karadavut danışmanlığında hazırlamış olduğumuz "*Anadolu
Folklorunda Geyik*" adlı yüksek lisans tezimizin araştırmacıların ve bilim
insanlarının daha rahat ulaşabilmeleri amacıyla kitaplaştırılmış hâlidir.

Çalışmamızda geyiğin folklor ürünlerinde yüklendiği özellikleri
karşılama için fonksiyon sözcüğünü kullandık. Ele aldığımız folklor
ürünlerinde geyiğin birden çok fonksiyonu varsa ve bu fonksiyonlar-
dan biri diğerinde daha ağırlıklı olarak görünüyorsa o ürünü ağır basan
fonksiyon içerisinde inceledik. Ancak taşınan fonksiyonun düzeyinin

aynı oluşundan dolayı bir ürünü birkaç farklı fonksiyon içerisinde incelediğimiz de oldu.

Çalışmamızda geyikten başka ahu, ceren, ceylan, elik, karaca, maral ve sığın gibi geyikgillerden olarak nitelendirilen hayvanları ve taşıdıkları fonksiyonları da inceledik. Bu hayvanlar halk zihninde aynı olarak kabul edilmiş hatta çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmıştır.

Çalışmamızda yer alan sözcüklerin yazımında Türk Dil Kurumu tarafından 2012 yılında yayımlanmış olan yazım kılavuzu esas alınmıştır. Ancak aynen alıntı yaptığımız cümlelerde, cümleyi aldığımız kaynağın yazımına bağlı kalınmıştır.

Çalışmamız giriş ve sonuç bölümleri hariç beş ana bölümden oluşmaktadır.

1. bölümden önce verdiğimiz giriş kısmında hayvan-insan ilişkisinin temellerinde yatan sebeplere kısaca değindik.

1. bölümde Türk folklorunda taşıdığı fonksiyonlara değindik. Ancak bu bölümde çalışmamızın asıl sahası olan Anadolu haricinde yer alan Türk coğrafyalarının folklor ürünlerine ve tüm Türk dünyasının ortak olarak sahiplendiği mitolojik ürünlere de yer verdik. Çünkü Anadolu folklorunda geyiğin taşıdığı fonksiyonların izah edilebilmesi için mitolojik kökenleri gözden geçirmek gerekiyordu.

2. bölümde geyiğin Anadolu sahasında karşılaştığımız halk anlatmalarında taşıdığı fonksiyonları inceledik. Bu bölümde sırasıyla destanlar, halk hikâyeleri, masallar ve efsaneler ele alınmıştır.

3. bölümde geyiğin Anadolu sahasında karşılaştığımız halk şiiri örneklerinde taşıdığı fonksiyonları ninniler, mâniler, türküler ve ağıtlar örneğinde inceledik. Bu bölümde ele almayı düşündüğümüz tekerlemeler, incelediğimiz kaynakların hiçbirisinde geyiği konu edinmediği için bu başlığı açma gereği duymadık.

4. bölümde geyiğin Anadolu sahasında karşımıza çıkan kalıplaşmış ifadelerde taşıdığı fonksiyonları bilmece, atasözü, deyim, ölçülü sözler ve alkış-kargışlar gibi türlerde ele aldık.

5. bölümde ise geyiğin Anadolu âşık şiirinde karşımıza çıkan fonksiyonlarını tespit ettik. Bu bölümde çalışmamıza konu olan şiirlerin, yaşadıkları dönemlerin edebî anlamda tanınmış şairlere ait olmasına dikkat ettik.

Çalışmamızın sonuç kısmında ise önceki bölümlerde yapmış olduğumuz tespitleri değerlendirdik.

Kaynakça kısmında çalışmamızda kullandığımız kaynakların künyesini verdik. Çalışmamız esnasında incelediğimiz fakat kullanmadığımız kaynaklara bu kısımda yer vermedik.

Çalışmamızın hazırlanması sırasında pek çok şahsın yardımını gördük. Bu şahısların hepsine teşekkür ediyorum. Özellikle bana ilmî bakış açısıyla düşünmeyi öğreten hocam Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na; çalışmanın her safhasında büyük desteklerini gördüğüm anneme, babama ve eşime; bugüne kadar kendisinden çok şey öğrendiğim, bundan sonra da öğrenmek için çaba göstereceğim hocam Prof. Dr. Zekeriya Karadavut'a teşekkürü borç bilirim.

Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL
Konya, 2007/ Ankara, 2015

GİRİŞ

İnsanlar, özellikle arkaik dönemlerde hayvanlarla çok sık karşı karşıya gelmişler ve bu karşılaşmaların sonuçları, insanlarla hayvanlar arasında, bugün zorlanarak anlamaya çalıştığımız hayvan-insan ilişkisini ortaya çıkarmıştır.

Türklerin hayvanlarla olan ilişkilerinin temelinde, konargöçer kültürün doğurduğu ekonomik mecburiyetler yatmaktadır. Avcılık ve hayvancılıkla geçimlerini sağlayan konargöçer Türkler, avcılıkla uğraştıkları dönemlerde karşılarında çıkan yabancı hayvanları avlamışlardır. Av esnasında, bu hayvanların saldırılarına uğrayarak yaralandıkları ya da hayatlarını kaybettikleri de olmuştur.

Türkler, hayvancılıkla uğraştıkları dönemlerde sürülerine saldırıp maddi kayba uğramalarına sebep olan yabancı hayvanları, sürülerini korumak için avlamaya mecbur kalmışlardır. Bu esnada yabancı hayvanların saldırılarına uğrayarak fiziksel zararlar görmüşlerdir.

Yerleşik hayata geçtiğinde tarım ve ticaretle uğraşan Türk insanı, bu sefer de tarlalarındaki mahsulüne zarar veren veya ticaret kervanlarına saldıran yabancı hayvanlardan kaynaklanan maddi ve manevi zararlara maruz kalmıştır.

Türkler, ekonomik kaygılarının yanında, tarihî dönemler içerisinde mensup oldukları dinî inanç sistemlerinden kaynaklanan sebeplerden ötürü de hayvanlarla sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Türkler, özellikle hayvan atalık kavramının etkili olduğu inanç sistemlerine mensup oldukları dönemlerden kalma inançlarını, bugün dahi mensup oldukları dinlere ve dolayısıyla dinî inançların etkili olduğu sosyal hayatlarına dâhil etmişlerdir.

Ama kanaatimizce dinî sebeplere dayanan hayvan insan ilişkisinin temelinde insanlığın ilk dönemlerinde karşımıza çıkan ekonomik sebepler yatmaktadır. Çünkü insanoğlu, kutsal kitapların emrettikleri haricindeki dinî inanma ve pratiklerini çoğu zaman ekonomik ve sosyal gereksinimleri doğrultusunda geliştirmiştir. İslâmiyet'te at eti yenmesinin günah olduğuna dair herhangi bir ibare yokken, Türkler atı savaşlarda ve günlük hayatta binek hayvan olarak kullandıklarından Türkler arasında at eti yenmesi çoğu zaman yasaklanmış ve bu yasak çoğu kez de dinî bir kural olarak algılanmıştır.

Bütün bu saydığımız sebeplerin ve gereksinimlerin ışığında Türk milleti, hayatında önemli bir yere sahip olan hayvanlara daima anlaşılması zor kutsiyetler yüklemiş ve bu kutsiyetlerin doğrultusunda hayvanlarla olan ilişkisinde kendisine yardımcı olacağına inandığı kurallar topluluğu oluşturmaya çalışmıştır.

Türkler, kimi zaman sürülerine ve kendilerine saldıran kurtla kimi zaman kendilerine yoldaş olan atla kimi zaman da avlamak için en uygun hayvan olan geyikle ilgili inanmalara sahip olmuşlar ve bu inanmaları folklor ürünlerine de konu etmişlerdir.

1. BÖLÜM

TÜRK DÜŞÜNCESİNDE GEYİĞİN MİTİK, DİNİ VE FOLKLORİK KÖKENLERİ

Giriş bölümünde değindiğimiz sebeplerden ötürü hayvanlarla sıkı ilişkiler içerisinde bulunan Türkler, bu ilişkilerin sonucunda edindikleri izlenim ve deneyimlerini folklor ürünlerine dâhil etmişlerdir.

Çalışmamızın bu bölümünde Türk folklor ürünlerinde geyiğin öne çıkan fonksiyonlarına ve bu fonksiyonların temellerinde yatan sebeplere değineceğiz.

1. 1. Türeyiş Unsuru Olarak Geyik

Kendisinden üstün güçlere sahip olan hayvanlar, dünyayı tanımaya çalışan ilkel insanın zihninde farklı inançların doğmasına sebep olmuştur. Kendisinde olmayan güçlere sahip olan hayvan; kas gücü, görüş keskinliği, güçlü koku alma duyusu ve yön bulma yeteneği ile ilkel insanın zihninde mükemmelleştirilmiştir. Hayvan, ilkel dönem Türk insanının zihninde insan olmayan, endişe veren bazen de yüceltilendir. Aynı zamanda çok yakın, çok alışıldık olan ve bu sebeple de güven duyulan bir canlı türüdür (Roux, 2005: 70-71). Hayvanların doğada meydana gelen olayları (Deprem, sel vb.) insandan önce hissetme özelliği de ilkel insanın hayvana verdiği değerın sebepleri arasındadır. İlkel Türk insanının hayvanları kendisi gibi yaşayan, düşünen ve konuşan varlıklar olarak algılaması ve onlardan korktuğu veya onları gücün simgesi olarak gördüğü için kutsallaştırıp onlarla akrabalık kurma isteği, hayvandan türeyiş konulu çok sayıda efsaneyi meydana getiren başlıca sebeplerdir

(Karadavut:<http://www.haberkademi.net/default.asp?inc=makaleoku&hid=223>).

Göktürklerin ve Uygurların kurttan türeyişi ile ilgili efsaneler, Türk mitolojisinde yer alan türeyiş efsanelerinin temelini oluşturur. Türk mitolojisinde kurttan başka geyik de hayvandan türeyiş unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Göktürklerin anasının dişi bir geyik olduğunu anlatan efsane şu şekildedir:

“Göktürklerin atalarından biri, sık sık bir mağaraya giderek orada dişi bir Deniz-Tanrısı ile sevişirmiş. İkisi arasındaki bu aşk ilgileri devam ederken,

günün birinde bu Göktürk reisi, bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkmış. Askerler geniş bölgelerdeki vahşî hayvanları sürerek, nihayet küçük bir yere sıkıştırmışlar. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip, birer birer avlamağa başlamışlar. Tam bu sırada askerlerden biri, karşısına çıkan bir Ak-geyiği okuyla vurarak öldürmüş. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi, meseleyi anlamış ve bu Ak-geyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırmış. Bu cezaya göre Göktürklerde insan kurbanları, hep bu askerin kabilesinden verilirmiş.” (Eberhard, 1996: 86).

Türklerle kültür ve dil akrabalıklarının bulunduğunu bildiğimiz Fin-Ugor kavimlerinden Vogullara ait olan bir efsanede türeyişle ilgili olarak şu olaylar anlatılır:

“Vogulların efsanevî kahramanı Tunk-Pox bir gün gökte dolaşırken altı ayaklı bir geyik görmüş ve geyiğin peşine düşmüş. Geyik kaçmış, o kovalamış; fakat bir türlü geyiği tutamamış. Kovalaya kovalaya en sonunda geyiğin iki ayağını kırmış ve geyik dört ayaklı kalmış. Bu geyiğin yedi kardeşi varmış. Vogulların büyük Tanrısı Numi-Tarem’in de yedi oğlu olduğu için, bunları Tanrının oğlu zannedenler de varmış.” (Ögel, 2003: 577-578).

Vogullara ait bir başka efsanede de iki kardeşten birinin gördüğü rüya sonucunda gökle yerin birleştiği yerde teke geyiği öldürmesi anlatılır. Öldürülen bu dişi geyiğin yedi yavrusu varmış. Vogullar, bu geyiği Gök-Tanrısı olan Numi-Tarem’le ilişkilendirerek insanlığın bu geyikten türediğine inanırlarmış. (Ögel, 2003: 577-578).

Cengiz Han’ın atalarıyla ilgili olarak anlatılan rivayette geçen “Çinggis han’ın ceddi, yüksek Tanrının takdiriyle yaratılmış bir bozkurt idi, eşi beyaz bir dişi geyik idi. Onlar denizi geçerek geldiler.” (Temir, 1995: 3) cümleleri Türklere yakın coğrafyada yaşayan Moğollarda da hayvanlarla ilgili türeyiş inançların mevcut olduğunu göstermektedir.

Cengiz Han’ın kökenini anlatan ikinci metinde “Atlan Tobçi”de Boroçu, Sibağacı ve Börteçine kardeşlerin kavga edince birbirlerinden ayrılması, Börteçine’nin (Bozkurt) kuzeye giderek denizi aşması ve (Moğol) halkının toprağına ulaşması anlatılır. Börteçine’nin, burada kocası olmayan To’a Maral adlı genç bir kızla evlenmesi ve bu halkın toprağına yerleşmesi ile Moğol boyu türer (Roux, 2005: 312).

Bu efsanenin bir başka varyantı da şu şekildedir:

“Babalarının öldürülmesinden sonra Tibet kralının üç oğlu farklı ülkelere kaçarlar. Börteçine adındaki en küçük kardeş Tenggis gölünü aşmaya karar

verir; Koa Maral adlı bakireyi eş alır ve Baykal Gölü'ne, Burkan Kaldun tepesine varır. Böylece Moğol boyu türer." (Roux, 2005: 313).

Görüldüğü üzere her iki varyantta da insanın geyikle olan akrabalık inancı yerini korumuştur.

Kırgızların atalarının "Boynuzlu Maral Ana" olduğuna dair beslenen inancın izleri günümüzde dahi yaşamaktadır. "Beyaz Gemi" adlı romanda Cengiz Aytmatov, Kırgızların soyunun "Boynuzlu Maral Ana" tarafından düşmanların elinden kurtarılan çocuklardan türediğine dair inancı konu edinen efsaneye sık sık değinir.

Kırgızların Kocacaş destanında Moldocaş'ın babası Kococaş'ın ölümüne neden olan geyik Sur Eçki'nin kızı Aş Ayran'la evlenmesi karışımıza çıkmaktadır (Köse, ? : 466-467). Moldocaş'ın dolayısıyla Kococaş'ın soyu, bu evlilik sonucunda Sur Eçki'nin kızı olan Aş Ayran'dan doğan çocuklardan devam etmiştir.

Diyarbakır bölgesindeki Karaca Dağ'la ilgili anlatılan bir hikâde de bir dişi geyiğin Ülker Yıldızı'ndan hamile kalması anlatılır. Hikâye şu şekildedir:

"Buralarda güzün bir dişi geyik Ülker yıldızını görünce ondan gebe kalırmış. İlkbaharda tulum gibi bir nesne doğururmuş. Bunu tekmelermiş, tekmelermiş... O zaman içinden bir ejderha çıkarmış torbanın. Gökten melekler iner, ejderhayı göğe çıkarırlarmış. İşte, Karaca Dağ'ın başındaki bulutlar, karsırgalar bu ejderhalarmış; bunlar güzün yere inerler ve kışı dağdaki mağaralarda geçirirlermiş, baharda da yeniden göğe çıkarlar, bulutlara karışırlarmış." (Boratav, 2003: 81).

1. 2. Av Hayvanı Olarak Geyik

İslâmiyet öncesi Türk toplumları konargöçer kültürün mecburiyeti olarak avcılık ve hayvancılıkla uğraşarak ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır (Divitçioğlu, 1987: 224). Oğuz Kağan'ın sürülerini basıp atlarını yiyerek halkına zarar veren gergedanla yaptığı mücadelede önce bir geyiği avlayıp onu gergedana karşı yem olarak kullanması çok dikkat çekicidir. Çünkü Oğuz Kağan'ın aklına avlamak için ilk olarak gelen hayvan geyiktir.

(...)

"Kargı, kılıç aldı, kalkan ile ok ile,
Dedi, gergedan artık, kendisini yok bile!
Ormanda avlanarak, bir geyiği avladı,

Söğüt dalıyla onu, bir ağaca bağladı.” (Ögel, 2003: 116).

(...)

Yenisey Mezar Taşlarının birisinin üzerinde rastlanan ve aşağıda verilen şu dua, geyiğin avlanan hayvanların başında geldiğini göstermektedir:

“<Tengrim?> altun suna yaş keyiği artıglat”

<Tanrım> altın suna ile genç geyiği arttır.” (Divitçioğlu, 1987: 225).

Göktürk Abidelerinde geçen şu ifadeler de geyiğin Türkler arasında bir av hayvanı olarak değer kazandığına işaret etmektedir:

“Çogay kuzın Kara Kumug olurur ertimiz. Kiyik yiyü tabışgan yiyü olurur ertimiz. Budun boguzı tok erti.”

(Çogayın kuzey yamaçları ile Kara Kumda oturuyorduk. Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Milletin boğazı tok idi.) (Ergin, 1999: 66-67).

Dede Korkut hikâyelerinde ava çıkmak isteyen Salur Kazan beylerine seslenirken avlayacakları hayvan olarak geyiği öne çıkarır:

“...yoryyalum a bigler, av avlayalum kuş kuşlayalum, sığın geyik yıkalum...” (Ergin, 2004: 95).

Bamsı Beyrek de geyik avı sırasında Banu Çiçek’in otağını bulur. Bu yönüyle geyik, aynı zamanda daha sonraki bölümlerde ele alacağımız yol göstericilik fonksiyonunu da üzerinde taşımaktadır.

“Nagahandan Oğuzun üzerine bir süri geyik geldi. Bamsı Beyrek birini kova gitti. Kava kov bir yire geldi, ne gördi: Sultanum gördi gök çayırın üzerine bir kırmızı otağ dikilmiş. Ya Rab bu otağ kimün ola didi. (...) Bakdı gördi, bu otağ Banı Çiçek otağıymış ki Beyregün bişik kertme nişanlusı adahlusıyidi, Banı Çiçek otahdan bakaridi.” (Ergin, 2004: 121-122).

Ancak Dede Korkut hikâyelerinde geçen geyik avları, spor amaçlı yapılan avlardır. Yani ekonomik kaygı güdülmeden yapılmıştır. Türklerin en eski spor dallarından biri olan avcılık, özellikle hanedan soyunun ilgilendiği bir spor dalıdır. Osmanlı padişahlarından Avcı Mehmet’in lakabı da bu sporun özellikle hanedan soyu için ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Yukarıda değindiğimiz ekonomik gerçekliğe rağmen Türk insanının düşüncesinde kutsal ve iyilik getiren bir hayvan olarak kabul edilen geyiğin avlanmasının çoğu zaman uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Çünkü geyik vahşi bir hayvandır. İlkel insanın zihninde evcil

hayvanlar insanlar topluluğuna aitken vahşi hayvanlar tanrılar topluluğuna aittir (Bonnefoy, 2000: 375).

Bu inancın temelini mitolojik bir Kuzey Türk destanında geçen şu cümlelerde görmek mümkündür:

"... Tanrı, bir geyiğin ağıladığını görmüş. Buna üzülen Tanrı, kendisini tutamamış ve o da ağlamış..." (Ögel, 2002: 104).

Yine Irk Bitig'de rastlanan Tanrı'nın "kut"u kuş yavrusuna, geyik yavrusuna, insanoğluna verdiğini aktaran cümlelerde de bu inancın sebebi olabilecek bir düşünceye rastlamaktayız (Roux, 2005: 43).

Proben'de yer alan Altın Mergan masalında Altın Mergan, karısının isteğiyle geyikleri avlar. Bunun sonucunda Altın Mergan'ın karısı, geyik avının cezası olarak periler tarafından kaçırlır (Çağatay, 1988: 165). Bu masalda Anadolu sahasında tespit ettiğimiz ve ilerleyen bölümlerde ele alacağımız folklor ürünlerinde de göreceğimiz gibi geyik avlayan avcı cezalandırılmıştır.

Şah Behram'ın sevgilisi Dılam'la birlikte çıktıkları avda tek hamlede bir geyiği dört ayağından birden vurduğunu ve beraber gittikleri ikinci avda ikisinin birden üstü toprak gibi görünen suya batıp boğulduklarını anlatan başka bir hikâyede de geyik avının getirdiği uğursuzluğa dikkat çekilmektedir (Çağatay, 1988: 165).

Karaçay efsanelerinden olan Avcı Bineger manzumesinde amansız ve zalim bir geyik avcısı olan Bineger'in geyik ilâhının kızı olan dişi geyiğin peşine düşmesi ve bunun sonucunda da bu dişi geyik tarafından lanetlenerek korkunç bir ölümle cezalandırılması anlatılır (Çağatay, 1953: 97, Tavkul, 2004: 99).

Karaçay Türklerinin Cantuvgan destanında Karaçay halkının atası sayılan Karça'nın Cantuvgan adındaki oğlunun fazla avlandığı için Av Tanrısı Apsatı'nın lanetine uğraması ve bunun sonucunda bir av sırasında dağlarda ölmesi anlatılır (Tavkul, 2004: 159). Bu destanda Cantuvagan'ın avladığı hayvanların başında geyik gelmektedir. Destanda geçen şu cümleler Av Tanrısı Apsatı'nın avcılardan geyiklerin intikamını aldığına dikkat çekilmiştir:

"Apsatı koruyor geyiklerini, hayvanlarını,

Avcılardan alıyor geyiklerin intikamını." (Tavkul, 2004: 161).

Başkurtların Ural Batır destanında Şülgen ve Ural'ın babaları, inanç gereği ava çıkmadan önce bir kaşık yırtıcı hayvan kanı içermiş. Böylece bu yırtıcı hayvanın güçlerine sahip olduğuna inanmış (Ergun-

İbrahimov, 2000: 73). Bu inanış, ilkel insanın hayal dünyasında yabancı hayvanlarla akrabalık ilişkileri kurmasının bir göstergesidir. Babaları Şülgen ve Ural adlı iki kardeşe avcılık için yaşlarının uygun olduğunu açıklamak için öğüt verirken Başkurtlar arasında yaygın olan bir inancı şu cümlelerle dile getirir:

"Adet boyunca, yırtıcı geyiği eliyle öldüren kimsenin onun kanını içmesi gerekirmiş. Bunun için baba oğullarına:

'Daha küçüksünüz; geyik avlamaya yaşınız varmadı; benden görüp de küpteki kana ağzınızı sürmeyin daha, helâk olursunuz' diye sürekli tembihleriş." (Ergun-İbrahimov, 2000: 73).

Türklerle dil akrabalıkları bulunan Tunguzlar, üç insanın bir gün bir geyiği gök kubbesine kadar izlediklerini ve orada birçok eziyet çektikten sonra yıldızlara dönüştüklerini anlatırlar (Roux, 2005: 86).

Yine Altaylılarca anlatılan başka bir rivayette Oriyon takımyıldızının öldürülmek üzereyken göğe yükselen ve takımyıldızına dönüşen üç geyik ile bir avcıdan oluştuğuna inanılır (Roux, 2005: 86).

Anadolu'nun ilkel dönemlerinde ise geyik, orman tanrısı olarak kabul edilmiştir (Bonney, 2000: 376). Yine Roma orman ve koru tanrısı Diana'nın geyikle birlikte tasvir edildiği resim de dikkate alındığında geyiklerin dünya mitolojisinde de tanrılarla ilgili hayvanlar olarak algılandıkları düşüncesi karşımıza çıkacaktır (Frazer, 1991-I: 5).

Altaylıların "Er Samır Destanı"nda, eşinin tüm uyarılarına rağmen eşini ve yurdunu bırakarak ava çıkan Er Samır, geri döndüğünde eşinin Kara Bökö tarafından kaçırıldığını öğrenir (Dilek, 2002: 42-43). Er Samır'la kardeşi Katan Mergen arasında geçen konuşmada Er Samır'ın kardeşine söylediği şu sözler, iki kardeşin geyik avlamaya çıktıklarına bir işarettir.

"Ağabey Er Samır umutsuzlanarak:

'Kahverengi kumlu demir dağa

Şimdi gidip görelim dedi.

Karaca da olsa avlayalım' dedi." (Dilek, 2002: 37).

Kırgızların Kocacaş destanında da Kocacaş'ın Sur Eçki adlı geyiği avlamak için bu geyiğin peşine düşmesi, bu peşine düşüş sırasında geyiğin oyunları sonucunda kayalıklarda mahsur kalması ve en sonunda diğer yabancı hayvanlara yem olmamak için kayalıklardan atlayarak canına kıyması anlatılmaktadır (Köse, ? : 193-475). Görüldüğü üzere bu

destanda da geyik avının avcılara uğursuzluk getirdiğine dair beslenen inancın izleri karşımıza çıkmaktadır.

Toroslardan derlenen *"Toroslar, Geyik Avcısı ve Aksakallı İhtiyar"* masalında da geyik avlamak için Torosların tepesine kadar bir geyiğin ardından tırmanan avcı tam geyiği vuracağı sırada karşısına aksakallı küçük bir ihtiyar çıkar. İhtiyar, avcıya geyiği bırakmasını, eğer bir daha ava çıkmazsa her yedi günde bir kere kapısı önüne kesilmiş bir geyik bırakacağını söyler. Avcı gerçekten de her hafta kapısı önünde kesilmiş bir geyik bulur. Geyikleri pazara götürüp satar, onunla geçinir. Ancak bir keresinde dayanamayıp ava gider, dağların ruhu olan aksakallı adam tarafından cezalandırılır, dağlarda kaybolur, bir daha da onu gören olmaz (Belekoğlu, 1974: 7018).

İbradî'da anlatılan avcı hikâyelerine göre de geyik avlamak uğursuzluk getirmektedir. Avcılar silahlarını ateşleyecekleri zaman geyik sır olur ve onun yerine sakallı, yaşlı bir adam belirirmiş. Başka bir inanca göre de bir avcı, dişi geyikleri sağan peri kızlarına rastlamış; hayvanlara ateş edince, vurulan geyiğin sahibi kız ona ilenmiş, bu yüzden de avcının bir eli kurumuş. Yine başka bir avcı da bir kayanın çukurunda yoğurda benzer bir şey bulup yemiş. Bu yoğurt geyiklerin sütünden yapılan yoğurtmuş. Adamın ağzı, çenesi yeşile boyanmış, hep öyle kalmış; onun için de ona Yeşil Ali derlermiş (Boratav, 2003: 81).

Tahtacılar arasında geyik kutsal bir hayvan olarak kabul edilmiştir. Onlara göre geyik avlamak yasaktır. Geyik avı, Tahtacılar tarafından günah olarak kabul edilir. Geyik avlayan kişinin büyük felaketlere uğrayacağına inanmaktadırlar. Tahtacılar bütün Türk boylarında yaygın olan bu inançların yanında geyiğin bir çeşit melek olduğuna da inanırlar (Selçuk, 2004: 245).

Hatayî'den alınan aşağıdaki nefes, aslında geyik donuna girmiş olan bir evliya olan geyiği avlayanların felakete uğrayacağı inancının ifadesidir:

*"Sana derim sana geyik erenler
Bize sevda sana dalga verenler
Dilerim Mevlâ'dan onmaz vuranlar
Kaçma benden kaçma avcı değilim"* (Ocak, 2003: 217).

Türk folklor ürünlerinde çok sık rastlanan geyik avı yasağının sebebi, ilk bakışta bir önceki bölümde değindiğimiz totemist inançlardan doğan bir yaşağı çağrıştırmaktadır. Ancak Türk düşüncesinde kut-

sal olarak kabul edilen diğ er hayvanların avlanmasına y onelik b oy le ba  a bir yasağın olmaması bizi bu  ağrışma  imdilik temkinli yakla  maya y oneltmektedir.

Evliyalıkla ilgili olarak yukarıda verdiğ imiz  rnek, bizi geyik avı yasağının sebebini din  inan lar ve bu inan ların temellerinde aramaya itmektedir.  lerleyen b l mlerde bu inan lara ve bu inan ların temellerine yeri geldik e değ ineceğ iz.

1. 3. Yol G sterici Olarak Geyik

Hayvanların i g d sel yeteneklerinden olan y n bulma yeteneğ i, bu  zellik e sahip olmayan ilkel insan tarafından her zaman ilgin  ve olağ n st  bir g    olarak kabul edilmi tir. Bu  zellik, bir ok halk anlatmasında temel unsur olarak yerini almı tır. Yol g stericilik bazen maddi bazen de manevi anlamdaki bir yol g stericiliğ i i ermektedir.

Maddi anlamdaki yol g stericilikte geyik, genellikle bir mek na ya da sevgiliye giden yolu g sterir.

Ergenekon ve Oğ uz Kağ an destanlarında yol g sterici hayvan kurttur. Bu destanlara benzeyen diğ er halk anlatmalarında geyik de yol g sterici  zellik iyle kar ımıza  ıkmaktadır. Bu efsanelerin ba ında Hunlara ait olan  u efsane gelmektedir:

 Eski Hun avcıları kendi adetlerine g re bir s rg n avı yapıyorlarmı . Avlana avlana Maeotis bataklıklarının i  kısımlarına doğ u gitmi ler. Bu sırada nereden geldiğ ini bilemedikleri bir di i geyik kar ılarına  ıkmı . Di i geyik onlara, bataklığ a doğ u yol g stermeğ e ba lamı . Onlar da ellerinde olmadan di i geyiğ in pe inden gitmi ler. Geyik bazen gidiyor ve bazen da durarak onlara bakıyormu . Avcılar geyiğ i ha vurduk, ha vuracağ ız derken, iyice bataklığ ın i ine girmi ler. Az sonra bataklığ ın  b r kenarı g r nm  . H lbuki Hunlar bu bataklığ ı ge ilmez bir okyanus kadar b y k g r rlermi . Bataklığ ın kar ı yakasında ise  skitlerin memleketi varmu . Hun avcıları  skit memleketine ayak basar basmaz, geyik birden bire kaybolmu .  ( gel, 2003: 578).

Avrupa Hun Devleti'nin devamı olan Kutrigur ve Utigur kabilelerine ait olan efsane de a ağ ı yukarı Hunlarınkiyle aynıdır. Bu efsane  u  ekildedir:

 Vaktiyle Kimmer Kralının Kutrigur ve Utigur adlı iki oğ u varmu . G nlerden birg n, bu iki  ocuk avlanmak i in dı arı  ıkmı lar. Av i in dola ıp dururlarken, di i bir geyiğ e rastlamı lar.  ki karde  hemen geyiğ i kovalamağ a ba lamı lar. Geyik ka mı ,  ocuklar kovalanı  ve nihayet bir denizin kenarına

gelmişler. Çocuklar geyiği denizin kenarına sıkıştırıp vurmak istemişler. Fakat geyik denize atlayıp yüzmeğe başlamış. Çocuklar da yüzerek geyiğin peşine düşmüşler. Geyik önden, çocuklar da arkadan karşı sahile geçmişler. Çocuklar karaya ayak basar basmaz, geyik de birden bire gözden kaybolmuş. Böylece Utigur ve Kurtigurlar yeni yurtlarına yerleşmişler." (Ögel, 2003: 579).

Macarlara ait olan türeyiş efsanesinde anlatılanlarda da geyiğin türemeye yardımcı olacak yol göstericilik fonksiyonunu karşımıza çıkarmaktadır. Efsane şu şekildedir:

"Macar avcıları avlanmak için Maeotis bataklığına gitmişler. Tıpkı bir çölü andıran bir gölgeye geldikleri zaman, karşılarına birdenbire bir geyik çıkmış. Avcılar geyiği kovalamaya başlamamışlar. Geyik kaçmış, onlar kovalamış. Sonunda bir yere gelmişler ve geyik birden bire kaybolmuş. Avcılar geyiği arasalar da bulamamışlar. Geriye dönmek istemişler ama bu defa da yollarını bulamamışlar. Bataklığın ortasında kalmışlar ve orada yaşamağa başlamışlar. Aradan beş sene geçmiş. Altıncı sene bataklığın ortasında dolaşırlarken, prens Belar'ın karılarına ve çocuklarına rastlamışlar. Nedense bu ailenin erkekleri tamamen ölmüş ve karıları da erkeksiz kalmışlar. Kadınları gören avcılar, hemen kadınlarla çocukları toplayarak kendi bataklıklarına götürmüşler. Bunların arasında Alan Prensi Dula'nın iki kızı da bulunuyormuş. Hunor ve Magor adlı iki avcı, Alan Prenseslerini görünce, öbürlerini bırakıp bunlarla evlenmişler ve böylece Macar milleti meydana gelmiş." Bu efsane adı geçen prens, Bulgar Prensi'dir. Belar'ın ailesi de Bulgar Türklerini temsil etmektedir (Ögel, 2003: 581).

Radlof'un Şorlardan derlediği bir masalda da geyiğin yol göstericilik fonksiyonuna rastlamaktayız. Bu masalın özeti de şu şekildedir:

"...Kan-Alıp uzun zaman önce avlanmak için göklere çıkan Kan-Pergen'in aramağa koyulur. Önüne çıkan uçsuz bucaksı yolda Kan-Pergen'i bir geyiğin peşinden giderken görür. Geyik bir çadırın önüne gidip yatar. Kan-Pergen bu durumdan faydalamp geyiği vurur. Sonra da çadırın içine girer. Çadırın içinde Bakır Dağın sahibi olduğunu söyleyen Çes-Alp'le karşılaşır. Çes-Alp geyiği Kan-Pergen'i kendisine getirmesi için kendisinin gönderdiğini söyler." (Ögel, 2003: 582-583).

Oğuz Kağan destanında Oğuz'un yerin kızıyla evlenmesini anlatan bölümde Oğuz Kağan'ın av esnasında yerin kızını bulduğu anlatılır. Burada av hayvanı olarak ne geyikten ne de başka bir hayvandan isim olarak bahsedilmez. Ancak Oğuz'un gergedanla olan mücadelesinde nedenini bilemediğimiz bir sebepten dolayı geyik avlaması, onu yerin

kızıyla evlenmeye götüren yolda da karşısına geyiğin çıktığını düşünmemize sebep olmaktadır.

Dede Korkut hikâyelerinde Bamsı Beyrek, önüne çıkan geyiklerden birinin peşine düşer. Geyiği takip ederek Banu Çiçek'in otağına gelir (Ergin, 2004: 121-122). Bu durum bir bakıma avcılık fonksiyonuyla iç içe girmiştir. Aslında Beyrek'in amacı geyik avı yapmaktır. Ancak bu av, ona Banu Çiçek'i buldurmuştur.

Altaylıların Er Samır destanında Ersamır, Kara Bökö tarafından kaçırılan eşinin yazdığı mektubu iki geyiğin etini yemek için oyalandığı sırada bulduğu bir sandığın içinde görür (Dilek, 2002: 45-46). Burada geyik, dolaylı yönden bir yol gösterici unsur olmuştur. Er Samır, geyiğin etini yemek için evine girdiği sırada eşinin mektubunu bulmuştur.

Ak Tayçı adlı başka bir Altay destanında da Ak Bökö, oğlu Ak Tayçı'yı beslemek için geyik avına çıkar. Av dönüşünde yıllar önce kendisinden kaçırılmış olan ve asıl adı Omok Mergen olan oğlu altmış kulaç kuyruklu kurt şeklindeki Ak Börü'yle karşılaşır (Dilek, 2002: 114-170). Geyik avı dolayısıyla da geyik, bu destanda da yol gösterici unsur olarak baba Ak Bökö'nün yıllar önce kaybettiği oğlu Omok Mergen'le karşılaşmasını sağlamıştır.

Bir diğer Altay destanı Közüyke destanında ava çıkan ve iki dost olan Karatı Kağan ve Ak Kağan, karşılıklarına çıkan ve kendilerine eşlerinin çocuk beklediği haberini veren geyikleri öldürmezler (Dilek, 2002: 307-308). Geyikler, bu destanda ava çıkmış ve yurtlarından uzak kalmış olan yiğitlere, eşlerinin hamile olduklarını söyleyerek bir bakıma yol göstericilik yapmışlardır.

Türk-İran epik geleneğine ait olan Ebu Müslim'le ilgili bir anlatmada da bir ceylanın Ebu Müslim'e, çıktığı bir seferde yol göstererek onu bir su kaynağına götürdüğü anlatılır (Roux, 2005: 135).

Hız. Muhammed'in torunu Muhammed Hanefi'nin bir geyiği takip ederek eşi Emine Hatun'u bulduğunu anlatan hikâyede (Ögel, 2003: 578) yol göstericilik fonksiyonu İslâmî özellikler kazanmıştır.

Ziya Gökalp'in Anadolu masal ve destanlarından esinlenerek yazdığı "*Ülker ile Aydın*" ve "*Alageyik*" adlı manzum hikâyelerinde de geyiğin yol göstericilik fonksiyonları karşımıza çıkmaktadır (Gökalp, 1976: 117-135; 155-160).

Buraya kadar örneklerini verdiğimiz yol göstericilik fonksiyonunda maddi anlamdaki bir yola değinilmektedir. Ancak özellikle İs-

lâm'a yönelme temalı pek çok anlatmada yol gösterme, İslâmiyet'e giden yolu göstermeyi yani manevi bir yola yöneltmeyi içermektedir.

İslâmiyet öncesi dönemde var olan hayvanlara kutsal özellikler yükleme çabaları, İslâm dini ile birlikte de devam etmiştir. Hz. Muhammet ile ilgili olarak anlatılan bazı kıssalarda geyiğe bazı kutsiyetler yüklenmiştir. Bu kıssalardan birinin adı "Hamza ile Geyik"tir. Bu kıssa peygamberimizin amcası Hz. Hamza'nın İslâmiyet'i kabulü ile son bulur. Kıssa şu şekildedir:

"Hz. Hazma bir gün ava çıkar, o sırada kâfirler Hz. Peygamber'e saldırıp başını yararlar. Bu olayı Hamza'ya avlamak için peşinden koştuğu bir geyik haber verir ve "Beni niçin izliyorsun, senin evinde sana ağır bir iş var." der. Hazma dönüp de Peygamber'i yaralı görünce bunun bir mucize olduğuna inanıp Müslüman olur." (Cumbur, 1982: 71).

Bu kıssada geyik, Hz. Hamza'nın İslâm'ı bulmasında yol göstericilik fonksiyonu üstlenmiştir.

15. yüzyılda tespit edildiği sanılan "Mevlit Hikâyeleri" arasında yer alan "Geyik Destanı"nda Peygamberimizin mucizelerinden biri anlatılırken, geyik de doğruluğu, sözünde duruşu ile kâfirleri Müslümanlık yolunda etkilemiş ve onlara İslâmiyet yolunu gösteren Peygamberimize yardımcı olmuştur. Bu destanın kısaca konusu şekildedir:

"Bir sabah Hazret-i Peygamber tan namazını kılmış, sahabelerine vaaz verdiği sırada karşıdan kırk atlinın geldiği görülür. Mescidin önüne gelince atlarlarından inip selâm verirler, "Bizim dinimize niçin batıl dedi?" diye Peygamber'i sorarlar. Önce Hazret-i Ömer, sonra da Hazret-i Ali bunları cezalandırmak istese de Peygamber sabırlı olmalarını, belki Müslümanlığı kabul ettirebileceğini söyler. Sonra da dileklerinin ne ve beylerinin kim olduğunu sorar. O sırada yanların da ayakları bağlı, gözlerinden sel gibi yaşlar akan bir geyik görür. Geyiği çözmelerini, geyiğin kendisinin peygamberliğini açıklayabileceğini söyler. Kâfirler gülerler, bunun sihir olduğunu, geyiği üç gün at koşturup güçlkle tuttuklarını bırakmayacaklarını söylerlerse de sonunda geyiğin ayakları çözülür. Geyik dile gelip önce salavat sonra da şahadet getirir. Kardeşini aramak için Çin'den geldiğini, Mekke dağlarında iki yavru doğurduğunu, bir yere gizleyip onları doyurmak için otlamaya çıktığında yakalandığını, yavrularının aç kaldığını bildirir, onlara haber verip emzirmek için izin ister. Peygamber, geyiği satın almak için kâfirlere baş vurur, razı olmazlar. Geyik yerine Peygamber kefil olur; geyik salıverilir. Ağlayarak yavrularına gider, durumu bildirir; yavrularını emzirir, Peygamber'i kâfirlerin elinden kurtarmak için geri

dönmesi gerektiğini söyleyince yavrular annelerinin hemen geri dönmesini isterler. Peygamber'in kâfirlerin elinden kurtulması için ölüme bile razı olurlar. Geyik geri döner. Ancak yolda kâfirler tuzak kurmuşlardır. Geyik tuzağa düşer. Verdiği sözü tutamayıp geç kaldığı için ağlayarak kurtulması için Tanrı'ya yalvarır. Tanrı Cebrail'i gönderip geyiği tuzaktan kurtarır. Kâfirler geyiğin geldiğini görünce ve hele Peygamber'den geciktiği için özür dilediğini duyunca imana gelip Müslüman olurlar." (Cumbur, 1982: 75-76, Albayrak, 1993: 94-110).

Daha önceki bölümde ele aldığımız av yasağı konusunun İslâmî temellerinde bu ve buna benzer kıssaların yattığını düşünmek elbette ki yanlış olmayacaktır. Bu kıssada geçen ana geyik yoluyla bütün geyik soyuna bir kutsiyet kazandırılmış, sonra da bu mübarek sayılan hayvanın avlanmasının avcılar için tehlike yaratacağına inanılmıştır.

Kazaklara ait olan ve yukarıda ele aldığımız kıssaya benzeyen bir başka kıssa da şu şekildedir:

"Bir geyik, Müslüman olmayan bir avcı tarafından tuzağa düşürülür, Hazret-i Muhammed kefil olarak geyiği tuzaktan kurtarır ve yavrularının yanına yollar, gelmedikleri takdirde kendi canını vermeğe razı olmuştur. Geyik bir süre sonra yavrularıyla gelip Peygamber'in önünde diz çöker, Peygamber'i kendi hesabına kurban olmaktan kurtarmak ister. Yetim kalacak yavrularına bakmasını da Peygamber'den rica eder. Peygamber bunları avcının yanına gönderir; bir hayvan yerine üç tane geldiğini gören avcı kemen atıp geyiği tutar, tam başını keseceği sırada Peygamber yetişip geyiği kurtarır, buyruğu üzerine avcı Müslüman olur." (Çağatay, 1953: 97).

Horasan'ın 9. yüzyılda yaşamış olan azametli padişahlarından İbrahim bin Edhem'in velâyete ermesini anlatan hikâyede de İbrahim Edhem'in avlamaya çalıştığı ceylanın dile gelip konuşmasından sonra dünya mallarını bırakıp sofu olduğu anlatılır (Çağatay, 1988: 156-157).

Gerek maddi gerekse de manevi anlamdaki yol göstericilik fonksiyonu çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ele alacağımız Anadolu sahasında tespit edilmiş halk anlatması ürünlerinde de çok sık karşımıza çıkacaktır.

1. 4. Şekil Değiştirme Unsuru Olarak Geyik

Hayvanların, ilkel dönem Türk insanının zihninde endişe veren varlıklar olduğunu daha önce de belirtmiştik. Sürülerine saldırıp beslediği hayvanları yiyen yabancı hayvanlardan korkan insan, onları avla-

mak için onların şekline girme ihtiyacı duymuştur. Yine kendisinde olmayıp ama hayvanlarda olan, gerek fiziksel gerekse de içgüdüsel güçleri elde edebileceğini düşünen ilkel insanın, hayvana benzeme adına hayvanı taklit etmesi de sık karşılaşılan bir durumdur. Bir hayvanın postunu giyinmenin, onun kafasını taşımanın, onun gibi sesler çıkarmanın amacı o hayvan olmak ve ona dönüşmektir (Roux, 2005: 115). Böylece taklit ettiği hayvanın dilini konuştuğunu sanan ilkel insanın, kamını doyurmak için avlamaya mecbur olduğu hayvanı avlaması da daha kolay olacaktır. Yani ekonomik kaygılar hayvanları taklit etmenin sebepleri arasındadır. İlkel insan, geyiğin sesini taklit ederek ya da postunu giyerek geyiklerin dünyasına girdiğini, geyik olduğunu; kurt gibi uluyarak da kurda ait olan özellikleri taşıdığını ve kurt olduğunu düşünür. Böylece taklit ettiği hayvanla eşit düzeye geldiğine inanır (Roux, 2005: 231). Orta Asya kavimlerinin av esnasında, avlayacakları hayvanları taklit etmeleri oldukça yaygındır. Geyiğin sesini taklit ederek geyikleri kendilerine çeken Cücenlerin, bu konuda ne kadar başarılı oldukları bilinmektedir (Roux, 2005: 114). Hitanların hanının geyik avı sırasında avcılara boynuz üfleterek geyiğin sesini taklit etmelerini emrettiğine ve bu sayede bolca geyik avladığına da kaynaklarda değinilmektedir (Roux, 2005: 114). Buradan anlaşılıyor ki Orta Asya kavimleri ilk olarak hayvanların seslerini taklit ederek şekil değiştirme çabalarına başlamışlardır. İlkel insan daha sonraki dönemlerde hayvanların seslerini taklit etmekle yetinmemiş taklit ettiği hayvanın postuna bürünmüş ve varsa boynuzlarını takmıştır (Roux, 2005: 115).

Görüldüğü üzere insanların hayvan şekline dönüşme isteğinin temelinde hayvanlardan korkmaları, onların güçlerinden faydalanmak adına onları taklit etmeleri ve avcılık temelli ekonomik kaygıları yatmaktadır.

Özellikle hayvanları taklit ederek onların güçlerinden faydalanma isteği, tarihî süreç içerisinde incelendiğinde, bu isteğin Şamanizm'e ait bir unsur olduğu dikkatimizi çekecektir. Şamanizm için; "*Arkaik esrime tekniklerinden biridir; hem gizemcilik hem büyü hem de terimin geniş anlamıyla dindir.*" (Eliade, 1999: 16) diyen Eliade, bu konuda pek çok noktaya değinmiş ve bu konuyu aydınlatmaya çalışmıştır.

Şaman olma yolundaki Şaman adayının ruhunun şeytanlar tarafından alıkoyulduğu sırada bir kuşa ya da başka bir hayvana dönüştüğü inancı Eliade tarafından tespit edilmiştir (Eliade, 1999: 60).

Şamanizm’de her şamanın gizli tuttuğu bir ye-kıla’sı yani ana-hayvanı vardır (İnan, 1998a: 458). Zayıf Şamanların ye-kıla’sı bir köpektir; daha güçlü olanların ise boğa, tay, kartal, sığın ve boz ayı olabilir (Eliade, 1999: 117). Aslında ye-kıla kavramı Orta Asya halklarında çok sık karşımıza çıkan hayvan-ata, hayvan-ana kavramlarını açıklamakta bize yardımcı olmaktadır. Hayvan-ata ve hayvan-anaların birer koruyucu ve yardımcı ruh olarak insanlara yardım ettiği inancı, Şamanist Orta Asya halklarının dünyayı algılayışlarının temelinde yatmaktadır. Bu halklar için bu ruhların çoğu hayvan biçimlidir. Örneğin bu ruhlar, Sibiryalı ve Altaylı haklarda ayı, kurt, geyik, tavşan, her çeşit kuş (özellikle kaz, kartal, karga, baykuş) ve iri solucanlar şeklinde görünebildikleri gibi hayalet, hortlak, orman ruhları, toprak ve ocak ruhları, vb. olarak da ortaya çıkabilirler (Eliade, 1999: 116).

İşte Şamanlara ve insanlığa yardım eden bu “Ye-kıla”lar daha önceki bölümlerde ele aldığımız av yasağı konusunun sebeplerinden de biri olabilir. İlkel insan elbette ki kendisine yardım ettiğini düşündüğü hayvanları öldürmek istemeyecektir. Ancak geyikten başka bir hayvanla ilgili yaygın ve belirgin bir av yasağının olmayışı daha önce de değindiğimizi üzere bizi bu düşünceye karşı temkinli yaklaşmaya yöneltmektedir. Ye-kıla kavramı ilerleyen bölümlerde ele alacağımız evlilik bahsinde de tekrar dikkatimizi çekecektir.

Şamanların yeraltına iniş ve gökyüzüne çıkış törenlerinde bu yardımcı ruhlar önemli rol oynarlar. Bu törenlerde Şaman, o ruhları sembolize eden hayvanların seslerini ve davranışlarını taklit ederek onların uçuşma, yüzme ve hızlı koşma gibi güçlerinden faydalanmaya çalışmaktadır. Bu taklitleri yapan şaman, artık bir bakıma hayvan-ruh olmuştur. Yani taklit ettiği hayvanların özelliklerini kazanmıştır.

Altaylı Kamların okuduğu bir duada geçen:

“Alas! Alas! mıygak adım

Sığın, mıygak hölgelik ben” yani,

“Bindiğim hayvan geyik, sığın...” sözü, Kamların hayvanları yeraltına iniş ve gökyüzüne çıkış törenlerinde kullandıklarına olan inancı göstermektedir (İnan, 2000: 83). Bu durum, Geyikli Baba’nın geyiklere binmesiyle de yakından ilgilidir.

İşte bütün bu taklit etme çabaları, Şamanların giydikleri elbiseletin özelliklerini de belirlemiştir. Orta Asya ve Sibiryalı Şamanlarının elbi-

selerinin geyik ve özellikle de Ren geyiği derisinden yapıldığı bilinmektedir (Eliade, 1999: 177).

Şamanlar yeraltına iniş ve gökyüzüne çıkış ayinleri sırasında üzeri geyik derisinden yapılmış bir davul kullanırlar (İnan, 2000: 96). Şamanların ayinleri sırasında kullandıkları davul, şamanın ruhunu yeraltına ve gökyüzüne taşıyan bir taşıt görevi üstlenir. Davul, karada gezerken at, sulardan geçerken kayık, göklere çıkarken binilecek kuş olur (İnan, 2000: 95). Davulun derisi karacadan alınmışsa davulun adı da “şamanın karacası” olur. Yakut söylenceleri, şamanın davuluyla yedi gökte nasıl dolaştığını uzun uzadıya anlatır. Karagas ve Soyot Şamanları, “*Yabancı bir karacayla geziyorum!*” diye ırlarlar. Bazı Moğol kabilelerinde Şaman davuluna “kara geyik” adı verilir (Eliade, 1999: 205). Bu davulu çalmak için kullandıkları tokmak da geyik boynuzundan yapılmaktadır. Bu tokmak, davul at olduğunda kamçı, kayık olduğunda kürek görevi üstlenir (İnan, 2000: 95).

Geyik boynuzunun tokmak yapımında kullanıldığı, Abakan Kamlarının şu duasından açıkça anlaşılmaktadır:

*‘Sun söökti sıstatkan, Kara taskıl oynatkan,
Kıl köbirik pastırgan çetti azırlık kayrakan!
Kırım tegey tartkan purkaning köl kayrakan!
Altın kölning pazında en çulat kayrakan!
Çetti karating kök tiler Erlik kannıng ezikçileri”*

(Sığın kemiğini (davul tokmağını) sızlatan, Karadağda oynatan, kıl köprüye bastıran, yedi çatallı (dağ) merhametli han! Kum tepelerinde uzanan tanrılı (ruhlar meskeni) göl. Altın gölün yanında merhametli han on ırmak. Yedi, gök dilliler Erlik hanın kapıcıları) (İnan, 2000: 124-126).

Şekil değiştirme unsurunu içeren ve Yastay Mönkö adlı gencin başından geçenlerin anlatıldığı hikâyede güzel bir kızın geyik şekline girmesi anlatılır. Hikâye şu şekildedir:

“Bir yerde Yastay Mönkö adlı bir genç vardı, ana babasını bilmezdi, yalnız başına geçinirdi. Bir gün sahraya çıktı, bir geyiğe rastladı, geyiğin bir yavrusu varmış, o da topalmış. Yastay Mönkö geyiğe, “Ya geyik nereye gidiyordun?” diye sordu. Geyik de, “Sana geliyorum.” dedi. Yastay Mönkö, “Niye bana geliyorsun?” deyince, geyik, “Senin bir ineğin var, bu ineğin sütü çıkma-yan cana devadır, bu süttten bana ver, bu yavruma içireyim, ayağı iyileşsin.” der. Yastay Mönkö dönüp gelir, ineği sağıp geyiğin yavrusuna içirir, ayağı

iyileşir. Geyik giderken Yastay Mönkö'ye yedi yıl sonra onun izinden gelmesini söyler. Yastay Mönkö yedi yıl sonra gider, geyiğin yerine güzel bir kız bulur. Bu kız yedi yıl evvel anasıyla topal geyik yavrusu olarak onun yanına gittiğini anlatır (Çağatay, 1988: 164).

İnsanlar daha sonraki dönemlerde ikelliklerinden kurtulup dünyayı daha gerçekçi olarak algılamaya başladıklarında bile daha önceki dönemlerden kalma alışkanlıklarını terk etmemişler, hatta mensup oldukları yeni dinlere de bu alışkanlıkları dâhil etmeyi başarmışlardır. Bir dönem, Budizm dinine mensup olan Türkler, bu dindeki bazı şekil değiştirme unsurlarını da görerek bu hadiseyi daha sonraki dönemlerde İslâmiyet'e taşımışlardır.

Cataka ve Avadana adlarıyla bilinen Budist masal derlemelerinde Budacı metinlerden alınan çok sayıda masalda şekil değiştirmeye rastlamaktayız. Bir kralın oğlu olarak dünyaya gelen ve Buda adıyla tanınan Sidhartha Gotama, yirmi dokuz yaşına geldiğinde babasına çevre koruluklarda gezintiye çıkmak istediğini söyler. Babası arabacı Channa'ya haber gönderip Kanthaka isimli atla arabasını hazırlamasını emreder. Birinci gezintisinde ihtiyarlık ile ikinci gezintisinde hastalık ile üçüncüsünde ölüm ile ve dördüncüsünde gezgin bir derviş ile karşılaşan Sidhartha, bu son gezisinde arabasından inip dervişe, "Neden başınızı tıraş ettirip sarı giymişsiniz?" diye sorar. "Ben evini barkını terk etmiş biriyim." diyen adama, "Bu sözün anlamı nedir?" diye soran Sidhartha, "Bu sözün anlamı insanın kendisini huzur içinde başkalarına hizmet etmeye, hayır işlemeye ve daima iyilik yapmaya adanmasıdır." (Erengil, 2004: 27) cevabını alınca hemen oracıkta saçlarını kesip elbiselerini çıkarır ve sarı bir elbise giyerek (Ruben, 2004: 25) tıpkı İslâm dervişleri gibi dünya nimetlerinden elini ayağını çeker.

Buda ile ilgili olarak anlatılan birkaç masal metninde Buda ve geyik ilişkisi esasına dayalı şekil değiştirme olayı dikkatimizi çekmektedir. Bu masalların ilkinde ceylan şeklinde dünyaya gelen Buda'nın Benares Kralı Brahmadatta'yı ceylan avından nasıl vazgeçirdiği anlatılmaktadır. Bu yönüyle bu masal, bir bakıma geyik avının yasak oluşu ve manevi anlamda yol göstericilik fonksiyonları taşımasından dolayı daha önceki bölümlerimizde ele alınabilirdi. Ancak biz bu masalı şekil değiştirme unsuru daha ağır bastığı için bu başlık altında ele almayı uygun gördük. Ele alacağımız masal şu şekildedir:

"Benares kralı Brahmadatta avlanmayı seven bir insanmış. Kralla birlikte sürekli ava çıkmak zorunda kalan kralın adamları işlerini kolaylaştırmak için büyük bir bahçe bulup içine sayısız ceylan sürüsü doldurmuşlar. Brahmadatta her istediğinde o bahçeye gider dilediği kadar ceylan avlayıp dönermiş. Ceylanlar bir gün bu durumdan kurtulmak için ceylanlar kralına gidip bu duruma bir çare düşünmesini rica etmişler. Ceylanlar kralı ise ceylan biçiminde doğmuş olan Buda'nın kendisi imiş. Ceylan Buda onlara öğüt vermiş ve sabırlı olmalarını istemiş. Hepsinin aynı zamanda korkuya düşmemeleri için aralarında ölüme gidecek olanı kura ile belirlemelerini söylemiş. Bir gün kura, karnında yavrusu olan bir anne ceylana isabet etmiş. Bu duruma çok üzülen anne ceylan diğer ceylanlara gidip bir yavru beklediğini ileri sürerek kendisinin bağışlanması için yalvarmış. Ancak kimse onun yerine geçmeyi kabul etmemiş. Bunun üzerine kralları olan Ceylan-Buda'ya gelmiş. Durumunu bildirip dileğini tekrar etmiş. Ceylan-Buda annenin ve yavrusunun hayatını kurtarmak için anne ceylanın bu dileğini kabul etmiş. Annenin yerine ölüme razı olmuş. Ceylanlar kralı görkemli ve güzel bir ceylanmış. Brahmadatta ceylanın güzelliği karşısında şaşırılmış. Ona acıyıp hayatını bağışlamak istemiş. Fakat Ceylan-Buda sıranın kendisine gelmiş olduğunu ve ölüme hazır olduğunu söyleyince Brahmadatta çok üzülmüş ve o günden sonra bir daha ceylan avına çıkmamaya yemin etmiş." (Ruben, 2004: 33-34).

Yine geyik şeklinde doğan Buda ile Dantipala adlı geyik avlamayı seven bir beyin hikâyesinin anlatıldığı masalda da geyik avının yasak oluşuyla ilgili özelliklere rastlasak da daha önceki masal metninde olduğu gibi bu başlık altında ele almayı uygun gördük. Bu masal da şu şekildedir:

"Eski zamanlarda Cambudvipa adlı memlekette Dantipala adlı bir bey varmış. İblis gibi merhametsiz imiş. Başkalarını öldürmekten zevk alır, öldürmekten doymaz imiş. Başkaları bir ıstırap çekse bunu sevinecek bir olay olarak kabul edermiş. Bir gün cengâver avcılarıyla ormana avlanmaya gitmiş. Birçok geyik avlayıp öldürmüştü. Başka bir ormandaysa geyik biçiminde doğmuş Buda varmış. Evliyalar gibi iç huzuruna ermiş gönüllü, faziletli altın renkli, güzel bir hayvanmış. Beş yüz geyiğin rehberi, beyi imiş. Dantipala beyi bu beş yüz geyiği görmüş ve avcılarını onları kuşattırmış. Avcılar bağrışarak ortalığı altüst etmişler. Geyikler can korkusuyla şaşkına dönüp sağa sola kaçmaya başlamışlar. Kutsal geyiğin yanına gidip ona: "Sen bizi yavrun gibi korursun, gece gündüz kendi canından çok bizi gözettin. Hangi yer tehlikesizse bizi oraya götürdün. Sen esirgeyen, acıyan gönül sahibisin. Bizi bu dertten kurtar. Avcı-

lar şeytanlar gibi sarmışlar, bizi tek tek avlıyorlar.” Bunun üzerine kutsal geyik, “Benim canıma oncacık bağılılığım yok. Kendimi sizin yerinize bağışlarım.” deyip Dantipala Beyinin yanına gitmiş. Dantipala Beyine “siz insanların beyisiniz, geyiklerin beyi de benim. Kimseye zarar vermeden ot yiyip su içiyoruz. Yiyip içeceğinizin, malınız mülkünüzün eksigi yok. Bizi öldürmekle elinize hiçbir şey geçmez. Canlıları öldürmekle kimseye iyilik edilmez. Kötülük etmekle kötü şöhretiniz bütün yeryüzüne yayılır. Geyikleri öldürmemenizi, onların canının bağışlamanızı rica ederim.” demiş. Geyikler kralının böyle konuşması Dantipala Beyini öfkelenmiştir. Gözlerini kan bürümüş. Bütün hiddetiyle geyiğe bakmış, kılıcını çekip merhametli geyikler kralının boynunu uçurmuş. O anda beyin sağ eli bileğinden kesilip kılıcı ile beraber yere düşmüş. Bey korkup şaşkına dönmüş ve acı acı bağırmaya ve merhamet dilemeye başlamış. Ancak çok geç kalmış. O anda yer yarılmış. Aviçi cehenneminden alaca renkli alevler yükselmiş. Dantipala Beyinin bedenine dolanarak onu yutmuş.” (Ruben, 2004: 35-36).

Buradan anlaşılıyor ki İslâmî dönemde çok sık karşımıza çıkacak olan şekil değiştirme hadisesinin temelinde yatan bir diğer sebep de daha önceki dönemlerde dâhil olunan dinlerin etkileridir. Gerek Şamanizm gerekse de Budizm temelli anlatma ve inanmalarda gördüğümüz şekil değiştirme hadisesinin İslâmî dönemdeki izlerine çalışmamızın Anadolu sahasında tespit ettiğimiz menkıbeler bölümünde sıkça rastlayacağız.

1. 5. Hükmedilen Hayvan Olarak Geyik

Eski Türklerde atalar ruhu inancı ile ilgili olan töz ve tös adlarıyla bilinen heykelciklerin varlığı bilinmektedir. Eski Türkler bu heykelcikleri put olarak değil atalarının ruhlarına duydukları saygıyı dile getirmek için yapmışlardır.

Bu tözlerden biri Şor avcılarının saygı duydukları Sangır veya Sangır’dır. Sangır insan şeklindedir ve üzerine av hayvanlarının derilerinden parçalar asılmıştır. Şorların inançlarına göre bu ruh süratli bir maral üzerinde gezmektedir. Kendisini memnun eden avcılara bol av verir, darılırsa ormanları yakar, av hayvanlarını kaçıır, avcılara uyuz hastalığı gönderir. (İnan 2000: 46)

Yabani hayvanlara hükmetme motifi, özellikle İslâm velilerinin kerametleri arasında sıkça rastladığımız bir durumdur. Özellikle daha önce ele aldığımız “Hz. Muhammed ve Geyik” kıssasına dayandığını

düşündüğümüz sebeplerden olsa gerek evliya ile geyik arasında sıkı dostluklar mevcuttur.

Melâmetilik'in ünlü temsilcilerinden Ebû Hafs el- Haddad'ın bir gün sahrada dostlarıyla bulunduğu esnada dağdan bir ceylanın gelerek şeyhin vücuduna başını yaslayıp kaldığını anlatan kaynaklar mevcuttur (Ocak, 2003: 214).

Kâzerûnîyye tarikatının kurucusu Şeyh Ebû İshak Kâzerûnî, dostlarıyla otururken bir ceylan gelmiş ve doğruca Ebû İshak'ın yanına geçip diz çökmüştür (Ocak, 2003: 215).

Menâkıb-ı Tâcü'l-Arifin Seyyid Ebu'l-Vefâ'da anlatıldığına göre, şeyhin önde gelen halifelerinden Ramazan Mecnun da dağlardaki bütün geyiklere söz geçirebilmekte, onlara dediğini yaptırabilmektedir (Ocak, 2003: 215).

Bu durumlara benzer bir başka örnek de Menâkıbu'l Kudsiye'de mevcuttur. Burada Baba İlyas'la Anadolu'ya gelen Dede Garkın halifelerinden Aynu'd-Devle'nin yolda dağlardan geçerken etrafında geyiklerin toplandığından söz edilir (Ocak, 2003: 215).

Hacı Bektaş'ın kucagında bir karaca ile çizilmiş resmi de yukarıda anlattığımız olaylara dikkatimizi çeken bir durumdur.

Hasan Dede'nin de geyiklerle olan yakınlığı yanına tuz alarak dağlara çekilip geyiklere tuz yalattığı şeklinde rivayet edilir (Ocak, 2003: 215-216).

Koyun Baba'nın geyiklerle sık sık bir arada görüldüğü ve onlara, sırtlarında taş taşıttığına değinen kaynaklar da mevcuttur (Önder, 1972: 40-41).

Bunlardan başka Kayseri'de imamlık yapan Hasan Baba'nın, halkı bir türlü doğru yola sokamadığı için dağlara çıktığı, orada geyikler ve ceylanlarla konuşurken görüldüğü kaynaklarda anlatılmaktadır (Önder, 1966: 83-84).

Burada özellikle dikkatimizi çekecek olan hikâye Geyikli Baba'ya ait olanıdır. XIV. yüzyılda Bursa civarında yaşayan Geyikli (Ahu-lu) Baba Bizans'la mücadele eden derviş-gazilerden biridir. Dağlarda geyiklerle dolaştığı ve geyikleri binek olarak kullandığı için bu lâkapla anıldığı bilinmektedir (Turyan, 1982: 64, Ocak, 2000: 207). Bursa kuşatması sırasında ordunun önünde bir gazale binerek elindeki altmış okkalık bir kılıçla savaştığına dair rivayetler kaynaklarda mevcuttur (Evliya Çelebi, ? : 423, Köprülü, 2003: 242).

Geyikli Baba'nın menkıbevî şahsiyetiyle ilgili olan bu anlatmalar, Anadolu'da yaygın olarak söylenegelen "Geyiklere merkeb-i evliya (evliyanın bineği) derler." (Boratav, 2003: 71) atasözünün kaynağını oluşturmaktadır. Bu atasözünün temelinde daha önceki bölümlerde ele aldığımız Altay Kamlarının duasında geçen "Bindiğim hayvan geyik, sığın..." (İnan, 2000: 83) sözünün yatıyor olması yüksek bir ihtimaldir.

Geyikli Baba ile ilgili olarak anlatılan bir menkıbede Abdal Musa ile aralarında geçen bir olay anlatılmaktadır. Bir menkıbeye göre;

"Abdal Musa bir ateş parçasını pamuk içine koyup bir müridiyle Geyikli Baba'ya yollamış; o da müride bir kâse süt verip geri göndermiş. Mürit bundaki manayı anlamamış; fakat Abdal Musa, bu sütün geyik sütü olduğunu ve vahşi hayvanlarda tahakküm etmenin ateşle pamuğu birbirine tesir etmeyecek suretle imtizaç ettirmekten daha zor olduğunu, yani, kendinin böyle bir remiz ile insanlar üzerindeki tasarrufunu anlattığını söyleyerek, Geyikli Baba'nın mertebeye kendisinden daha yüksek olduğunu itiraf etmiş." (Köprülü, 2004: 382-383).

Pir Sultan Abdal'ın şu kıtası evliyaların geyiklerle olan münasebeti hakkındaki inancın bir başka ifadesidir:

*"Haberim duyarsın geyikler ile
Yaramı sararsın şehidler ile
Kırk yıl dağda gezdim geyikler ile
Dost senin derdinden ben yana yana"* (Ocak, 2003: 216).

1. 6. Kemiklerden Diriltirme Unsuru Olarak Geyik

Şamanizm temelli bir inanış olan kemiklerden diriltme hadisesi, aday Şamanlarla ilgili olarak düzenlenen bir törenden bahsedilirke hayal âleminde olup biten bir olay şu şekilde anlatılır:

"Adayın bedenini oluşturan tüm parçalar demir bir kancayla birbirinden ayrılır, bütün etler kazınarak kemikler temizlenir, tüm vücut sıvıları boşaltılıp atılır, gözler yuvalarından çıkarılır. Bu işlemden sonra kemikler yenden bir araya getirilip demirle birbirine bağlanır." (Eliade, 1999: 58).

Hz. İsa'yla ilgili olarak anlatılan ve kemiklerden diriltme motifini içeren hikâye de şu şekildedir:

"Hazret-i İsa ile birlikte olan birisi onun su içmeğe gitmesi üzerine müşterek olan bir ekmeği aşırıp yer. İsa'nın ısrarla sormasına rağmen ekmeği yediğini inkâr eder. Nihayet İsa mucizeler göstermeğe başlar; bu cümleden önlerine çıkmış olan bir ahu İsa tarafından (toprak kırmızı edilir) kesilir, bunu

kebab yapıp yerler, adam iyice doyar. İsa ahunun kemiklerini toplar ve ortasına doğru üfler, o anda ahu yeniden canlanır ve sahranın yolunu tutar." (Çağatay, 1988: 169).

Bu motifi içeren ve Anadolu'da Muğla yöresinde varlığını sürdüren bir efsanede avcı, iskeleti yeniden bir araya toplarken bir kaburga kemiğinin eksik olduğunun farkına varır ve tahtadan bir tane yapar. Yeniden doğan geyik yeniden öldürülür. Onu parçalara ayıran kişi tahta bir kaburga kemiği bulur. (Roux, 2005: 49-50).

Çalışmamızın efsaneler bölümünde bu efsanenin bir başka varyantına yer vereceğiz.

1. 7. Fal Unsuru Olarak Geyik

Orta Asya inanç sisteminin başlıca unsurlarından biri de falcılıktır. Divanü Lûgat-it- Türk'te, "*Kâhinlik ve bir kimsenin gönlündeki bilmek.*" ve "*Kâhinlik, fal, yürektekini dışa çıkarma.*" olarak açıklanan falcılık, "ırk" kelimesiyle karşılık bulmuştur (İnan, 2000: 151; DLT-I, 2013a: 42; DLT-IV, 2013b: 218).

IX. yüzyılda yazılan Irk Bitig, Orta Asya falcılığıyla ilgili olarak bilgiler içermektedir. Irk Bitig'de geyik, bugünkü anlamıyla bir av hayvanı olarak kullanıldığı gibi avlanmak ya da av hayvanlarına verilen genel bir isim olarak da kullanılmıştır. Biz çalışmamızın bu bölümünde Irk Bitig'de yer alan falların, geyiğin bugünkü temel anlamıyla karşımıza çıkanlarını ele alacağız.

Irk Bitig'de dört yerde geçen geyik, bir falda olumsuzluk bildirmekle birlikte diğer üç falda ise olumlu özellikler taşımaktadır. Bu falları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *Üze tuman turdı, asra toz turdı. Kuş og, uça aztı, kiyik oghl yügürü aztı, kişi oghl yorıyu aztı. Yana Tengri kutında uçünç yılda kop esen tüköl körüşmiş. Kop ögirer sebinür tir.*

Ança bilingler: Edgü ol. (Tekin, 2004: 19).

"Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı. Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti, insanoğlu (da) yürüyüp yolu kaybetti. (Bunlar) yine Tanrı lütfu ile üçüncü yılda sağ salım (buluşup) görüşmüşler. Hepsi (de) mutlu olur, sevinirler, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Tekin, 2004: 28).

Bu falda insan ve geyik ilişkisinin tarihin en eski dönemlerindeki halk inanmalarında yer aldığını görmekteyiz. İlerleyen bölümlerde kar-

şımıza çıkacak olan geyiğin yardımcı hayvan olma fonksiyonu bu falda geyiğin insanoğlunun dostu olması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

2. Kiyik oğlu men. Otsuz subsuz kaltı uyın? Neçük yorıyın? tir.

Ança bilingler: Yabız ol. (Tekin, 2004: 23).

"Geyik yavrusuyum. Otsuz ve susuz nasıl yapabilirim? Nasıl hayatta kalırım? der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür." (Tekin, 2004: 32).

Bu falda zor durumda kalmış bir geyiğin dünyaya olumsuzluk getireceğine dair bir inanç hâkimdir. Bu fal, geyiklere zarar vermenin uğursuzluk getireceğine dair beslenen inancın bir başka şekilde karşımıza çıkmış halidir.

3. Tokuz arlı sığun kiyik men. Bed (ük) tiz üze ünüpen möngreyür men. Üze Tengri eşidti, asra kişi bitli. Antag küçlüg men tir.

Ança bilingler: Edgü olu. (Tekin, 2004: 25).

"Dokuz çatallı boynuzu olan erkek geyiğim. Yüksek dizlerimin üstüne çıkarak böğürürüm. (Beni) yukarıda Tanrı ışıtmıştır, aşağıda insanoğlu bilmiştir. Onca güçlüyüm, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Tekin, 2004: 33).

Geyiğin Tanrı ile iletişim kurabildiğine değinen bu falda ise geyiğe yüklenen kutsiyetlerin bir başka şeklini görmekteyiz.

4. Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin tutmuş. Kara kamağ süsi ogirer tir.

Ança bilingler: Edgü ol. (Tekin, 2004: 25).

"Hanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile turmuşlar. (Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Tekin, 2004: 34).

Bu son falda ise geyik avının hakanlıkla olan ilgisi karşımıza çıkar. Ekonomik gereksinimlerden doğan avcılık, daha sonraki dönemlerde bir iktidar sembolü olmuştur. Özellikle hakan ve onun sülalesinin gerçekleştirdiği geyik avı, Anadolu sahasında tespit ettiğimiz pek çok halk anlatması üründe karşımıza çıkmaktadır.

Orta Asya'da hayvanların kürek kemiklerine bakılarak fal bakma âdeti yaygındır. Özellikle Altay ve Yakut Şamanistlerinde 'kürek kemiği' falı çok yaygındır. Yakut Dolgan'lar ve Karagaslar bu fal için geyik kemiğini tercih ederler (İnan, 2000: 155).

Kürek kemiğiyle fal bakmak için koyun yetiştiremeyecek kadar kuzey bölgelerde yaşayan Yakutlarda geyiğin (büyük bir olasılıkla daha çok Ren geyiğinin) kürek kemiği kullanılmaktadır (Roux, 2002: 97).

1. 8. Kurban Unsuru Olarak Geyik

Şamanların kutsal ruhlar ve atalara armağan olarak sunduğu kurban hayvanlarının başında da geyik gelmektedir (Eliade, 1999: 140).

Kitanların dördüncü ve on ikinci aylarda geyiğin ruhuna kurban verdikleri bilinmektedir (Roux, 2002: 251).

Altay'da (Pazırık) bulunan mezarlardan edinilen bilgiler, atın kurban edilmesinden önce geyikgillerden ya da rengineyiği ailesinden bir hayvanın kurban olarak seçildiğini gösteriyor. Herhalde İskitler atı evcilleştirip binek hayvanı olarak kullandıklarında çok açık bir askeri üstünlük kazanmışlar ve bu arada at kurban etme alışkanlığı edinmişlerdir (Roux, 2005:187).

Şamanizm'e ait bir törenin ikinci bölümü genellikle bir Ren geyiğinin kurban edilmesiyle başlar (Eliade, 1999: 271).

Baykal-ardı Tunguzlarında bir çocuk, Şaman olmak üzere seçilip eğitilir. Belli bir hazırlıktan sonra ilk sınavlarına girer; burada rüyaları yorumlaması, bilicilik yeteneklerini kanıtlaması vb. istenir. En dramatik an şudur: Aday esrime hâlinde postlarından giysi yapması için ruhlar tarafından kendisine gönderilecek olan hayvanları ayrıntılı olarak betimler. Uzun zaman sonra hayvanlar avlanıp giysiler yapılıncaya yeniden toplanılır; ölmüş şamana bir Ren geyiği kurban edilir, aday yeni giysisini giyer ve Şamanlığını icra eder (Eliade, 1999: 140).

J. R. Hamilton ve E. Tryjarski tarafından okunan Hutuk Ula taş anıtın üzerindeki kitabe, Kök Türklerin cenaze törenleri sırasında geyik kurban ettiklerini göstermektedir (Esin, 2004: 19).

Birinci Altun Köl mezar kitabesindeki ağıt, Erklig'in kudretiyle kendi boyundan uzaklaştırılan kahraman Bars'ın ölümünü anlatır. Erklig burada ya ölüm ve yeraltı tanrısı Yama ya da Çin astrolojisinde ölüm cezasının buyurucusu olarak geçen Venüs'ün Türkçe adı Erklig olarak görülüyor.

"Bars'ın yaşadığı (dünyevi) varoluş (acun) düzlemi, atları, sığırları, değerli kadehleri hepsi de geride kalmıştı; ağıt yaktılar, ama Bars gitmişti. Ruhu beyhude bir çabayla geri çağırıldı. Sonra cenazeye katılanlar şöyle dövündüler:

Altun Suna Yış keyiki, artgıl! Toggıl!

Ey Altın Suna Dağı'nın –ya da Altın Ördek Dağı'nın- geyiği –ya da avı- gene çoğalasın, gene doğasın!" (Esin, 2004: 20).

Bu dizelerde kurban edilen geyiğin Altın Dağ'da yeniden doğabilmesine yönelik bir arzu dile getirilmektedir.

1. 9. İnanma Unsuru Olarak Geyik

Yukarıda saydığımız çeşitli nedenlerden dolayı hayvanlarla ilişkisi içerisinde olan insanlar, onlarla ilgili farklı inanmalara sahiptirler. Aslında yukarıda açtığımız başlıkların hepsi birer inanmadır. Bu bölümde ele alacağımız inanmalar yukarıdaki başlıklar içerisinde kendilerine yer bulamadığımız inanmalardır.

Geyik, Orta Asya'da ve diğer bölgelerde yaşayan Türkler arasında kutsal ve iyilik getiren bir hayvan olarak tanınmaktadır. Geyiğin Göktürk inancında bir ilahe olarak kabul edildiğine dair efsaneye daha önce değinmiştik. O halde kutsallık ve iyilik getirme bu efsaneden gelmektedir.

Yakutlarda ayısıt çıkarma, teşyi töreni adıyla düzenlenen ve doğum sonrası yapılan törende Yakutlar, kayın ağacı kabuğundan sığın, geyik, güneş, ay resimleri ve küçük yay ve üç tane ok (çocuk kız ise kabuktan makas, inek ve kısrak resimleri) yaparlar. Sığın ve geyik resimlerini ateşin yanına korlar. Sonra bu resimleri oklarla atıp ateşe düşürürler (İnan, 2000: 38). Ayısıtın bir ruh olduğu düşünülürse bu sığın ve geyik resimlerinin ayısıtın içine girdiği kadının ruhundan çıkarken kullanacağı binek hayvanı sembolize etmesi için yapıldığı muhtemeldir.

Tunguzlarda bir avcının Ren geyiğinin hapsirdiğini duymasının avdan eli boş döneceğine işaret olduğuna inanılır (Roux, 2005: 77).

Kinlerin (Cücenler) inancına göre bir av sırasında beyaz bir geyik yakalamak iyiye işarettir (Roux, 2005: 76).

Hayvanların gökbilimsel özellikler kazandığı da görülmüştür. Örneğin Yeniseyliler Büyük Ayı'da bir geyik ve üç deve gördüklerine inanırlar (Roux, 2005: 86).

Orta Asya'da Altın Ana da denilen "Kaplan yüzlü" Batı Banrıçası Hsi-wang-mu'nun Dağı gibi, kutlu dağlarda yaşayan tek boy-nuzlu at ve onun doğal ilk örneği geyiğin de hanedanın açık talihinin ve ölümsüzlüğünün uğurlu bir işareti olduğuna inanılır (Esin, 2004: 15).

Geyiklerin Türkçe ismi sığun otı (Geyik ya da teke otu) olan adamotuna benzeyen gingseng otu (panax quinquefolia) yiyerek uzun ömür kazandıklarına dair olan inanca Orta Asya'da rastlanmaktadır (Esin, 2004: 16).

Irak Türkleri arasında şifa için kullanılan taşlardan birinin bir geyiğin ciğerinde bulundu inanılır (Tanyu, 1987:81).

Geyik, Türklerin mezar taşlarını süsleyen sembollerde de karşımıza çıkmaktadır. Göktürk mezar taşlarında Pazırık ve Kıpçak-Kumanlara ait Dinyeper kurganlarında geyik sembolüne rastlanıldığından bahsedilmektedir (Ögel, 1991: 66, 136, 295).

Afyon'daki mezar taşları üzerinde bulunan işlemlerde geyik sembollerine de rastlanmaktadır (Tanyu, 1987: 196). Mezar taşlarına hayvan sembollerinin işlenmesini insanların hayvanlarla daha önce değindiğimiz çeşitli sebeplerden dolayı ilişki kurma çabalarıyla açıkla-nabilir. Özellikle din temelli inanışlarda geyik kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu noktadan hareketle geyik sembolü mezar taşları-nın sahiplerinin dinî özellikleriyle öne çıkmış şahıslar olduğunu dü-şünmek de yanlış olmayacaktır. Bu geyik sembolleri bir bakıma bereke-tin de sembolüdür (Tanyu, 1987: 197).

Anadolu'da olduğu gibi Kırgızistan topraklarında da geyik sembolü olma özelliği taşıyan taşlara rastlanmaktadır. Bu taşların gele-cek nesillere hayat veren atalar kültüyle ilgili olduğu inancı Kırgız hal-kının bu taşları dikmesine neden olmuştur (Tabaldiev, ? : 100).

Anadolu'da geyik sürüsünün geçtiği yere hayır ve iyiliğin geldi-ğine inanılır (Bennofof, 2000-I: 378).

Yörüklerde geyiğin bolluk ve bereketle ilgisi bulunduğu tespit edilmiş, Yörüklerin malları ve çocuklarının sayısının, aşiretin yaşadığı yerdeki geyiklerin sayısının artması veya eksilmesi ile ilgili olduğunun kabul edildiği görülmüştür (Ocak, 2003: 216-217). Geyiğin uğurlu bir hayvan olduğuna dolayısıyla kötü gözden, nazardan koruyucu bir vasfı bulunduğu Tahtacı ve Yörüklerde olduğu gibi Anadolu'nun hemen her tarafında inanılmaktadır (Ocak, 2003: 217).

Binboğa'da yaşayan halkın Binboğa'nın evliyalar yurdu olması özelliğini açıklamaya çalışırken anlattığı bir olayda geyiğe yüklemiş olduğu özellikler de dikkat çekicidir:

"Efendim, Binbuğa pirlar dağı, evliyalar yatağıdır. Evvel zamanda Kızıl-cık köylü bir adam Binbuğa davarını yayıyormuş. Vahşi bir geyik tekesi bu

adamın davarını aşmış. Davarları altmış tane geyik yavrusu doğurmuş. Adam sevinmiş. Ertesi yık gene davarını almış. Binboğa'ya çıkmış, kazanmayı beklerken bir yıl önce davarı aşan teke gelmiş ve geçen yılın yavrularını almış götürmüş, yalçın tepelere saklamış. Herif az kalsın ölüyormuş. Bir daha tövbe etmiş. Ama oğlaksız kalmış... İşte, Binbuğa böyle bir Binboğa'dır.” (Yalman, 1977b: 357)

Türkmenler arasında yaşadığına inanılan Bozgeyik Dede'ye, aşiret üyeleri tarafından verilen değer anlatılırken “Bozgeyik Dede çarp-sın!” şeklindeki bir beddua karşımıza çıkmaktadır (Yalman 1977b: 119). Burada da geyiğin kutsiyet anlamında taşıdığına inanılan özellikleri dikkatimizi çekmektedir.

Afyon bölgesindeki ünlü yatır Uzun Kız'ın geyiklerin çobanı ve koruyucusu olduğuna inanılmaktadır (Boratav, 2003: 81).

Geyiğin boynuzları günümüzde güçlü bir nazarlık olarak kabul edilmekte ve evlerde duvarlara asılmaktadır.

Kızılbaşlık kavramı ile ilgili olarak yapılan bir araştırmada, Kızılbaşlığın temel ayinlerinden biri olan musahiplik ayininde, musahip adaylarının üstünün bir geyik postuyla örtüldüğü tespit edilmiştir (Bayatlı, 1957: 22).

2. BÖLÜM

ANADOLU SAHASI TÜRK HALK ANLATMALARINDA GEYİK

Çalışmamızın bu bölümünde, geyiğin Türk folklorundaki fonksiyonları, Anadolu sahasında tespit edilen halk anlatması ürünlerde bulunma durumlarına göre değerlendirilecektir. Bu bölümde sırasıyla destanlar, halk hikâyeleri, masallar ve efsaneler ele alınacaktır.

2. 1. Destanlardaki Foksiyonlarına Göre Geyik

Türk destanları, yazıya geçirilmişlik durumu açısından halk anlatması ürünler arasında en şanssız olanlarıdır. Yazıya aktarılabilmiş olan destanların sayısı oldukça azdır. Bu bölümde "*Oğuz Kağan*" ve "*Battal Gazi*" destanlarıyla beraber "*Dede Korkut Kitabı*"nda geçen destanlara yer verildi. Bu metinlerden başka incelenen diğer destan metinlerinde geyiğe dair herhangi bir fonksiyona rastlanmadı. Anadolu sahasındaki destanlarda geyiğin fonksiyonları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

2. 1. 1. *Av Hayvanı Olarak Geyik*

Doğası gereği sahip olduğu fiziksel ve içgüdüsel özelliklerinden dolayı hayvanları kendisinden daha güçlü olarak algılayan ilkel insanlar, daha sonraları dinî inançlarının da etkisiyle hayvanlara kutsi birtakım özellikler de yüklemişlerdir. Bu durumun bir belirtisi olarak hayvanlar, halk anlatması ürünlerin kahramanları olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların hayvanlarla olan ilk ilişkilerinin sebepleri, zorlu doğa şartları ve ekonomik kaygılardır. İnsanlar, hayvanları ilk olarak karınlarını doyurmak için avlamışlardır. Daha sonraları hayvancılık yapmaya başlayınca da sürülerini korumak amacıyla sürülerine saldıran hayvanları avlamışlardır.

Bu durumun en belirgin örneği "*Oğuz Kağan*" destanında görülmektedir. "*Oğuz Kağan*" destanında Oğuz'un, halkının sürülerini basıp atlarını yiyerek insanlara zarar veren gergedanla yaptığı mücadelede önce bir geyiği avlayıp onu gergedana karşı yem olarak kullanması çok dikkat çekicidir. Çünkü Oğuz Kağan'ın aklına avlamak için ilk olarak geyik gelmektedir. Bu durumu geyiğin Oğuz'un yaşadığı coğrafyada çok sık rastlanan bir hayvan olması özelliğiyle açıklamak elbette ki yanlış olmayacaktır. Bununla beraber geyiğe Şamanist ve Budist dö-

nemlerde yüklenen dinî özelliklerin de hatırlanması ve dikkate alınması gerekmektedir. “Oğuz Kağan” destanında, Oğuz’un geyiği avlaması şu şekilde anlatılır:

*“Kargı, kılıç aldı, kalkan ile ok ile,
Dedi, gergedan artık, kendisini yok bile!
Ormanda avlanarak, bir geyiği avladı,
Söğüt dalıyla onu, bir ağaca bağladı.”* (Ögel, 2003: 116).

“Dede Korkut Kitabı”nda geçen “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” destanında, babasının kırk yiğidi tarafından kandırılan Boğaç Han’ın, babasının gözüne girmek için kovalayıp avladığı hayvan geyiktir:

“Av avladılar, kuş kuşladılar. Ol kırk namerdün bir kaç oğlanun yanına geldi, aydur: Baban didi geyikleri kovsun getürsün benüm önümde depelesün, oğlumun at segirdişin kılıç çalışın ok atışın göreyim, sevineyim kıvanayım güveneyim didi didiler. Oğlandur ne bilsün, geyiği kovar-idi getürür-idi babasının önünde sinirler-idi. Babam at segirdişüme baksun kıvansun, oh atışuma baksun güvensün, kılıç çalışuma baksun sevinsün dir-idi. Ol kırk namerdler aydurlar: Dirse Han görürmisin oğlanı, yazıda yabanda geyiği kovar senün önüne getürür, geyige atar-iken ok-ile seni urur öldürür, oğlun seni öldürmedin sen oğlunu öldürü görgil didiler.

Oğlan geyigi kovar-iken babasının önünde gelüp gider-idi.” (Ergin, 2004: 85).

Daha önce de değindiğimiz gibi avcılık ilk başlarda ekonomik kaygıların sonucunda ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise bir spor ve eğlence tarzı olarak Türk kültüründeki yerini almıştır. Türk kültüründe av, genellikle hakanın liderliğinde ve onun isteğiyle başlar. Yani bir bakıma iktidarın sembolüdür. Yukarıdaki parçada da bu durum açıkça görülmektedir. Çünkü geyik avı, hakan oğlunun babasına erliğini göstermesi adına yapılmıştır.

Bu durumun bir başka örneği de “Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Destan”da görülmektedir:

“Ulaş Oğlu Salur Kazanın alnına şarabun itisi çıktı. Kaba dizi üzerine çökdi ayıtdı: Ünüm anlan bigler sözüm dinlen bigler, yata yata yanumuz ağrıdı, tura tura bilümüz kurıdı, yorıyalum a bigler, av avlayalım kuş kuşlayalım, sığın geyik yıkalum, kayıdalum otağumuza düşelüm, yiyelüm içelüm hoş kiçelüm.” (Ergin, 2004: 95).

“Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Destan”da da Kazan Bey, yiğitlik çağına gelmiş oğlu Uruz’u yanına alarak geyik avına çıkar:

"Konur atın çekdüirdi, butun bindi. Üç yüz murassa tonlu yigit soyladı boyına aldı. Kırk ala gözlü yigidin Uruz boyına aldı. Kazan oğlını alup kara tağlar üzerine ava çıkıdı. Av avladı kuş kuşladı, sığın geyik yıkdı. Gök alan görklü çemene çadır tikdi. Birkaç gün bigler ile yidi içdi." (Ergin, 2004: 157).

Yine, bu destanda oğlu Uruz'u, kocası Kazan Bey'in yanında göremeyen Burla Hatun, Kazan Bey'le söyleşirken Kazan Bey'in geyik avladığını dile getirir ve şöyle der:

"Göksi güzel kaba tağlar önine ava çıkdun

Boynı uzun bidevi geyigin alup yıkdun

Semüz etün yükletdün girü döndün

İki vardun bir gelürsin yavrım kanı

Karanu dün de bulduğum oğlum kanı" (Ergin, 2004: 163).

"Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı" destanında, Trabzon Tekürü'nün kızı Selcen Hatun, sevgilisi Kan Turalı'ya seslenirken babasının evinde geyik avı yaptığını söyler:

"Kalkubanı yirümden turur idüm

yilisi kara kazılık atuma biner-idüm

babamun ağ ban ivinden çıkar-idüm

arku Bili Ala Tağı avlar-idüm

Ala geyik sığın geyik kovar idüm

Tartanda bir oh-ile nemler-idüm

Demrensüz oh-ile yigit seni sınar-idüm

Öldürmege yigüdüm men seni kıyar-midüm" (Ergin, 2004: 198).

*"Begil Oğlu Emre'nin Destanı"*nda, Salur Kazan, Begil'in geyik avındaki başarısını şöyle anlatır:

"Salur Kazan ne atın ögdi, ne kendin ögdi, amma Begilün hünerin söyledi. Üç-yüz altmış altı alp ava binse, kanlu geyik üzerine yoruyış olsa, Begil ne yay kurar-idi ne oh atar-idi, haman yayı bileginden çıkarur-idi, buğanun sığınun boynına atar-idi, çeküp turgurur-idi. Aruk olsa kulağın deler-idi avda bellü olsun diyü, amma semüz olsa boşazlar-idi. Eger bigler geyik alsa kulağı delük olsa Begil sevincidür diyü Begile gönderürler-idi." (Ergin, 2004: 216–217).

Anadolu'da geyik avının uğursuzluk getireceğine dair beslenen inancın izlerine *"Begil Oğlu Emre'nin Destanı"*nda da rastlamaktayız. Destanda morali bozuk olan Begil'in çıktığı av sırasında peşine düştüğü geyiği takip ederken atından düşüp sakatlanması şöyle anlatılır:

"Av avlayu gezer-iken öninden bir paralu geyik çıkdı. Begil buna at saldı. Buğanun ardundan irdi, yay kirişin boynına atdı. Buğa açımış-idi, kendüyi bir yüce yirden atdı. Begil at cılavısın yenimedi, bile uçdı. Sağ uyluğu kayaya tokındı, sındı." (Ergin, 2004: 218).

"Uşun Koca Oğlu Segrek" destanında da geyik avının uğursuzluk getireceğine dair beslenen inancın bir sonucu olarak Eğrek, geyik avlar-ken Kara Tekürün kurduğu tuzağa düşerek esir olur. Bu olay destanda şu şekilde dile getirilir:

"Kara Tekür orada bir koru yapdurmış-idi. Uçardan kaz tavuk, yorırdan geyik tavşan bu havluya toldurup Oğuz yigitlerine bunu dam itmiş-idi. Uşun Koca oğlunun yolu bu koruya uğradı. Korunun kapusın uvatdılar. Sığın geyik kaz tavuk kırdılar, yidiler içdiler. Atlarınun eyerlerin aldılar, geyimlerin çıkardılar. Meger Kara Tekürün casusu var-idi, bunları gördi. Gelüp aydur: Mere Oğuzdan bir bölük atlu geldi, korunun kapusın uvatdılar, atlarınun eyerin alup geyimlerin çıkardılar, mere ne turursız didi. Altı yüz kara tonlu kâfir bunların üzerine koyıldılar. Yigitleri kırdılar, Egregi tutdılar, alınca Kalasına zindana bıraktılar." (Ergin, 2004: 225-226).

Müslüman-Hristiyan mücadelesinin konu edinildiği "Battal Gazi" destanında da geyik avının uğursuzluk getireceğine dair beslenen inancın izlerini görmekteyiz. Battal Gazi'nin babası Hüseyin Gazi'nin avlamak için bir geyiğin peşinden gitmesi ve bunun sonucunda da düşmanları tarafından öldürülmesi destanda şöyle anlatılır:

"Hüseyin Gazi bir gün Mamurîye tarafına ava çıktı. 3 gün oldu ki an-sızın önüne bir geyik çıktı. Geyiğin üstünde bir atlas çul ve kıymetli taşlar bulunuyordu.

Hüseyin Gazi:

-Bunu dirice tutayım Cafer'e armağan edeyim, dedi.

Birkaç kement attı, ama yakalayamadı. Geyik kaçtı. Onu kovalarken bir dağın ötesine aştı. (...) Bu şehir o Mamurîye idi. Şehrin beyine Mihriyayıl (Mihrail) derlerdi. Kayser'in kayınbiraderiydi ve bunlar 3 kardeştiler. Büyüğü Mihriyayıl, ortancası Mihran, küçüğü de Şamasep idi. O geyik Mihriyayıl'indi. Her tarafa gezer, ama kimse ona bakmaya bile cesaret edemez-di.

Geyik yorulmuş bir vaziyette Mihriyayıl'in çadırına vardı. Mhriyayıl baktı ki geyik terlemiş.

Sinirlendi:

-Acele bakın, benim geyiğimi kovan kimdir? Aman vermeyin, başını kesin, dedi.

Kulları seğırttiler, aşağı yukarı aradılar. Baktılar ki tepe üstünde bir şahıs duruyor. Seslendiler:

-Hey! Sen deli misin? Bu padişahın sevgili geyiğini niçin koşturdun?

Hüseyin Gazi:

-Ben Hüseyin Gazi'yim. O geyik benim hoşuma gitti. Varın, deyin onu bana versin. Yoksa kendi bilir. Âlemi gözüne dar ederim, dedi.

Kulları seğırtip Mihriyayil'e haber verdiler. Korkusundan kanı kurudu. Hemen emretti ve tüm askerler hazırlandı. Hüseyin gaziye ortaya aldılar. Hüseyin'in savaş silâhları yoktu. (...)

İki defa Mihriyayil'e yaklaştı ve birer darbe ile yıktı. Kendi de yaralandı. Yaralarından çok kan aktı. Takâti kalmadı. Askerin içinden çıkıp gitmek isterken alın yazısı yetiştı. Saldırdılar, kement attılar. O arada Hüseyin Gazi'yi şehit ettiler." (Köksal, 2003: 16-17).

Geyik avının uğursuzluk getireceğine dair beslenen inanca aynı destanın son kısmında da rastlamaktadır. Geyik, bu sefer destanın ana kahramanı Battal Gazi'nin kötü durumlarla karşılaşmasına sebep olur. Kızını kurtarmaya giden Battal Gazi, takip ettiğı geyiğın oyununa gelir ve zaman kaybeder. Aslında burada geyiğın şekil değıştirme unsuru olma fonksiyonu da dikkat çekmektedir. Çünkü Battal Gazi'nin takip ettiğı geyik, Rad Cadı'nın kızıdır. Cadının kızı, şekil değıştirerek geyik hâlini almıştır.

"Bu konuşma sürerken türlü nakışlarla süslenmiş bir geyik çıkıp geldi. Bunlar, geyiğı ortaya aldılar. Geyik silkindi, kaçtı. Seyyit, onu kovalayıp gitti. Bir iki menzil kovaladı. Seyyit durdu, hemen geyik de durdu. Seyyit sonra kovaladı, geyik kaçtı. (...) Akşam oldu, geyik belirsiz oldu. Seyyit de hoş bir çeşmeye vardı. Abdest aldı, namaz kıldı. Namazdan sonra, çok yorulmuştu, 'Buraya girip dinleneyim' dedi.

O pımarı girdi. Yundu, yine çıktı. Giysilerini bulamadı. Üzülp hayli kederlendi. Uykusu geldi, yattı, uyudu. Uyandı. Bu defa atını ve silahını bulamadı. (...) Sadece pazubent yaptığı peygamberin saçı kaldı.

Oturup ağladı ve:

-Bâr-ı Teâla! Pirlik halinde bana medet et. Bundan beni mahrum eyleme! dedi. Yüzünü toprağı sürdü. Peygamber ve evliyalardan şefaati diledi. O an Hızır Peygamber geldi. Seyyit karşı varıp ayağına düştü, ağladı, Hızır:

-Ciğer köşem! Dünya zahmetlerinden dolayı ne durumdasın? Niçin böyle gafil yatıyorsun? O geyik Rad Cazinın kızıdır. Geldi geyik suretinde seni aldattı. Sana yanaşmaya Resûl'ün mübarek saçlarından korktuğu için fırsat bulamadı. Atını, giysilerini alıp gitti, dedi." (Köksal, 2003: 315-316).

"Salur Kazanın Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Destan"da, düşmanlarına esir düşen Kazan Bey'in kâfirlere seslenirken kullandığı cümlelerde, geyiğin av hayvanı olması özelliği karşımıza çıkmaktadır:

"Kazan Big burada bir dahu soylamış, aydur:

Ak kayanun kaplanının irkeğinde bir köküm var

Ortaç kırdı siziün geyiklerünüz turgurmaya" (Ergin, 2004: 238).

2. 1. 2. Yol Gösterici Olarak Geyik

Doğa karşısında aciz durumda olan ilkel insanın, çevresindeki hayvanları algılayışı ile ilgili durumlara daha önceki bölümlerde değinmiştik. Henüz pusula gibi basit bir aletle bile tanışmamış olan ilkel insan, elbette ki bir hayvanın içgüdüsel özelliği olan yön bulma yeteneği karşısında şaşırılmış ve onun bu özelliğini olağanüstü bir güç olarak kabul etmiştir. Bu durum, daha sonraki dönemlerde dünyayı bilimsel gerçeklik açısından algılamayı başarmış olan insana bilinçaltındaki izi kaybettirmemiştir. Bu bilinçaltına atılmış inanış, daha sonraki dönemlere geyiğe halk anlatmalarında kutsiyet özelliği de eklenmesi şeklinde geçmiştir.

"Oğuz Kağan" destanında Oğuz'un yerin kızıyla evlenmesini anlatan bölümde Oğuz Kağan'ın av esnasında yerin kızını bulduğu anlatılır. Burada av hayvanı olarak ne geyikten ne de başka bir hayvandan isim olarak bahsedilmez. Ancak Oğuz'un gergedanla olan mücadelesinde nedenini bilemediğimiz bir durumdan dolayı geyik avlaması, onu yerin kızıyla evlenmeye götüren yolda da karşısına geyiğin çıktığının düşünülmesine sebep olmaktadır. Oğuz'un yerin kızını bulması destanda şu şekilde anlatılır:

"Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan,

Gölün ortasında bir, tek ağaç uzuyordu,

Ağacın koğuğunda, bir kız oturuyordu

Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı" (Ögel, 2003: 117).

"Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek" destanında Beyrek'in bir av sırasında önüne çıkan geyiklerden birinin peşine düşerek beşik kurtmesi Banu Çiçek'in çadırının önüne gelmesi anlatılır:

"Nagahandan Oğuzun üzerine bir sürü geyik geldi. Bamsı Beyrek birini kova gitdi. Kova kov bir yire geldi, ne gördi: Sultanum gördi gök çayırun üzerine bir kırmızı otağ dikilmiş. Yâ Rab bu otağ kimün ola didi. Haberi yok ki alaçağı ala gözlü kızun otağı olsa gerek. Bu otağın üzerine varmağa edeblendi. Ayıtdı: Ne olur-ise olsun, hele men avumı alayın didi. Otağın önünde irişti geldi geyiği sinirlerdi. Bakdı gördi, bu otağ Banı Çiçek otağı-y-imiş ki Beyregün bişik kertme nişanlısı adahlısı-y-idi, Banı Çiçek Otahdan bakar-idi." (Ergin, 2004: 121-122).

"Battal Gazi" destanında yol göstericilik fonksiyonu, geyiğe yüklenmiş olan kutsiyetlik özelliğiyle birlikte karşımıza çıkmaktadır. Battal Gazi'nin babası Hüseyin Gazi, çıktığı bir av sırasında takip ettiği geyiğin peşinden bir mağaraya girer ve bu mağaradan duyduğu bir sesle oğlu Cafer'in (Battal Gazi) dünyaya geleceğini öğrenir:

"Bir gün Hüseyin Gazi, Şam dağlarında avlanıyordu. Üzerinde altın nakışlı atlastan bir çul bulunan geyik göründü. Atını tepti ve kaçan geyiği kovaladı.

Hüseyin:

- Seni ele geçirmeyince peşini bırakmam. Seni yakalayıp Numan'ın oğluna armağan edeceğim, dedi.

Geyik kaçtı, gidip bir mağaraya girdi, belirsiz oldu. Hüseyin atından inip mağaraya girdi.

(...)

Mağaranın içinden o yiğide hitaben bir ses geldi:

-Sakin ol! Henüz vakit olmadı ki ben çıkayım. Seni, Hakk Teâla Cafer'e verdi. O gelecek. Yeryüzünde gazâlar kılacak. Âlemi kara kâfirlerin baskısından kurtaracak. O yiğide teslim ol ve bağlan, dedi.

(...) Bu düşüncede iken uykusu geldi. Atını bağlayıp yattı. Düşünde bir pir gelerek:

-Ya Hüseyin! Müjdeler olsun sana ki o Cafer senin oğlundur. Doğumuna az kaldı. O gelecek ve tüm Rum'u Müslüman edecek. Öyle işler edecek ki hiçbir pehlivan yapmamış olacak, dedi.

Hüseyin Gazi uyandı. Şükür secdesi etti. Kalkıp atına binerek şehre geldi." (Köksal, 2003: 14-15).

Görüldüğü üzere destanın bu bölümünde geyik, kutsal bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanın asıl kahramanı Battal Gazi'nin doğumunu müjdeleyen ilâhi tebliğin duyurulması için Hüseyin Gazi'yi mağaraya çeken bir vasıtaadır.

2. 1. 3. Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik

Geyikler, destanlarda da diğer halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi doğal yaşantılarındaki mekânlarında yani dağlarda karşımıza çıkmaktadır.

“Dirse Han Oğlu Boğaç Han” destanında yaralı oğlunu bir dere-nin içinde bulan Dirse Han’ın annesi, oğluna yaktığı ağıtta Kazılık Dağ’ının geyiklere mekân olduğunu dile getirirken şöyle der:

“Akar senün sularun Kazılık Tağı

Akar iken akmaz olsun

Biter senün otlarun Kazılık Tağı

Biter iken bitmez olsun

Kaçar senün geyiklerün Kazılık Tağı

Kaçar-iken kaçmaz olsun taşa dönsün” (Ergin, 2004: 89).

“Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Destan”da, gördüğü rüya sonucunda yurduna dönen Salur Kazan, düşmanları tarafından harap edilmiş olan yurduyla haberleşirken yurdunun yabani geyiklere mekân olduğunu dile getirir:

“Kazan aydur:

Kavum kabile menüm kuma yurdum

Kulan-ile sığın geyige konşı yurdum” (Ergin, 2004: 100).

2. 2. Halk Hikâyelerindeki Fonksiyonlarına Göre Geyik

Geyik, destanlarda olduğu gibi halk hikâyelerinde de farklı özellikleriyle anlatmaya konu olmuştur. Anadolu sahasında tespit ettiğimiz halk hikâyelerini ele aldığımız bu bölümde geyiğin öne çıkan fonksiyonları şu şekilde tespit edilmiştir:

2. 2. 1. Yol Gösterici Olarak Geyik

Hayvanlar, gerek fizikî gerekse de içgüdüsel özellikler gibi doğaları gereği güçleri olan varlıklardır. İlkel insan, kendisiyle sıkı ilişkiler içerisinde olduğu hayvanların bu özelliklerini zihninde olağanüstü olarak anlamlandırarak onların bu özelliklerine farklı anlamlar yüklemiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi tanrılar âlemine mensup olduklarını düşündükleri yabanî hayvanlara kutsi özellikler yüklemişlerdir. Bu kutsiyet yükleme olayının başında hayvanların içgüdüsel özelliklerinden olan yön bulma yeteneği gelmektedir. İlkel insan bu olağan yetene-

ği zihninde olağanüstüleştirerek halk anlatması ürünlerine dâhil etmiştir.

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz halk hikâyelerinde bu fonksiyon hikâyenin kahramanına sevgilisini buldurma ve onu sevgilisinden uzaklaştırma şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. O halde geyiğin yol göstericilik fonksiyonunu iki başlık altında ele alabiliriz.

2. 2. 1. 1. *Sevgiliye Giden Yolu Gösteren Geyik*

Kandehar Padişahının oğlu Şah İsmail ile bir Türkmen Beyi'nin kızı olan Gülizar'ın aşk maceralarının anlatıldığı "*Şah İsmail*" hikâyesinde Şah İsmail'in bir av sırasında takip ettiği geyik, Gülizar'ın çadırına girerek Şah İsmail ile Gülizar'ın karşılaşmalarını sağlamıştır.

"Atına binüp ol görünen taga çıktı. Bir de iki tarafına bakup nazar iderken bir de gördü ki; tagın eteğinde bir güzel yayla, havası güzel. İki tarafa nazar idüp bakar iken bir de gördü ki; bir su kenarında bir ceylan otı otlar. Hemen tazı saldı. Tazı kovar ceylan kaçır. Şah İsmail ardları sıra gider. Hemen ceylandur yorulup, çadır içine girdi. Tazı dahi bile girdi. Şah İsmail arkalarından çadırın önüne gelüp bakdı ki; dünyayı çadır almış. Bir de bu iki tarafına nazar idüp bakar iken gördü kim ne bakarsın bir güzel mahbub kız çadırdan sürüp taşra çıkardı. Bir de kızdır gördü ki; bir oğlan çadırın önünde durur. Kız oğlanı gördüğü gibi hemen orada âşık oldu. Oğlan da kızı gördüğü gibi ol dahu âşık olup oraya düşüp bayıldı." (Çolak, 1994: 164).

Buhara Hükümdarı Murat Şah'ın oğlu Mahmut ile Hüdam Padişahı'nın kızı Elif'in aşk maceralarının anlatıldığı "*Elif ile Yaralı Mahmut*" adlı hikâyede de Mahmut, bir av sırasında takip ettiği geyiğin girdiği mağaraya girerek Elif'in resmini görür.

"Çocuk bir gün bir gaç arkadaşı ile gavilleşmişler, ava gidelim deye. Sabah olmuş hepisi birer ata binmişler şehrin dışına çıktılar mıydı "hepimiz bi tarafa dağılacağız. Birer av yapacağız, hepimiz boş dönmeyeceğiz." Herkes atını bir tarafa sürüyor, Yaralı Mahmud'da atını bir tarafa sürüyor. Yaralı Mahmut gederkene önüne bir ceylân çıkmış, on dört yaşında bir gızdan daha güzel, ceylânı vurmaya gıyamamış. Diri diri dutmak için peşinden goşmış, o govalamış, bi gaç kere kemend attığı halde kemend ceylânın boğazına geçtiği halde gene gurtuluyormuş, gene peşine düşüyor, ceylân canını gurtarma gayesiyle bir mağaraya girmiş. Yaralı Mahmut atından enmiş. Atını bir gayaya bağlamış, o da girmiş ceylânın arkasından mağaraya. Mağara yer altına gettikçe gediıyor, büyüdükçe böyüyor. Aynı zamanda bir çok aralıklara, yollara

ayrılıyormuş. Ceylânın hangi tarafa gittiğini bilememiş tabi. Mağarada tabi duramamış. Gerisin geri mağaradan çıkmak için dönse ki bi de bakmış gırk tane ak sakallı adam mağarada gendisine bakıp duruyorlar.

‘Nere gediyorsun delikannı?’

‘Bir ceylân govalıyorum, bura girdi onu arayorum.’

‘O senin gördüğün ceylân değil aldatıcı bir mağlukdu, hele gel de şu odada biraz dinlen bak ne gadar terlemişsin.’

Çocuk o adamların hatırını gırmamış, gösterdikleri odaya girmiş oturmuş. Sağına soluna bakımar kene baksa ki orda bir kız resmi var.” (Alptekin, 1982: 29-30).

2. 2. 1. 2. Sevgiliden Uzaklaştıran Geyik

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz halk hikâyelerinden bir tane-sinde geyik, âşığı sevgiliden uzaklaştırmaktadır. Ancak burada yol gös-teren gerçek bir geyik değil, geyik şekline girmiş olan cadı karısıdır. Aslında bu fonksiyon, şekil değiştirme fonksiyonuyla iç içe girmiştir. Ancak bu iki fonksiyon arasında ağır basan yol göstericilik fonksiyonu-dur. Çünkü bu yol göstericiliğin sonuçları sebebiyle hikâyenin olay ör-güsü şekillenir.

Babasından kalan mirası sorumsuz ağabeyi Ahmet yüzünden kısa bir sürede kaybeden Mahmut’un Gence Padişahı’nın hazinesindeki Çamşırak taşlarını ele geçirmek için girdiği mücadelede görüp âşık ol-duğu Gence Padişahının kızı Mahbub’la olan âşk maceralarının anlatıl-dığı “Yaralı Mahmut” hikâyesinde Mahbub’un eski sevgilisi Kara Vezi-rin, Mahbub’u kaçırmak için yardım istediği cadı karı, bir ceylan şekline girerek gerdeğe girmek üzere olan Mahmut’u peşine takar ve sevgilisi Mahbub’dan uzaklaştırır.

“Cadı küpüne bindi, göz açıp gapayana geder İstanbul’a indi. Bu sıra-da Mahmut’nan Mahbub’un düğününün gırhıncı günüydü. Mahmut has bahçada arhadaşlarıynan gezirdi. Sağdıcı, solducu yanında Mahbub’un yanına getmek için behliyirdi. Birde bahdı ki ele çoh güzel bir ceyran yannarından gahdı gaşmıya başladı. Mahmut çoh da ava meraklıydı. Dedi. “Olan benim atımı çekin, yayımı ohumu getirin, ben bu güzel ceyranı Mahbub Sultan’a düüyün hediyesi edecem.” diyende bunun atını getirdiler, Mahmut atına bindi, ceyranın peşine düşdü. Ne kadar kemend atdı, oh atdı at sürdüyse ceylanı yahalayamadı. Ceyran yaban bir ormana girdi, gözden gayboldu. Mahmut dedi olan ben ki bu geder meşhur bir avcı olam da bir ceyranı yahalayamıyam ha,

Mahmut'da peşinnen ormana daldı. Arama beni yeyirim seni, ne ceyran var ne de izi. Gece geçti, sabah oldu Mahmut hele ceyranı aramahda olsun, Mahbub Sultan'da gerdek odasında Mahmud'u behlemehde olsun. Biz heberi nerden vererek Cadi'dan. Cadi seyran şekline girip Mahmud'u nişannısından uzaklaştırdıhdan sora, geldi Mahbub'un yanına eğildi gulağına iki sihir ohudu, üfledi dedi ki: "Sen ne ahulsız bir gızsın vezir nişannını orda goymuş, gelmiş bir danacıynan evlenirsin, o da seni burda goymuş iki gündür gerdek odasında behledir, gendisi getmiş filân yerde kızlarnan gönül eylendirir. Onnan sene bir fayda yoh." (Aslan, 1990: 105).

2. 2. 2. Benzetme Unsuru Olarak Geyik

Geyik özellikle halk şiirinde sevgiliye benzetilen bir hayvandır. Güzelliği bakımından benzetme unsuru olarak kullanılan geyik, Anadolu sahasında tespit ettiğimiz halk hikâyelerinden "*Leyla ile Mecnun*" hikâyesinde de bu fonksiyonuyla karşımıza çıkmaktadır.

Beni Amir kabilesinin reisinin oğlu Kays (Mecnûn) ile yine başka bir kabilenin kızlarından Leyla'nın aşk maceralarının anlatıldığı bu hikâyede Mecnun, bir avcı tarafından avlanmış olan geyiği sevgilisi Leyla'ya benzetir ve avcıdan kendi canı karşılığında onu serbest bırakmasını ister. Avcı da bu tekliften çok etkilenir ve geyiği serbest bırakır. Bu fonksiyon da az önceki fonksiyonda olduğu gibi başka bir fonksiyonla iç içe girmiştir. Aslında bu fonksiyonu geyiğin av hayvanı olması fonksiyonuyla da ilgilendirebiliriz. Ancak burada ağır basan durum geyiğin av hayvanı olması değil Mecnûn'un geyiği Leyla'ya benzetmesidir.

"Pes Mecnûn bu hâl üzere nice gün gezüp günlerden bir gün gene bir avcıya rast gelüp gördü kim bir güzel sığın şikâr eylemiş yanuna varıp, gâh arkasını okşayup, gâh gözlerini öpüp:

'Ey biçâre ne tarikla tutulup böyle belâ damuna giriftâr oldun. Yohsa Leylâ gibi seni de anan ve baban mı hapis eyledi. Ah cânânım şimdi senin gibi ol da hapisdedir" deyüp vâfir ağlayup feryâdlar eyledi. İmden sonra avcıya yalvarup: 'Kerem edüp şu hayvanı salıvir gâyet lûtfudur biçâre eşinden ayrılup yüreği hasret ateşiyle yanmışdır' dedikde:

'Avcı ben bir fakir adamım ki dâima böyle av avlayup anınla geçinürem iki aydır ki elime bir şikâr girmeyüp bin belâ ile şimdi elime bunculayın bir şikâr girdikde anı bima'ni yere nice salıvireyim' dedi:

'Pes Mecnun ben sana bu gece misâfir olsam Arapların âdedi üzre sen bu şikârı benim için boğazlayup yedirmez mi idin? Say ki bu gece sana konuk olup bunu bana ziyâfet için fedâ eyledin. Lûtf edüp edüp bu sözümü kabul edüp şu biçâreyi azâd eyle' deyu niyâz eyledikte avcı:

'Hoş sözün güzel ama şimdi gâyetle huzurum vardır. gel bu teklifi eyleme' dedikte Mecnûn:

'Ne çâre edeyim ki senin hatırını hoş edem. Geçen gün nem var ise sencileyin bir avcıya verüp elinden üç dâne şikârını alup şimdi böyle üryân olup yanımda bir habbe kalmadı ki sana vereyim. Eğer râzı olursan canımı sana vereyim. Beni boğazlayup tek bu hayvancığı salıver' dedikte avcı nâcâr olup emr-i İlâhî'nin adam deyüp, ön bağıni çözüp salıverdi." (Şenocak, 2000: 231-232).

Yine aynı hikâyede Mecnûn, Leyla'yı bulmak için dağlarda gezerken karşısına çıkan avcıdan avladığı üç geyik yavrusunu elbiseleri karşılığında bırakmasını ister.

"Nâ-murad Mecnûn'a felek müâ'ade etmediğinden Nevfel'e hatırı kalup sahralara gitmişti dağ ve sahrada dolaşup, gözlerinin yalı ile ortalığı lâlezara döndürüp ve gece gündüz feryâd u figânlar edüp, gezerken nâgâh bir avcının üstüne uğrayup gördü kim üç dâne geyik yavrucuklarını tutup muhkem bağlamış sürmeli gözlerinde insan gibi yaşlar akar, durmadan ağlaşup, ciğerini yakar. Avcı bunları tutup:

'Hayli zamandır ki elime böyle şikâr girmeyüp bu sahraları boş gezerdim çünkü elime böyle şikâr girdi. diri götürmek olmaz. Münâsip olan budur ki bunları boğazlayup yükleneyim ikisini satup birini ehl ü ayâlime getirüp gideyim' derken Mecnûn da ol mahâle çıka gelüp yavruların böyle bela tuzağına tutulup analarının hasretiyle gözlerinden yaşlar revân olduğunu gördükde Leylâ hatırına:

'Gelüp şimdi benim canımda böyle anası babası elinde giriftâr olup hasretle gözlerinden incü dânbesi gibi yaşlar dökmektedir.' Deyüp hay hay ağlamaya başladı. Avcı Mecnûn'un bu hâline hayran olup:

'Acep bu harif neçün ağlar?' derken bir zamandan sonra avcıya yalvarup:

'Lûtf edüp kerem ile şu hayvancıkları incitmeyüp gene salıver' dedikte:

'Avı hoş güzel, sen bir merhametli adam olup bağrın yufka olduğundan bu hayvanları esirgeyüp salıver dersin. Lâkin ben bunları avlayınca hayli zahmetler çekdim. Şimdi boğazlayup kimini ehl ü ayalımla yiyüp ve kimini

satup akçesini kendime nafaka eylesem gerekdir. Benim kâr u kesbim budur' dedikde:

'Mecnûn be hey kişi böyle güzel gözlü şirin hayvanları adam ne yürek-
le boğazlar. Gözleri sanki cânânımın gözleridir. Lûtf eyle bu olmaz sevdâdan
vaz geç.' Dedikde avcı: "Be hey adam sen divâne misin? Nesin? Gözleri senin
cânânının gözüne benzediğinden bana ne fâide var? Benim cânânım bu kadar
hemân ben bunları satup, akçesini almağa haber alam. Şimdi senin hatırın için
bunları salıver kim birkaç gün dahi bu sahraları boş gezmek lâzımdır. Tâ ki
yine elime bir şikâr gire ötede ehl ü ayâlım ise ne zaman etmek getürür' deyü
bana bakarlar dedikde:

'Mecnûn da üstünde kalmış esbabdan ne varsa cümlesini çıkarup avcı-
ya virüp kerem ile benim esbâbımı alup pahâsını ehl ü a'yânına nafaka ile tek
bunları salıver' dedikde avcı da gördü kim Mecnûn 'un esbâbı ahulardan ziyâde
akçe eyler.

'Bu şikâr dahi a'lâ deyip geyiklerin bağlarını çözüp saluverdikde
seğürdüp sahraya doğru kaçtılar Mecnûn'da ardlarına düşüp çekülüp gitdi."
(Şenocak, 2000: 230-231).

İsfahan Şahı Adil Şah'ın oğlu Ahmet Mirza (Kerem) ile Aslı'nın
aşk maceralarının anlatıldığı "Kerem ile Aslı" hikâyesinde sevgilisi As-
lı'yı arayan Kerem, selvi ağacına türkü eşliğinde Aslı'nın yerini sorar-
ken Aslı'yı geyiğe benzetir.

"Selvi ağacının yanında kızın döşegini ve yorgan ağacının dibinde
gördüğü sa'ât ol ağacın dibinde oturup bîçâre Âşık Kerem ateşle türki söyledi.
Aldı Kerem Dede:

Selvi ağacı sen Mevlâ'yı sever isen
Selvi ağacı senin maralın hanı
Dinle gel dinle vir sen cevâbı
Selvi ağacı senin maralın hanı

Hayâl olmuş karşuki taşlar
Hasta hâlınden ne bilür sağlar
Döşek melîl melîl yasdık kan ağlar
Selvi ağacı senin maralın hanı

Selvi ağacı senin dalın dökülsün
Rakîbin ağzı hem dili tutulsun

*Dilerim felegin kaddi bükülsün
Selvi ağacı senin maralın hanı*

*Dertli Kerem aydür bakup tutarım
Dostumın bağında diken biterim
Virân bağda bülbül oldum öterim
Selvi ağacı senin maralın hanı*

Böyle didükde Kerem bakdı gördü ki bir kimse yokdur.” (Duymaz, 2001: 257).

2. 2. 3. Av Hayvanı Olarak Geyik

Avlanmasının uğursuzluk getirdiğine dair anlatılan pek çok anlatmaya ve inanmaya rağmen Anadolu avcısının en çok avlamak istedi hayvan geyiktir. Gerek derisi gerekse de etinin lezzeti, geyiği avlanma noktasında tercih edilen bir hayvan yapmıştır.

Geyiğin av hayvanı olması fonksiyonu daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi başka fonksiyonlarla iç içe girmiştir. Örneğin yol göstericilik fonksiyonunda âşığa yol gösteren geyik, bir av hayvanı olarak âşığın karşısına çıkmaktadır.

“Kerem ile Aslı” hikâyesinde Aslı’yı arayan Kerem, avcılar tarafından avlanarak ön bacağından vurulmuş olduğu halde yanındaki iki yavrusuyla avcılardan kaçmaya çalışan geyiğe o meşhur türküsüyle avcıların geldiğini haber verir. Hikâyede karşımıza çıkan yavrulu geyik “Hz. Muhammet ve Geyik” menkıbesinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu iki anlatmada gördüğümüz kadarıyla geyiğin bazı fonksiyonlarında anne olma özelliği de karşımıza çıkmaktadır.

“Şirin deresinden Malatya üzerinden gittiklerini haber alup Şirin deresine vardıkda bir ceylân görüp yanında iki kuzısı olup ve ceylânın ön kolından urulmuş, kanı akar. Kerem didi ki: ‘Avcılar, kollarınız kurusun. Nice kıydın bu küçük yavrulara? diyüp biraz dahı gidüp iki dâne üstleri kan olmuş avcıları gördi. Avcılar su’al itdiler ki: ‘İki kuzısıyla bir ceylân gördünüz mi?’ didiklerinde Kerem didi ki: ‘Getir Sofu sazımı’. Aldı sazı eline, bakalım ne dimişdir:

*Melemen Tağı’ndan indi sürüsi
Kaç kuzılı ceylân kaç yâd avcı geldi
Ayağına düşmüş gelür iki kuzı
Kaç kuzılı ceylân yâd avcı geldi*

*Zâlim avcı düşmüş gelür izine
Al kanlar akıdmuş iki dizine
Murdar sinekler konmuş ala gözine
Kaç kuzulu ceylân yâd avcı geldi*

*Böyle mi olur avcıların töresi
Koltuğundan urmuş içler yarası
Hekime gösterdin yokdur çâresi
Kaç kuzulu ceylân yâd avcı geldi*

*Kova kova indirdiler yazıya
Tut itdiler al kınalı tazıya
Gayret başa düşdi bakma kuzıya
Kaç kuzulu ceylân yâd avcı geldi*

*Süre süre indirdiler dağlardan
Ayrıldılar mor zünbüllü bağlardan
Kerem Dede'nin geçeceği yollardan
Kaç kuzulu ceylân yâd avcı geldi
Böyle diyüp kesdi." (Duyamaz, 2001: 271-272).*

2. 2. 4. Hükmedilen Hayvan Olarak Geyik

İlkel insan, kendisinden yaradılış özellikleri gereği güçlü olan hayvanlara yaklaşma isteği duymuştur. Bu yaklaşımdan asıl gaye ise onların güçlerinden faydalanma arzusudur. Bundan önceki bölümlerde Şamanizm menşeli metinlerde karşımıza çıkan bir Şaman duasında geçen "*Bindiğim hayvan sığın, geyik...*" cümlesi Şamanların geyiklerle beraber gezdiğini göstermektedir. Yine Anadolu sahasında tespit ettiğimiz ve ileriki bölümlerde ele alacağımız "*Geyikli Baba*" menkıbesinde de bu durum açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu sahasında tespit ettiğimiz halk hikâyelerinden "*Leyla ile Mecnûn*" hikâyesinde Leyla'nın aşkından divâne olan Mecnûn, dağlarda gezerken kendisine yabancı hayvanlar eşlik etmektedir. Bu hayvanların başında da geyik gelmektedir.

"Pes dağlara girüp nice zaman anda olup vahşilerle alışdı. Arslan, kaplan, kurt, tilki, geyik her ne kadar insandan kaçır hayvanlar var ise cümlesi

Mecnûn'a râm olup kaçmayup, yanında dururlardı. Ahşâm oldukda dolayı yanında yaturlardı. Mecnûn bunlardan her kankısın çağırsa yanına gelüp, eli ile okşadıkda ol da Mecnûn'a mülâyemetler gösterdi. Bu hayvanların içinde bir güzel geyik var idi ki gâyet şuh olup sıçrayup seğirdüp cünbüşler..." (Şenocak 2000:244)

"Ahu başladı Mecnûn'a Leyli tesellisi vermeye. Belelikle, bir neçe ahu Mecnûn'un başına cem oldu. Mecnûn onlarla dolanmağa başladı." (Şenocak, 2000: 267).

"Mecûn bir müddet, Leyli ile bir yerde galdı. Birden eşgin deryası cuşa geldi, galhıb üz goydu sehraya. O geder getdi ki, gelib çatdı öz biyaban menziline. Gördü ki, burada o geder ahu, sabuta var ki, gel geresen. Mecnûn gatışib bunlara başladı bu heyvanlarla gün geçirmeye." (Şenocak, 2000: 271).

"Gördü Mecnûn, ahunu alıb gucağına ağılayır, ahudan Leyli tesellisi isteyir." (Şenocak, 2000: 275).

"Ahular, ceyranlar da gelib çıhdılar. Vehşi heyvanlar da Mecnûn'la dostlaşmağa başladılar." (Şenocak, 2000: 280).

2. 3. Masallardaki Fonksiyonlarına Göre Geyik

Masallar, halk anlatması ürünler arasında metin sayısı bakımından çalışmamızın en geniş bölümünü oluşturmuştur. Çalışmamızda ele aldığımız masallarda geyiğin şu özellikleri tespit edilmiştir:

2. 3. 1. Yol Gösterici Olarak Geyik

Daha önce de değindiğimiz gibi Türk düşüncesinde geyiğin yol göstericilik fonksiyonu, maddî ve manevî anlamlardaki yolları gösterme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu fonksiyon, Anadolu sahasında tespit ettiğimiz masallarda maddî anlamda bir yol göstericiliği içermektedir. Masallarda geyiği takip eden şahıs, genellikle sevgilisini ya da sevgilisine giden yolu bulur. Bazı durumlarda ise bundan farklı olarak sevgiliden başka şahıslar, farklı mekânlar ve nereden geldiği belli olmayan ses, geyiğin yol göstericiliği sayesinde bulunur. Bu tespitlerimizin ardından geyiğin yol göstericilik fonksiyonunu dört başlık altında ele alabiliriz.

2. 3. 1. 1. Sevgiliyi ya da Sevgiliye Giden Yolu Gösteren Geyik

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz masallarda bu fonksiyonla ilgili olarak karşımıza çıkan dikkat çekici nokta, yol gösteren geyiğin

bazen gerçek bir geyik bazen de geyiğe dönüşen bir insan oluşudur. Bazı masallarda geyik gerçek bir geyikken bazılarında geyiğe dönüşmüş bir insandır. Çalışmanın bu bölümünde bu sebeplerden dolayı yol gösteren geyiğin durumuna göre bir sınıflandırma yapılmıştır.

2. 3. 1. 1. 1. Yol Gösteren Geyik, Gerçek Bir Geyiktir

“Akıllı Çoban ile Padişah” masalında padişah, Arap tarafından kaçırılan karısının yerini bir av sırasında peşinden koştuğu geyiğin izini takip ederek bulur.

“Padişah ile çoban bir gün bir geyiğin izini takip ederken, rastladıkları bir kulübeye girince, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte korkunç bir Arap’la karşılaşır. Yanında bu dünya güzeli bir kadın. Padişah kadını görünce kendi karısı olduğunu anlar.” (Özçelik, 2004: 38-39).

“Melikşah (1)” masalında Peri Kızı, annesinin oyunları sonucu kör edilerek kuyuya atılan Melikşah’ı, geyik yavrularını takip ederek bulur.

“Geyik yavrularıda künde bir parça ekmek alıp ortadan kayboluyorlar. Birgün peri padişahının kızı bu hali vakıf olur. Ekmeği yavrulara verdiği zaman peşini tagıpediyor, yavruların. Şehirden dışarı bir ölüm guyusu varmış. Sağlığındaiken asi adamları orıya atarlarmış. Şimdi ise sevgili biricik oğlunu orıya atmışlar. Gözleri de kor olarak. Geyih yavruları ehmeği götürdüğü zaman kuyunun başında mızlıyarak ehmeği suya bırakıyorlar. Hem de uzun uzun mızlıyarak ehmeği suya bırakıyorlar. Peri padişahının gızı bir gat uzun erkek elbisesi giymiş. Beline bir hokga sarmış, başına bir külah atmış, vezir vüzârenin meclis gürduğu binaya içeri girmiş.” (Seyidoğlu, 1975: 273-276).

“Şah İsmail” masalında gittiği bir av sırasında peşine düştüğü geyiği takip eden Şah İsmail, Gülizar’ın çadırına varır ve Gülizar’ı göreyerek ona âşık olur.

“Bu oğlan her gün ava gitmeğe başladı. Bir gün bir dağa gitti., orada bir ceylan gördü. Ceylanı erseledi, ceylan gitti, oğlan gitti. Epeyce yol gittikten sonra ceylan bir çadırdan içeri girdi... Çadırdan bir kız çıktı.” (Günay, 1975: 341-350).

2. 3. 1. 1. 2. Yol Gösteren Geyik, Geyiğe Dönüşmüş Bir İnsandır

“Bacı Bacı Can Bacı (1)” masalında padişah, Gurbet Kızı tarafından havuza atılan karısının yerini geyiğe dönüşen kayın biraderini takip ederek bulur.

"Dönüp, geliyor, kazanlar hazırlanıyor, bu geyik eniştesine: "Bir da gideyim." diyor. Padişah da bu geyiği takip ediyor, gizli gizli gidiyor, bakıyor bu geyik havuza sesleniyor.

(...)

Padişah geyiği yakalıyor, soruyor:

"Ne var burada?"

"Gurbet kızı benim bacımı buraya atmış, bacım burada doğurmuş. Şah Muhammet de kucağındaymış."

Padişah hemen torculara emir veriyor, torcular gelip kadınla çocuğu çıkartıyorlar, çocuk padişah nesli, göbeğinde anahtarı, kadın da çıplak, padişah hemen paltosuna sarıyor, taksisine bindirip evine getiriyor." (Günay, 1975: 335-337).

"Bacı Bacı, Can Bacı (2)" masalında, padişah, Arap halayık tarafından göle atılan karısını, geyiğe dönüşen kayınbiraderini takip ederek bulur.

"Bey-oğlu merak eder. Kalkar, gelir göl kıyısına. Geyik de dönmüş dolaşmış, gene gelmiş su başına. Bey-oğlu kulak verir, Geyik:

"Bacı bacı can Bacı

Kolunda mercan Bacı.

Kırk bir bıçak bilendi,

Gırtlığımı dayandı.

Arap kızı etime aş yeriıyor

Çıkıver kardeş, çıkıver,"

der. Suyun içinden bir ses cevap verir:

"Kardeş kardeş, can kardeş,

Alnı sakar ceylan kardeş.

Altın nalın ayağımda

Gümüş futa önümde,

Sultanım kucağımda

Kendim balık karnunda

Çıkamam kardeş, çıkamam."

Bey-oğlu o zaman meseleyi anlar. Balıkçılara, ne kadar balık varsa gölün içinde hepsini tutun, diye emir verir. Sudaki bütün balıkları yakalarlar, en sonunda ağlardan bir kocaman balık çıkar. Karnını yararlar; kucağında şehzadesiyle hanım çıkar. Başından geçenleri bir bir Bey-oğluna anlatır." (Boratav, 1998: 87-91).

"Oduncunun Çocukları" masalında ceren izine biriken suyu içip cerene dönüşen çocuk, üvey annesi tarafından denize yuvarlanan ablasının yerini eniştesine gösterir.

"Beyoğlu yılandır baktığı cerenin son arzusunu yerine getirerek, deniz kıyısına götürür.

Ceren bıçağın altına yatınca, denize doğru seslenir:

"Altın bıçak bilendi

Boğazıma dayandı

Yetiş Fatma Kardeşim

Üvey annem etime aşerdi."

Yunus balığı kıyılarda gezermiş. Karnındaki kız oğlanı duymuş. Denizden seslenir:

"Altın tasım elimde

Peştamalım belimde

Şah İsmail'in kucağında

Gelemem kardeşim

Yunus balığının karnındayım."

Beyoğlu şaşırır. Cereni bırakır. "Evdeki kadın kim" diye sorunca, ceren üvey anneleri olduğunu söyler. Adam hemen köye gelir bir elbise karısına bir elbise oğluna diktirir. Eli kılıç tutan herkesi deniz kıyısına getirir. Bir torbada nar alırlar. Yunus balığı narı çok severmiş. Denize narları birer birer atınca, yunus balığı iyice kenara yaklaşır. Eli kılıçlılar yunusu öldürürler. Beyoğlu karnını yararak, karısını ve oğlunu çıkarır, giydirir, eve doğru yola çıkarlar." (Özçelik, 2004: 38).

"Hani Ya Bacımın Ayağı?" masalında geyiğe dönüşen kayınbiraderini takip eden padişah, halayık tarafından göle atılan karısını bulur.

"Geyik gölün kenarına gider, padişahın oğlu da arkasına. Geyik göle döner:

"Usturalar gilevlendi,

Boynuma "Gel" eylendi,

Ne durursun bacım, ne durursun

Çık gel."

der. Gölden de cevap gelir:

"Kelhalayık yitti beni,

Alabalık yuttu beni,

Sultan Süleyman kucağımda,

Altın tas elinde,

Nasıl çıkayım kardeş, nasıl çıkayım."

Padişahın oğlu da konuşmaları işitir. Ertesi gün bütün gölü boşalttırır, içinden bir alabalık çıkar. Alabalığın karnını yararlar, içinden hanımı çıkar. Elbise giydirirler, evlerine dönerler." (Sakaoğlu, 2002: 378-380).

2. 3. 1. 2. Herhangi Bir Şahsa Giden Yolu Gösteren Geyik

Ele aldığımız masallarda herhangi bir şahsa ya da mekâna giden yolu gösteren geyikler, gerçek geyiklerdir. Bu yüzden bu bölümde ayrı bir sınıflandırmaya gerek görülmemiştir.

"*Melikşah (1)*" masalında geyik yavrularını takip eden Melikşah, kendisini öldürmek isteyen annesi ile Arap Zenci'nin yerini bulur.

"*Fırsand arıyor ki gecenin bir vaktinde gide annesini geberde. Gin birgün geyih yavruları gelip ona haber veriyorlar. Mızılanıp yanında dolaşıyorlar. Melikşah diyor ki:*

"*Peri gızı bana bir haber veriyorlar ama anamıyorum. Gılincımı ver bana bunarın peşine gidelim. Bahalım ki ne haberdir?"*

Geyih yavrularının peşine gidiyor ki annesi ile Arap suigast hazırlamış. Melikşah'ı öldürecaklar. O gece kaçıp gultaracaklar. Melikşah ani olarak gılıcıynan içeri girip annesiynen Arap Zengi'yi altüst olarak görüyor. Bir gılınçda ikisini de ortadan ikiye biçiyor." (Seyidoğlu, 1975: 273-276).

"*Güneş Kızı*" masalında teyzelerinin hileleri sonucunda babasından ayrılan çocuk, bir geyik avı sırasında babasıyla karşılaşır.

"*Ertesi gün oğlan tekrar ava çıkmış. Ormanda dolaşırken uzaklarda birçok avcının bir geyiği avlamaya çalıştıklarını, fakat onu ellerinden kaçırdıklarını görmüş. Hemen bir ağacı siper alarak okunu atmış, avcıların kaçırdığı geyiği yere sermiş. Bir atışta geyiği yere seren bu yaman avcıyı görmek için avcılar oğlanın yanına gelmişler. Avcıların başı, oğlanın inci dişlerine, ipek saçarlına hayran olmuş.*

Bu sırada da geyiği kesen oğlan, hayvanın başını yanında alıkoyup gövdesini avcılara uzatarak:

- *Buyurun, demiş, bu da sizin olsun! Evinize boş dönmeyin...*

Avcılar geyiğin gövdesini alıp gitmişler.

Meğer avcibaşı, bu iki kardeşin özbabaları değil miymiş?" (Tezel, 1985: 13-33).

2. 3. 1. 3. Farklı Mekânlara Giden Yolu Gösteren Geyik

“Kuş Şahı” masalında geyiği takip eden adam, memleketinden dışarı çıkarak İstanbul’a gelir.

“Evvel bir padişah ava çıkmış, ava çıkınca önünden bir geyik kaçmış, geyiğe elindeki kemendi atınca geyik bir gelin olurmuş. Gıyamaz kemendi atmaz, fakat bu sefer gene gelin bir geyik olur. Adam geyiği takip ede ede memleketinden dışarı çıkmış. Oradan İstanbul’a gelmiş.” (Alptekin, 2002: 372-375).

“Melikşah (2)” masalında geyiği takip eden Melikşah, maymunlar diyarına gelir.

“Yanına beş altı tane de arkadaş alıp avcılığa çıkıyor. Kendi memleketinin topraklarından dışarı çıkınca önlerine bir geyik düşer. Geyik kaçır, onlar kovalar; geyik kaçır, onlar kovalar. Geyiği tutamazlar. Ertesi gün yine giderler, kendi sınırlarından dışarı çıkarlar. Bu geyiği takip ede ede başka bir memlekete varırlar. Geyik kaçır kaçır bir denizin kıyısına gelir. Kıyıda eğlenen bir kayığa atlayıp kaçır. Bunlar da yakalayacağız diye başka bir kayığa binip arkasından giderler. Yel bunları alır gider. Bunlar maymunlar diyarına çıkarlar.” (Sakaoglu, 2002: 397-404).

2. 3. 1. 4. Nereden Geldiği Belli Olmayan Sesin Duyulmasını Sağlayan Geyik

“Rüzgâröğlü” masalında çıktığı av sırasında peşine düştüğü geyiği kovalayan Rüzgâröğlü, nereden geldiği belli olmayan ve hayatını değiştirecek olan bir ses duyar.

“Nasıl olmuşsa olmuş, o sırada Rüzgâröğlü’nün gözüne birdenbire bir geyik görünmüş. Geyiğin derisi güneş altında pırıl pırıl yanıyor, kara gözlerinin canlılığı uzaktan bile belli oluyormuş. Rüzgâröğlü, gözünü kırpmadan geyiğe bakıyor, geyik de hiç kımıldamadan onları süzüyormuş.

Rüzgâröğlü, bu fırsatı kaçırmamak için yerinden kalkıp hemen atına atlamış, geyiğin bulunduğu tarafa doğru hayvanın doludizgin sürmeye başlamış. Yay gibi koşan av köpekleri geyiği kovalıyor, Rüzgâröğlü da durmadan ateş ediyormuş.

Fakat o ne? Rüzgâröğlü silahındaki bütün kurşunları tükettiği halde; geyiği vuramamış. Her avı ilk atışta yere düşüren tüfenk, bugün kurşununu bir türlü hedefe ulaştıramıyormuş.

Geyik kaçmış, bunlar kovalamışlar. Nihayet bir dağ başında geyik gözden kaybolmuş. Rüzgâröğlü, geyik acaba nereye kaçtı diye araştırıp dururken, uzaklardan bir ses işitmiş. Kimin olduğu belli olmayan bu ses, şöyle diyor: “

-Hey, Rüzgâr oğlu! Gençlikte zenginlik, ihtiyarlıkta fakirlik mi istersin? Yoksa gençlikte fakirlik, ihtiyarlıkta zenginlik mi?" (Tezel, 1985: 41-52).

"Hayat Otu" masalında geyiğin peşine düşüp onu takip eden oğlan, vardığı yerde nereden geldiği belli olmayan bir ses duyar.

"Önüne bir geyik çıkıyor. Bu geyiğe bir mermi atıyor; kan akıyor, fakat geyik düşmüyor. Bir daha atıyor; yine düşmüyor. Arkasından dağın ta tepesine kadar gidiyor. Akşam karanlığı basınca etrafı bir pus bürüyor, etrafını göremez olur. Hayvanları da yanında... O arada karşıda bir ışık görüyor. Gidiyor ki az önce sönmeye başlamış bir ateş var. Kendisi bu ateşi tekrar çoğaltır, odun atar, hayvanlarla beraber ısınırlarken etraftan bir ses gelir:

'Dondum, üşüdüm, buydum. Kurtaran yok mu?'" (Sakaoğlu, 2002: 429-436).

"Hayat Otu" masalında, geyiğin peşine düşen diğer kardeş de vardığı yerde nereden geldiği belli olmayan aynı sesi duyar.

"Aynı şekilde bunun önüne de bir geyik çıkar. "Şurada vururum, burada vururum." diye bunun peşine düşer. O tepelere gelince akşam olur, pus çöker. Orada hafif bir ateş görür, ateşi çoğaltır. O yandan da bir tanesi:

"Dondum, üşüdüm buydum." diye bağırır.

"Üşüdünse, gel, ateş var burada."

"Gelirim ama, hayvanların beni ısırır."

"Gel, ben seni onlardan korurum."

Bu yabancı yanaşırken delikanlının aklına kardeşinin başına gelenler gelir: 'Muhakkak kardeşimin başına kaza getiren budur. Bundan bir şeyler öğrenmeye çalışmalıyım.'" (Sakaoğlu, 2002: 429-436).

2. 3. 2. Şekil Değiştirme Unsuru Olarak Geyik

İnsanların hayvanları taklit etme yoluyla başladıkları şekil değiştirme isteğinin sebeplerine daha önceki bölümlerde değinmiştik. Çalışmamızın bu bölümünde bu konular üzerinde tekrar durmayacağız. Bu bölümde üzerinde duracağımız konu, şekil değiştirmenin nasıl meydana geldiği olacaktır. Anadolu sahasında tespit ettiğimiz masallarda şekil değiştirme iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır:

2. 3. 2. 1. İnsan, Geyik Şekline Girer

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz masallarda insanın geyik şekline girmesi olayı iki farklı şekilde olmaktadır.

2. 3. 2. 1. 1. Geyik İzinde Biriken Sudan İçen İnsan, Geyiğe Dönüşür

Tespit ettiğimiz masalların büyük çoğunluğunda şekil değiştirme, geyik izinde biriken suyun içilmesiyle gerçekleşir.

"Bacı Bacı Can Bacı (1)" masalında geyik izinde biriken suyu içen erkek kardeş, geyiğe dönüşür.

"Biraz daha gidiyorlar, geyik izi olan sudan oğlan içiyor. Bir geyik oluyor." (Günay 1975:335-337)

"Bacı Bacı, Can Bacı (2)" masalında da geyik izinde biriken suyu içen erkek kardeş geyiğe dönüşür.

"Artık yorgunluktan bitap bir hale gelmişler. Oğlan:

"Ablacığım çok susadım," diye ağlamaya başlar. Kız ona:

"Bir az daha sabret, şimdi bir suya varırız," diye gayret verir. Oralar geyiklerin dolaştığı yerlermiş. Oğlan bir geyik izinde birikmiş su görür, içmek için eğilir. Kız:

"Etme kardeşim, sonra geyik olursun," diye yalvarırsa da öteki dinlemez, içer. İçer içmez de geyik olur. Koşar çayırlarda otlamaya..." (Boratav, 1998: 87-91).

"Oduncunun Çocukları" masalında, ceren izine biriken suyu içen erkek kardeş cerene dönüşür.

"Biraz daha gittikten sora, bir ceren izine rastlamışlar. Çocuk ablasına falan sormadan, eğilip içince, hemen ceren oluverir." (Özcelik, 2004: 38).

"Hani Ya Bacımın Ayağı?" masalında, geyik izine biriken sudan içen erkek kardeş geyiğe dönüşür.

"Biraz daha giderler, bir geyik izine rastlarlar. Çocuk dayanamayıp geyik izinden su içer. Hemen tepesinde bir çift boynuz biter, oğlan bir geyik olur." (Sakaoğlu, 2002: 378-380).

2. 3. 2. 1. 2. Pis Su Yalağında Biriken Suyu İçen İnsan Geyiğe Dönüşür

"Geyik Oğlan" masalında avlanırken susuzluktan içi yanan çocuk, kel yani pis bir su yalağından su içince geyiğe dönüşür.

"Gızın gardaşı gider avlanırken susuzluktan yanar. Kel bir su yalağı bulur oradan su içer olur bir geyik oğlan." (Alptekin, 2002: 462-464).

2. 3. 2. 2. Geyik, İnsan Şekline Girer

Geyiklerin insan şekline girmesi, ele aldığımız masallarda iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

2. 3. 2. 2. 1. Geyik İzinde Biriken Su İle Yıkanan Geyik, İnsana Dönüşür

“Oduncunun Çocukları” masalında geyiğe dönüşen çocuk, su içtiği izde yıkanınca güzel bir delikanlı olur.

“Oğlanın derdine çare arayan Beyoğlu ülkenin bütün doktorlarını çağırır, fakat bir çare bulamazlar. Sonunda bir derviş “Geyik izlerindeki su ile yıkanırca, bu çocuk eski hâline döner” diye bir akıl verir. Su içtiği izde yıkanınca çocuk da güzel bir delikanlı olur.” (Özçelik, 2004: 372-375).

2. 3. 2. 2. 2. Vücutuna Padişahın Kemendi Değen Geyik İnsana Dönüşür

“Kuş Şahı” masalında ava çıkan padişah, kaçan geyiğe elindeki kemendi atınca geyik geline dönüşür.

“Evvel bir padişah ava çıkmış, ava çıkınca önünden bir geyik geçmiş, geyiğe elindeki kemendi atınca geyik bir gelin olurmuş.” (Alptekin, 2002: 372-375).

2. 3. 3. Yardımcı Unsur Olarak Geyik

İlkel insanların hayvanları taklit ederek onların dünyasına girme çabalarının sebepleri arasında daha önce de değindiğimiz gibi hayvanların güçlerinden faydalanma istekleri vardır. İnsanlar, hayvanların dünyasına girerek hayvanlarla aynı soydan geldiklerine dair inançlarını da pekiştirmektedir. Aynı soydan gelen varlıkların birbirlerine yardımcı olmaları da gayet doğaldır. Bu yardımcılık bazen yol göstericilik, bazen türeyiş, bazen hükmedilerek kullanılma, bazen de halk hekimliği unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani, yardımcılık fonksiyonu içerisinde birden çok fonksiyonu barındıran bir fonksiyondur. Yardımcılık fonksiyonu içerisine “Yol Göstericilik”, “Türeyiş Unsuru”, “Halk Hekimliği” ve “Hükmetme” gibi fonksiyonları da dâhil edebiliriz. Ancak çalışmamızın genelinde bu fonksiyonları ayrı başlıklar altında ele aldığımız için çalışmamızın bu bölümünde bu fonksiyonlara dâhil olmayan yardımcılık fonksiyonlarına değineceğiz.

Bu noktadan hareketle geyiğin yardımcılık fonksiyonu, Anadolu sahsında tespit ettiğimiz masallarda şu şekillerde kendini gösterir:

2. 2. 3. 1. Geyiğe Dönüſen İnsan Yardımcı Olur

“*Bacı Bacı Can Bacı (1)*” masalında ablasının üzerinde oturduğu ağacın ormancılar tarafından kesildiğini gören geyik oğlan, akşam gelecek ağacı yalar ve ağacın daha da kalın olmasını sağlar. Böylece ablasının padiſahın eline geçmesini önler.

“*Padiſah hızarculara emir veriyor. Hızarcular geliyorlar, ağacı kesiyorlar, kesiyorlar, biraz kalıyor: “Bunu da sabahleyin keseriz.” diyorlar. Gece geyik geliyor, yalıyor, yalıyor, eskisinden daha kalın oluyor. Üç gün böyle hızarcular kesiyorlar, geyik gelip yalıyor, ağaç eskisinden kalın oluyor.*” (Günay, 1975: 335-337).

“*Bacı Bacı, Can Bacı (2)*” masalında ablasının üzerinde oturduğu ağacın ormancılar tarafından kesildiğini gören geyik oğlan akşam gelecek ağacı yalar ve balta değmemiş hâle döndürür. Böylece ablasının padiſahın eline geçmesini önler.

“*Bey-oğlu kızı ağaçtan indirmek için ne kadar yalvarır yakarırsa da razı edemez. Şehzadenin adamları gelir. Şehzade bunlara:*

“*Şu kavağı kesin,*” der. *Kavak da kalınmış. Akşama dek keserler, bir az yer kalır. “Onu da sabah keseriz,” deyip giderler bunlar. Sabahleyin gelirler bakarlar ki kavak gene dümdüz olmuş. Meğerse gece Geyik-kardeş kavağın kesilen yerini yalaya yalaya balta değmemiş hale koymuş... Bunlar gene uğraşırlar, kavağı keselim diye. Akşam olunca, az bir yer kalmış, bunu da sabah keseriz diye giderler. Sabahleyin gelip bakarlar, kavak gene dümdüz olmuş...*” (Boratav, 1998: 87-91).

“*Geyik Oğlan*” masalında kız kardeşinin üzerinde oturduğu ağacın ormancılar tarafından kesildiğini gören geyik oğlan akşam gelip ağacı yalar ve eskisinden daha uzun hâle döndürür. Böylece kız kardeşinin padiſahın eline geçmesini önler.

“*Oğlan baksa ki of ağacın üzerinde ayın on dördü gibi bir kız, beyin oğlu şaşırtıyor. Bu sef atı alıyor ve göle gidiyor:*

Bıkcılara:

“*Görseniz ayın on dördü gibi --diyor- bunu nasıl yapalım?*”

Bıkcılar diyor ki:

“*Ooo... padiſahım ondan kolay şey mi var? Bıkcıyla ağacı keseriz.*” diyorlar.

Sabahleyin olur bıkcılar ağacı başalarlar kesmeye keserken az bir kesilmesine galır. Akşam olur bıkcılar diyor ki:

“*Nasil olsa biz bunu sabahleyin keseriz, sabah ola, hayrola.*” diyorlar.

Gızın ağabeyi (geyik) o sırada geliyor bir de ne görsün, gız gardaşı devamlı ağlıyor.

"Ne ağlıyorsun gardaşım?"

"İşte böyle, böyle beni bugün üç tane bıçkıcı geldi kesip alacaklar burdan."

"Gorkma! Ben onu daha büyük yaparım.

Geyik ağacı bir yalar o gördüğünden daha büyük olur bu sefer. Sabahleyin bıçkıcılar geliyor bakıyorlar ki öf ağaç daha heybetli olmuş." (Alptekin, 2002: 462-464).

"Hani Ya Bacımın Ayağı?" masalında ablasının üzerinde oturduğu ağacın ormancılar tarafından kesilmek üzere olduğunu gören geyik oğlan gece gelip ağacı yalayarak büsbütün eder ve ablasının padişahın oğlunun eline geçmesini önler.

"Padişah emir verir ki kavak kesilecek. Baltasını alan, nacağını alan kavağı kesmeye başlar. Kecerler, kecerler, kavağı o gün deviremezler. O gece geyik gelip diliyle kavağı yalar, büsbütün eder. Geyik geçip gider. Devresi gün yine kavağı kesmeye gelirler, bakarlar ki kavak eskisi gibi olmuş." (Sakaoğlu, 2002: 378-380).

2. 2. 3. 2. Geyik İnsana Yardımcı Olur

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz masallarda geyik, üç farklı yönüyle insanlara yardımcı eden unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu farklı yönleri, şu şekilde inceleyebiliriz:

2. 2. 3. 2. 1. Kendisine Ait Sütü, Yavruları veya Başka Bir Şeyi Veren Geyik İnsanlara Yardımcı Olur

Bu fonksiyon, aynı zamanda ileride ele alacağımız "Halk Hekimliği" fonksiyonuna da dâhildir. Ancak geyik, insan için gerekli olan şeyi gönüllü olarak verdiği için yardımcılık özelliği daha ağır basmaktadır.

"Melikşah (1)" masalında geyik, kendisinden süt isteyen Melikşah'a sütünü verir.

"Garşısına çıhdığı zaman diyor ki:

"Oğlum isde muradın verim. Sen beni yeddi senelik dertden gurtardın."

"Muradım senin sağlığın." diyor.

"Benim sağlığımdan sana fayda yok, oğlum muradın ne ise söyle verim."

"Benim muradım senin südündür. Biraz bene verirsin."

"Oğlum senin kimse baş düşmanın bene yollamış ki ben seni parçalım diye. Şimid benim südümü sen ne neynen götürcehsin?" (Seyidoğlu, 1975: 273-276).

"Celâli Ahmet" masalında geyik, kendisinden süt isteyen Celâli Ahmet'e sütünü verir.

"Bu gelir diyir ki:

"İsde muradın?"

"Benim muradım odur ki aslan derisinin arasında geyih südü isdirem."

"Benim iki tene yavrum var. Götürür bir dağın böğründe kesersin onnar aslandır, gelirsene benim memelerimden südümü sağa verirem, alır gidersen. Götürir, sesini duymıyarahdan anası bu iki tene yavrusunu kesir getirir. Geyih de memelerinden südünü sağır, alır gelir." (Seyidoğlu, 1975: 377-378).

"Melikşah (1)" masalında geyik, Melikşah'a tulum yapması için yavrularını verir.

"Benim yavrumu götür, bir derece öldür, benim gözüme görmesin, gulağım duymasın onu tulum et." (Seyidoğlu, 1975: 273-276).

"Melikşah (1)" masalında geyik yavruları, kuyuya atılan Melikşah'a ekmek getirerek hayatta kalmasını sağlarlar.

"Geyik yavrularıda künde bir parça ekmek alıp ortadan kayboluyorlar. Birgün peri padişahının kızı bu hali vakıf olur. Ekmeği yavrulara verdiği zaman peşini tagıpediyor, yavruların. Şehirden dışarı bir ölüm gıyusu varmış. Sağlığındaiken asi adamları orıya atarlarmış. Şimdi ise sevgili biricik oğlunu orıya atmışlar. Gözleri de kor olarak. Geyih yavruları ehmeği götürdüğü zaman kuyunun başında mızlıyarah ehmeği suya bırakıyorlar. Hem de uzun uzun mızlıyarah ehmeği suya bırakıyorlar." (Seyidoğlu, 1975: 273-276).

"Celâli Ahmet" masalında geyik, Celâli Ahmet'e derilerini kullanması için aslan yavrularını verir.

"Benim iki tene yavrum var. Götürür bir dağın böğründe kesersin onnar aslandır, gelirsene benim memelerimden südümü sağa verirem, alır gidersen.' Götürir, sesini duymıyarahdan anası bu iki tene yavrusunu kesir getirir." (Seyidoğlu, 1975: 377-378).

2. 2. 3. 2. 2. Geyik, İnsana Kötülükten Kurtarmak İçin Haber Vererek Yardımcı Olur

"Melikşah (1)" masalında geyik yavruları, Melikşah'a, kendisini öldürmek isteyen annesi ile Arap Zenci'yi öldürmesi için uygun zamanı haber verirler.

"Fırsad arıyor ki gecenin bir vaktinde gide annesini geberde. Gin birgün geyih yavruları gelip ona haber veriyorlr. Mızılanıp yanında dolaşıyorlar. Melikşah diyor ki:

"Peri gızı bana bir haber veriyorlar ama anamıyorum. Gılncımı ver bana bunarın peşine gidelim. Bahalım ki ne haberdir?"

Geyih yavrularının peşine gidiyor ki annesi ile Arap suigast hazırlamış. Melikşah'ı öldürecahlar. O gece kaçıp gultaracaklar. Melikşah ani olarak gılıcıynan içeri girip annesiynen Arap Zengi'yi altüst olarak görüyor. Bir gılınçda ikisini de ortadan ikiye biçiyor." (Seyidoğlu, 1975: 273-276).

2. 2. 3. 2. 3. Geyik Uzuvarları İnsana Yardımcı Olur

"Dünya Güzeli" masalında kızın başında biten geyik boynuzları, oğlanın kızı elde etmesine yardımcı olur.

"Oğlan, onları da alıp cebine koyduktan sonra, kıza bir dilim elma verip boynuzları düşürüyor. Oradan kalkıp evine geliyor. Evinde bir düdük vurup (çalıp) arap çıkıyor. Arap: "Emret!" diyor. Oğlan da:

-Git bana padişahın kızını getir! Diyor.

Arap gidip padişahın kızını getiriyor. Padişahın kızı, bir türlü kurtulamayacağını aklı kesince, Allah'ın emriyle oğlana varıyor. Kırk gün kırk gece düğün etmişler, güzel güzel geçiniyorlar." (Tuğrul, 1969: 264-268).

2. 3. 4. Konuşan Geyik

Daha önceki bölümlerde değindiğimiz üzere insan, şekil değiştirme arzusunu ilk olarak ses taklidi yaparak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özellikle avcıların geyiğin sesini taklit etmesi bu durumun en belirgin göstergesidir. Masalarda karşımıza çıkan konuşan geyik fonksiyonunun bu durumla doğrudan ilgisi yoktur. Ancak hayvanları konuşturma arzusunun temelinde bu durumun yattığı da açıktır.

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz masalların çoğunda geyiğe dönüşen insan konuşmaktadır. Aslında bu yönüyle geyiğin konuşması olağandır. İki masalda ise geyiğin konuştuğuna rastlamaktayız. Bu sebeple, bu bölümü iki ana başlık altında ele alacağız:

2. 2. 4. 1. Geyiğe Dönüşen İnsan Konuşur

"Bacı Bacı Can Bacı (1)" masalında geyiğe dönüşen oğlan, akşamları eniştesi ile ablasının yattıkları karyolanın ucuna gelerek:

"Bu bacım ayağı, bu eniştem ayağı." der (Günay, 1975: 335-337).

"Bacı Bacı Can Bacı (1)" masalında geyiğe dönüşen oğlan, akşamları eniştesi ile ablasının yattıkları karyolanın ucuna gelerek:

"Bu eniştem ayağı, bu yad ayağı, bu eniştem ayağı, bu yad ayağı." der (Günay, 1975: 335-337).

"Bacı Bacı Can Bacı (1)" masalında geyiğe dönüşen oğlan, ablasının gurbet kızı tarafından atıldığı havuzun başına gelerek:

"Bacı bacı can bacı

Kolları mercan bacı

Yedi kazan kuruldu

Yedi bıçak bilendi." ve

"Bacı bacı, can bacı,

Kolları mercan bacı,

Yedi kazan kuruldu,

Yedi bıçak bilendi,

Boğazıma dilendi." der (Günay, 1975: 335-337).

"Bacı Bacı Can Bacı (1)" masalında ablasını bulmaya çalışan geyik oğlan eniştesine:

"Bir da gideyim." diyerek eniştesinden izin ister (Günay, 1975: 335-337).

"Bacı Bacı, Can Bacı (2)" masalında geyiğe dönüşen oğlan, ablasının Arap halayık tarafından atıldığı gölün başına gelerek:

"Bacı, bacı can bacı,

Kolunda mercan bacı.

Kırk bir bıçak bilendi.

Gırtlığıma dayandı.

Arap kızı etime aş yeriıyor,

Çıkıver kardeş, çıkıver." ve

"Bacı bacı can Bacı

Kolunda mercan Bacı.

Kırk bir bıçak bilendi,

Gırtlığıma dayandı.

Arap kızı etime aş yeriıyor

Çıkıver kardeş, çıkıver." der (Boratav, 1998: 87-91).

"Oduncunun Çocukları" masalında ceren, dile gelerek kendisini kesmek isteyen eniştesine:

"Beni burada kesme, deniz kıyınsa götür, orada kes!" der (Özçelik, 2004: 38).

"Oduncunun Çocukları" masalında cerene dönüşen oğlan, ablasının, üvey annesi tarafından atıldığı denizin başına gelerek:

"Altın bıçak bilendi

Boğazıma dayandı

Yetiş Fatma Kardeşim

Üvey annem etime aşerdi." der (Özçelik, 2004: 38).

"Geyik Oğlan" masalında, geyik oğlan, kendisine seslenen kız kardeşine:

"Kardeşim böyle böyle ben bu sudan içince geyik oldum hiç ağlama!" der (Alptekin, 2002: 462-464).

"Geyik Oğlan" masalında geyik oğlan, birbirlerine kavuşan ablasıyla eniştesinin ayakuçlarına dokunarak:

"Bu eniştemin, bu kız kardeşimin ayakları mesut olsunlar, güle güle geçinsinler." der (Alptekin, 2002: 462-464).

"Hani Ya Bacımın Ayağı?" masalında ablasının kaybolduğunu anlayan geyik oğlan:

"Şu eniştemin ayağı, şu beslemenin ayağı; hani ya bacımın ayağı, hani ya bacımın ayağı?" ve

"Bu kel halayığın ayağı, bu da eniştemin ayağı; hani ya bacımın ayağı, hani ya bacımın ayağı?" der (Sakaoğlu, 2002: 378-380).

"Hani Ya Bacımın Ayağı?" masalında ablasını arayan oğlan, eniştesine:

"Bana biraz müsaade et." diyerek gölün kenarına gelir ve ablasına:

"Usturalar gilevlendi,

Boynuma "Gel" eylendi,

Ne durursun bacım, ne durursun

Çık gel." der (Sakaoğlu, 2002: 378-380).

2. 2. 4. 2. Geyik Konuşur

"Celâli Ahmet" masalında geyik, çibanını patlatan Celâli Ahmet'e:

"O arada elime geçersen senin kulağın kadar parçan koymam.",

"İnsanoğlu gel senin dünyalığını verip ahretine karışmayacağım.",

“İste muradını”,

“Benim iki tane yavrum var. Götürür bir dağın böğründe kesersin onlar aslandır, gelirsen benim memelerimden sütümü sağar veririm, alır gider sin.” der (Seyidoğlu, 1975: 377-378).

“Melikşah (1)” masalında geyik, kendisini çiban derdinden kurtaran Melikşah’a:

“Oğlum iste muradını vereyim. Sen beni yedi senelik deritten kurtardın.”,

“Benim sağlığımdan sana fayda yok, oğlum muradın ne ise söyle vereyim.” ve

“Oğlum senin baş düşmanın kimse bana yollamış ki seni parçalayayım diye. Şimdi benim sütümü sen ne ile götüreceksin? Hiç düşünmedin mi bir kap getirmeyi? Benim yavrumu götür, bir derece öldür, benim gözüm görmesin, kulağım duymasın, onu tulum et. Ben uykuya daldığım zaman beni sağ.” der (Seyidoğlu, 1975: 273-276).

2. 3. 5. Halk Hekimliği Unsuru Olarak Geyik

Halk hekimliği fonksiyonu, bünyesinde yardımcılık özelliğini de bulundurmaktadır. Ancak bu fonksiyon ele aldığımız masalların bir kısmında olay örgüsünü etkileyen önemli bir unsur olduğu için bu fonksiyonu ayrı bir başlık altında inceleme gereği duyduk.

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz halk anlatmalarında özellikle geyik sütü hastayı iyileştirmede yardımcı bir unsurdur. Yine süttten başka geyik ciğeri ve yüreği de tedavi etme özelliği göstermektedir. Bu yüzden bu bölümü iki başlık altında ele alacağız:

2. 2. 5. 1. Geyik Sütü İyileşmeyi Sağlar

“Hayırsız Kız” masalında padişahın kör olan gözleri, Keloğlan’ın getirdiği ceylan sütü sayesinde açılır.

“Bu da çadırımı bozuyor, askerini dağıtıyor, kır atı yolluyor. Topal ata binip eve geliyor, kıza diyor ki:

“Ceylân sütünü getirdim, götür babanın gözüne koy.”

Öbür süttten koymuşlar, iyi gelmemiş, bu kız gidiyor:

“Baba, bu ceylân sütünün hakikisidir. Keloğlan getirmiş.”

“Kızım, sen bozdun mu? Ötekiler getiremediler de o mu getirecek?”

Anası da merak ediyor, diyor:

“Kızım kalbini kırma, onun hatırı için gözüne koy.”

Gözüne koyuyorlar, gözü açılıyor. Padişah: 'O oğlanı eşek ahırından alın davar ahırına koyun.' diyor." (Günay, 1975: 496-501).

"Keloğlan ile Padişah Kızı" masalında hasta olan padişah, Keloğlan'ın getirdiği geyik sütünü içince iyileşir.

"Keloğlan, geyiklerin olduğu yere varıyor. Onların su içtiği yere, o getirdiği ırakların hepiciğini boşaltıyor. Geri geliyor bir yere saklanıyor. Öğleden sonra, geyikler geliyorlar, içiyorlar, içiyorlar... Sonra da içen düşüyor suyu, içen düşüyor suyu. Sonra Keloğlan, şişiyeye eline alıyor, onların sütlerinin hepiciğini sağıyor. Sütlerini sağıyor, ondan sonra şişenin ağzını gapıyor, gene Keloğlan, topal gatra biniyor, geliyor.

Bu, gelirken gene yolda:

"Padişahın enişdesi geliyor, padişahın enişdesi geliyor," diyen, buniyinen kerç ediyorlar.

Keloğlan geliyor, diyor kine öteki enişdelerine:

"Ben, gayımbabamın derdine derman buldum. Gelin sizin gollarınıza birer möhür vuracâm," diyor.

Keloğlan, bunnarın gollarına birer tane möhür vuruyor. Ondan sonra, şişiyeye alıp hep barabar gayımbabalarının yanına götürüyorlar, buna içiriyorlar. Bir müddet sonra gayımbabaları üyü oluyor." (Şimşek, 2001a: 245-246)

"Melikşah (1)" masalında Melikşah'ı kandıran Arap Zenci, Melikşah'a annesinin iyileşmesi için geyik sütü lâzım olduğunu söyler.

"Arap oğlanı çağırmış:

"Senin annen çoh hasda filan dağın arhasında bir geyih var. o geyigin südünden getirirsense annen iyi olur."" (Seyidoğlu, 1975: 273-276).

"Celâli Ahmet" masalında, hasta olan padişah, Celâli Ahmet'in getirdiği aslan derisinin arasındaki geyik sütünü içince iyileşir.

"Aman bu padişaha kimisi eşşeh südü getirir, kimisi goyun südü getirir daa beter derdi arttır. Nası bu Celâlî Ehmet getirirse buna bu südi, bu padişah ey olur." (Seyidoğlu, 1975: 377-378).

2. 2. 5. 2. Geyik Ciğeri ile Yüreği İyileşmeyi Sağlar

"Ceylân Yüreği" masalında padişahın kör olan gözleri, Keloğlan'ın getirdiği ceylan yüreği ve ciğerini yiyince açılır.

"Neyse Keloğlan'ın garısı dutar babasının yana gider. Babasına der ki:

"Baba Keloğlan enişden sana ceylânın ciğeri ile yüreğini getirdi. Sana lâzımmış. Üryanda bunu yeyceğini söylemişler."

Bir lokma alır padişahın gözü açılmaya başlar, ciğer ile yüreği bitirir, adamakıllı gözü açılır.” (Alptekin, 2002: 309-313).

2. 3. 6. Olağanüstü Özelliklere Sahip Unsur Olarak Geyik

Doğaları gereği insanlardan farklı özelliklere sahip olan hayvanların bazı özellikleri, ilkel insanlar tarafından olağanüstü olarak kabul edilmiştir. Örneğin içgüdüsel özelliklerinden kaynaklanan koku alma, yön bulma ve doğal afetleri önceden haber verme gibi yetenekleri ilkel insanın zihninde olağanüstü özellikler olarak kabul edilir.

Çalışmamızın tamamında geyiklerle ilgili olarak tespit ettiğimiz fonksiyonların hemen hepsi olağanüstü özellikler göstermektedir. Türeyiş, yol göstericilik ve şekil değiştirme gibi fonksiyonların hiçbirisi olağan değildir. Çalışmamızın bu bölümünde az önce saydığımız fonksiyonların dışındaki olağanüstülüklerle değineceğiz.

“Üç Bacı” masalında Nurşen Hanım’ın sihirli ceylanı, oğlanın duâsı neticesinde bir anda eve varır.

“Bu çocuk, gene geliyor, abdestini alıyor, namazını kılıyor, duâsını okuyor, o sözleri söylüyor, bu çıkıp geliyor. Çocuk geliyor, hemen yüksüğü yalıyor. Arap çıkıyor, bunu alıp getiriyor. Eve geliyor, bakıyor ki: tazı da gelmiş, ceylan da gelmiş! ama, hiç birisi ne oynuyor, ne konuşuyor.” (Şimşek, 2001b: 175).

“Cin Pulat” masalında Cinpulatın canı bir tepedeki geyiğin karnında bulunan tavşanın karnındaki üç yumurtanın içindedir.

“Öyleyse, kız benim canım onda değil; benim canım filan yerdeki tepede bir geyik vardır, onun karnında da bir tavşan vardır. Tavşanın karnında da üç tane yumurta vardır, benim canım o yumurtaların içindedir. Eğer bunu elde edersen beni de elde ettin, yoksa yok.”

“Peki.”

Sabahleyin Cinpulat ava gidince oğlan gelir. Kız olanları ona anlatır. Hemen o tepeyi işgal etmeyi kararlaştırırlar. Oğlan gidip civardaki köylerin delikanlılarına yalvarıp o tepeyi işgal ettirir. Bütün hayvanları toplarlar.

“Geyiği yakalayın, başka hayvan istemez.”

Geyiği yakalayınca keserler, karnından çıkan tavşanı da keserler. Onun karnında da bir kutu çıkar. Bu kuytu açarlar ki içinde üç tane yumurta var. Oğlan yumurtaları alıp Cinpulat’ın evine gelir. Gelir ki Cinpulat hastalanmış, yatıyor.” (Sakaoğlu, 2002: 418-421).

2. 3. 7. *Av Hayvanı Olarak Geyik*

Geyiğin av hayvanı olma özelliğine Anadolu sahasında tespit ettiğimiz masallarda da rastlamaktayız. Geyik, bu masallarda kendisini avlamaya çalışan şahıslara avlanacak hayvan olmasıyla birlikte yol göstericilik de yapar.

"Güneş Kızı" masalında yiyecek bir şeyler bulmak için ava çıkan çocuk, bir geyiği okla vurur.

"Oğlan kulübeden uzaklaşmış. Çok geçmeden okla vurduğu koca bir geyiği sırtlanarak kulübeye dönmüş. Kolları sıvayıp bir güzel karınlarını doymuşlar." (Tezel, 1985: 13-33).

"Gül ile Sinaver" masalında babası tarafından ülkeden uzaklaştırılan Sinaver, ceylan avına çıkar.

"Gül bu olayları hiç duymuyor, yalnız ağabeyi Sinaver'in bir yere gittiğini duyar. Suçlu olarak gittiğini bilmez. O da ağabeyinin peşine düşer, yolda Sinaver'e yetişir:

"Ağabey, nereye gidiyorsun?"

"Kardeşim, yeni anne getirdik. Onu görmek için şikara gidiyorum. Av yapıp getireyim de annemizi görelim."

"Ağabey benim de gitmem icab ediyor öyleyse, ben de seninle geleyim."

"Olmaz, ben de seninle gideceğim."

Sinaver kardeşine meseleyi bir türlü söyleyemez. İkisi beraber yola düşerler. Bir müddet gittikten sonra ceylanlara rastlarlar. Gül:

"Ağabey, şu ceylanlardan vur da götürelim."

"Kardeşim, ileride daha güzelleri, daha yakışıklıları var."" (Sakaoğlu, 2002: 451-458).

2. 3. 8. *Masumiyet Unsuru Olarak Geyik*

Geyik ile ilgili olarak yaptığımız tespitlerin hepsinde geyiğin zararsız bir hayvan olduğu karşımıza çıkmıştır. Elbette ki geyik avladığı için uğursuzluklara maruz kalan avcılarının hikâyeleri bu durumu biraz tartışmaya açmakta gibi görünmektedir. Ancak şu durum dikkatten kaçmamalıdır ki geyik durup dururken hiçbir avcının başına bela olmaktadır. Geyik mutlaka bir sebepten ötürü avcılarının başına bela olmamaktadır. Gerek Şamanist, gerek Budist, gerekse de İslâmî rivayetlerin hepsinde geyiğe kutsiyetler yüklenmiş ve bu kutsiyetler, geyiğe masum bir hava katmıştır.

Geyikler “Asıl Halk Masalları”nın içersinde karşımıza çıktıkları gibi hayvan masallarının içersinde de karşımıza çıkmaktadırlar.

İki farklı varyantını ele alacağımız “Aslan, Tilki ve Geyik” masasında geyik, aslan ve tilki tarafından masumiyetlik özelliğinden faydalanılarak öldürülen bir hayvandır.

“Geyik, önce inanmak istememişse de daha sonra tilkinin yalvarmalarına dayanamayarak oraya gitmeyi kabul etmiş. Bir süre sonra da ikisi birlikte yola çıkmışlar. Mağaraya yaklaştıklarında, aslan daha temkinli davranmış. Tamamen içeriye girdiklerinde, geyiğin üzerine atlayıp parçalamış, sonra da afiyetle yemeye başlamış.” (Alptekin, 2005: 67-68)

“Tilki geyiği yeniden aldatır, getirir. İkinci gelişinde aslan tabii kaçırır mı? Bu sefer fırsat vermez. Yıkar, geyiği parçalar. Sonra da yemeğe başlar.” (Bakırcı, 2000: 232-233).

2. 4. Efsanelerdeki Fonksiyonlarına Göre Geyik

Geyiğin Anadolu sahasında tespit ettiğimiz efsanelerde karşımıza çıkan fonksiyonları, daha önce ele aldığımız halk anlatımları ürünleriyle örtüşmektedir. Ancak efsaneler bölümünde geyiğin özellikle türeyiş unsuru olması bakımından taşıdığı özellikleri ağır basmaktadır. Anadolu sahasında tespit ettiğimiz efsanelerde geyiğin fonksiyonları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

2. 4. 1. Yol Gösterici Olarak Geyik

Yol göstericilik fonksiyonunun temelinde hayvanların içgüdüsel yeteneklerinden olan yön tayin edebilme becerisine duyulan ilginin yattığı açıktır. Daha önce de değindiğimiz gibi Türk folklor ürünlerinde geyiğin yol göstericiliği maddi ve manevi anlamdaki yolları içermektedir. Anadolu sahasında tespit ettiğimiz efsanelerde de geyiğin hem maddi hem de manevi anlamdaki yolları gösterdiğini görmekteyiz.

2. 4. 1. 1. Maddi Anlamdaki Yolu Gösteren Geyik

Geyiğin maddi anlamdaki yolu göstermesinden kastımız daha önce de değindiğimiz gibi geyiği takip eden insanın dünyevi ve dünyaya bağlı olağanüstü unsurlara ulaşmasıdır.

2. 4. 1. 1. 1. Olağanüstü Mekânlara Götüren Geyik

“Kanlı Mağara” efsanesinde Aksultan, yanı başında bekleyen geyik keçisinin iki boynuzu arasındaki kutuyu açıp içindeki yazıyı okuduktan sonra geyiğe biner ve geyiğin vaat ettiği mutluluklar diyarına yol alır.

“Gelin yerinden doğrularak dikkatlice geyik keçisine bakar. Keçinin iki boynuzu arasında bağlı bir kutu görür. Yanaşıp kutuyu çıkarır. İçini açar. Kutunun içinde yazılı bir kağıdı görünce alıp okur. (Hey bu dağların çiçekleri kadar güzel, havası kadar temiz, gölü kadar temiz ve berrak, toprağı kadar bereketli, güneşi kadar sehavetli, esen rüzgarı kadar alçakgönüllü dilber, söyle muradını ne istersen merhem olayım. İstersen bin üstüme seni mutluluk diyarına götüreyim.) Yazıyı okuyunca düşünüp taşınır, dağa sorar, güneşe sorar, göle sorar, türüm türüm koku çiçeklere sorar, ötüşen kuşlara, ılgıt ılgıt esen yele sorar hepsi de (Bin geyiğin üstüne, o seni mutluluk ve huzur diyarına, güzellikler ülkesine götürecektir.) cevabını alır. Bu cevabı alan Aksultan yerinden kalkıp geyiğin üzerine oturur. Geyik yerinden sıçrayıp, enginlerden seller gibi, yükseklerden yel gibi giderek çok uzaklardaki pamuk yığınları gibi bulutların kırmızı duvağı ile kaybolup gider.” (Kavcar-Yardımcı, 1990: 9-12).

2. 4. 1. 1. 2. Nereden Geldiği Belli Olmayan Sesin Geldiği Yere Götüren Geyik

“Yavru Ceylân” efsanesinde önüne çıkan bütün ceylanları avlayan Sarı Avcı, yüksek bir dağın tepesinde gördüğü ceylân tekesini takip ederek uzaklardan gelen ve oğlunun öldüğünü söyleyen sesi duyar.

“Dönmeye karar veren avcı, ileride, yüksek bir taşın tepesinde bir ceylân tekesi görür, Onu da vurup öyle dönmek isteyen avcı ne kadar uğraşırsa da bir türlü isteğine ulaşamaz. Çok uzaklardan gelen bir ses de Sarı Avcı’yı ürperdir:

“Sen yavru ceylânı öldürdün, senin de küçük oğlun evde ateşe düşüp öldü!”

Bütün avları unutan Sarı Avcı var gücüyle evine koşar. Daha evine girmeden içerden gelen ağlamalardan acı gerçeği öğrenen Sarı Avcı küçük oğlunun ölüsüyle karşılaşır.” (Sakaoğlu, 2004b: 173-174).

2. 4. 1. 1. 3. Mağaraya Götüren Geyik

Mağaralar eski Türk inancında ve bu inanç etrafında doğmuş olan halk anlatımlarında ana rahmi olarak tasavvur edilmiştir. Türk mitolojisinde ilk insan olarak kabul edilen Ay-Atam ile Ay-va’nın yara-

tılışını anlatan yaratılış efsanesinde mağaradaki yarıklara dolan çamurların güneş, toprak, su ve rüzgârın etkisiyle insana dönüşmesi anlatılır (İnan, 2000: 21). Bu efsanede mağara insanın dokuz ay boyunca içinde barındığı ana rahmi fonksiyonu üstlenmiştir.

Göktürk hakanının bir mağarada dışı bir deniz tanrısı ile girdiği münasebet sonucu Göktürklerin türediğine dair inancın hâkim olduğu efsanede de mağara birleşmenin gerçekleştiği yerdir.

“Avcı Mağarası” adlı efsanede yaraladığı geyiği takip eden avcı, peşinden gittiği geyiğin girdiği mağaraya girer.

“Çok eskiden o bölgede, yalnız başına yaşayan bir avcı varmış. Bu adam ava çıktığı zaman günlerce köye dönmez, av peşinde koşarmış. Yine böyle, ava çıktığı bir gün günlerce dolaştığı halde av bulamamış ve köye dönmeye karar vermiş. Tam köye dönerken, bir kayanın başında gördüğü geyiğe tüfeğini doğrultup ateşlemiş ve geyiği yaralamış. Yaralanan geyik kaçmaya başlamış. Avcı da arkasından geyiği takibe başlamış. Geyik yaralı bir halde mağaraya girmiş. Avcı da arkasından mağaraya girmiş.” (Göde, 2002: 90).

2. 4. 1. 2. Manevi Anlamdaki Yolu Gösteren Geyik

Bu bölümde daha önce ele aldığımız efsanelerden farklı olarak evliyalık ve menkıbe kavramlarıyla karşılaşmaktayız. Pertev Naili Boratav’ın efsane tasnifinde “Tarihlik efsaneler” başlığı altında değerlendirilen ve yazılı edebiyatta efsaneden ayrılarak müstakil bir ada sahip olan menkıbeler, özellikle şeyhler ve müritler hakkında anlatılan efsaneleri kapsamaktadır (Boratav, 1992: 101). Menkıbelerle ilgili çalışmalar yapan bilim adamlarından Ahmet Yaşar Ocak da menkıbeler için “Menkaba yahut menakıb, tasavvuf tarihinde, sûfilerin izhar ettikleri hârikulâde olaylar demek olan kerametleri nakleden küçük hikâyeler.” demiştir (Ocak, 1992: 27). Biz de çalışmamızda bu tespitleri dikkate alıp evliyalara ait olan efsanelere menkıbe diyeceğiz.

Daha önce ele aldığımız halk anlatmalarında geyiğin yol göstericilik fonksiyonunun özelliklerine değinmiştik. Ele aldığımız önceki anlatmalarda yol göstericilik, maddî bir yolu göstermeyi içerirken menkıbelerde manevî bir yolu göstermeyi içermektedir. Burada kastettiğimiz manevî yol, imana götüren yoldur. Geyiğin dinî özellikler kazanmasında Şamanizm, Budizm ve İslâmiyet menşeli inançların etkisi görülmektedir. Anadolu sahsında tespit ettiğimiz menkıbelerde geyiğin yol göstericilik fonksiyonu, şekil değiştirme fonksiyonuyla iç içe girmiştir. Bu

menkıbelerde geyik şekline girmiş olan velayet sahibi şahıs, doğru yolu göstermek istediği kişinin karşısına çıkarak gösterdiği kerametle ona doğru yolu gösterir. Anadolu sahasında tespit ettiğimiz menkıbelerde yol göstericilik fonksiyonu şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

“Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi”nde ahu şekline girmiş olan Abdal Musa’yı takib eden Alâeddin Gaybî (Kaygusuz Abdal), Abdal Musa’nın peşinden giderek tekkeye ulaşır ve Abdal Musa’ya mürit olur.

“Seyyid Sultân Abdal Mûsâ Hazretleri izzetle anun selâmın aldı.

- Hoş geldünüz olgum, safâ geldünüz, kadem getirdünüz gönlün dileğün nedür? Söyle işidelüm, bilelüm, didi. Gaybî Beg, keyfiyet-i hâli ifâde eyledi vâkiayı olduğu gibi şerh eyledi. Sultân eyitdi:

- Ol âhû senün neden şikârun oldu? Gaybî Beg eyitdi:

-Sultânüm, ben ânı okıla urmuşam dahu üzerine at sürüb hayli kovmuşam, çok menzil aldı yoruldu güç ile bunda geldi Sultânüm, didi. Sultân eyitdi:

- Ol okı görünce bilür misin? didi, Gaybî Beg de, bilürem, didi. Abdal Mûsâ Sultân eyitdi:

- Bak imdi, gör okunu, didi. Kendü mübârek kolını yukarı kaldırdı, koltugundan gösterdi. Gaybî Beg bakub gördi ol atduğu ok, Sultân Abdal Mûsâ’nun koltuğunda sancamış turur. Ol âhû sûretinde gezerken (urduğu) ol imiş ki, Beg-zâde okıla urmuş. Anı göricek, nâdim olub bir zamân kendüinden gitdi, şöyle bî-hod oldu. Bir zamandan sonra kendüye geldi. Özr diledi. Tekrâr Sultânun elini öpüb ayagina baş kodı. Tazarrû vü niyâz eyledi.” (Güzel, 1999: 90-91).

“Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî”de Rasûl Baba geyik şekline girip keramet göstererek kâfir beyi ve arkadaşlarını imana getirir.

“O yerde bir kâfir beyi vardı, boyu beş karıştı. O yer, onun hükmü altındaydı. Oraya bir de kilise yaptırmıştı. Birgün, adamlarıyla şehrin üsyanındaki dağa avlanmaya çıktılar. Bir de ne görsünler? Altın bir geyik yürüyüp otlamada. Şaşırıp kaldılar. Bey, dört yanını saldırdı, diri tutalım dedi. Geyik, bunlardan ürktü, o kilisenin dibine kaçtı, gözlerinin önünde silkindi, bir güvercin oldu, uçtu, kilisenin kubbesine kondu. Derken konduğu yerden indi, gene silkindi, bir insan oldu, kilisenin dibine oturdu.

Bu hali gördüler, hemen geldiler, ayağına yüzler sürdüler. Safa geldin, kadem getirdin, gelişin mübarek olsun dediler. Kimsin, nesin diye sordular. Adım Rasûl’dür, Hacı Bektaş Hünkâr’ın halifelerindenim, bu yeri bana yurt

verdi, bu yaptırdığım kilise yeri, benim yatağım olsa gerek dedi, onları dine dâvet etti, imana geldiler.” (Gölpınarlı, ?; 86).

“Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddîn”de Sultan Şucâuddîn, geyik donuna girerek Baba Hâkî ve erenlerine, çölden kurtulmanın yolunu gösterir.

“Bir gün Acem erenlerinden Baba Hâkî adıyla meşhur biri abdallarıyla Şeyhe mürid olmak üzere Rum’a doğru yola koyulur. Yolları bir çöle düşer. Tam çölün ortasında ilerlerken âni bir fırtına çıkar, yönlerini şaşırırlar. Yorgunluktan ve ümitsizlikten tükenmiş bir haldeyken, birden yanlarında yorgun tavırlı bir geyik peyda olur. Dervişler onu yakalayıp etini yemek amacıyla boğazına bir kuşak bağlarlar. Ama geyik silkinip az öteye kaçır. Tekrar yakalarlar, yine kurtulur. Bu şekilde uğraşırken bir köyün yanına kadar geldiklerinin farkına varırlar. O sırada kovaladıkları geyik kayboluverir. Bunu gören müridler ve Baba Hâkî, erenlerden birinin kendilerini kurtarmak için geyik donuna girerek böyle yaptığını anlarlar. Nice zaman sonra Rum’a gelip Sultan Şucâuddîn’e misafir olurlar. Yemekten sonra Sultan, Baba’ya başlarına geleni o söylemeden bir bir anlatır ve geyiği yakalamak için kullandıkları kuşağı çıkarıp önlerine atar. O zaman Baba Hâkî ve abdalları, kendilerini çölde fırtınadan kurtaran ve köyün yolunu gösteren geyiğin Sultan Şucâuddîn olduğunu anlarlar ve toptan müridi olurlar.” (Ocak, 2003: 208).

“Hakim Ata Menkıbesi”nde Hoca Celalettin, Hakim Ata’nın mezarını geyiklerin yol göstericiliği sayesinde bulur.

“Ahmet Yesevi’nin halifelerinden olan Hakim Ata, Hoca Celâleddin’in rüyasına girdi; “Beni arayıp bul, üstüme imâret yap!” dedi. Bu mânevî işaret üzerine Hoca Celâl, birçok mal ile Türkistan’a gitti ve oradan Bakırğan’a döndü; lâkin bu aralık hava birdenbire fenâlaştı, karardı, müthiş rüzgarlar esti. Gün açıldığı zaman bâzîrgânların malları, davarları dağılmış, hepsi bir tarafa gitmişti. Hoca Celâl, bir tepe üstüne çıkarak etrafına bakındı; karşıda bir dağ ve dağın üstünde bir kadın gördü. Yanına gidip selam verdi ve Hâkim Ata türbesini sordu. Kadın, bilmedi; Hoca ile beraber ihtiyar anasına gidip sormayı teklif etti. İhtiyar kadın, oraların su altında kaldığını ve türbenin kaybolduğunu söyledi ve dedi ki, “Şu yakınlarda bir süs ağacı vardır, gece etrafına geyikler toplanır, tan vaktine kadar durup ziyaret ederler; etraftan geçenler zikr sadâsı duyarlar, belki burasıdır.” Celâl Hoca, o gece doğru oraya vardı. Geyikleri gördü, zikr seslerini işitti ve uykuya daldı. Hakim Ata, tekrar rüyasına girdi; “Yattığın yerden yedi ayak ileri gel, o yeri kaz, orada bûriyâ (hasır) çıkar, onun altından da bir deste gül çıkar, türbem orasıdır. Giden malına gam yeme; çün-

kü hepsi menzil hanındadır. Onları al gel; üstümüze imâret yap ve bize mücâvir ol!" dedi." (Köprülü, 2003: 111).

"Hz. Muhammet ve Geyik" menkıbesinde geyiğin gösterdiği vefa sonucunda kâfirler, Müslüman olurlar.

"Peygamberimiz günlerinde bir geyik varmış. Erkek kardeşini kaybetmiş de Mekke dağlarında arıyormuş. Onu ararken, gavurlar bu geyiği tutmuşlar. Taze kuzuları varmış, otlar içinde kalmış. Gavurlar bunu almış gitmişler. Orada peygamberimiz peydah olmuş. Geyicek kuzularına ağlarmış. Peygambere:

-Mekke dağında kardeşini yavı kıldım da (yitirdim de) ararken iki kuzu kuzuladım, ya Muhammed! Bana kefil oluver de kuzularımı bir daha emzireyim, helalaşayım, geleyim, demiş.

Peygamberimiz kefil olmuş. Geyiği salıvermişler. Ağlayarak sızlayarak gitmiş, kuzularını bulmuş orada. Varmış kuzularını emzirmiş, helalaşmış, gerisin geri dönmüş: "Kuzularım, ben alnımın yazısına kayılıp. Siz başınızın çaresine bakın. Ben Muhammed Mustafa'yı kefil bıraktım" demiş.

Gelirken, başka birisi yola tuzak kurmuş, tuzak içinde kalmış. Üç gün aç susuz tuzak içinde kalmış. Boyuna ağlarmış: "Ben yazıma kayılıp; ama Muhammed Mustafa'ya yanarım" dermiş. Sonra Cebail erişmiş. Salıvermiş tuzaktan. Üç günden sonra aç susuz varmış oraya. Sonra gavurlar: "Biz bunu böyle ummadık" diye yetmiş bin gavur imana gelmiş. Geyiği salıvermişler. Sonra geyik kuzularını bulamamış." (Tuğrul, 1969: 187-188).

2. 4. 2. Yardımcı Unsur Olarak Geyik

Masallar bölümünde değindiğimiz gibi yardımcılık fonksiyonu, içerisinde yol göstericilik, türeyiş, halk hekimliği ve hükmetme gibi birden çok fonksiyonu bulunduran bir fonksiyondur.

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz efsanelerde geyiğin yardımcılık fonksiyonu çoğu yerde türeyiş unsuru fonksiyonuyla iç içe geçmiştir. Örneğin bir geyik tarafından emzirilen bebeğin soyundan geldiğine dair anlatılan efsaneler aslında bir bakıma türeyiş efsaneleridir. Buna rağmen çalışmamızın bu bölümünde türeyişe zemin hazırlayan yardımcılık özelliklerine de değinmeyi uygun gördük. Buna göre tespit ettiğimiz efsanelerde geyiğin yardımcılık fonksiyonunun karşımıza çıkan şekilleri şunlardır.

2. 4. 2. 1. *Terk Edilen Bebeği Emziren Geyik*

Terk edilen çocuğu emziren ve onu büyüten hayvanların yer aldığı efsanelerin başında Göktürklerin *"Bozkurt Efsanesi"* gelir. Bu efsanede bataklığa terk edilen bebeği emzirip büyüten hayvan bozkurt iken ele alacağımız efsanelerde karşımıza çıkan hayvan geyiktir.

"Ana Geyik (1)" efsanesinde annesi tarafından bir ağacın kovuğuna terk edilen çocuk bir geyiğin yardımıyla iyileşir ve serpilip sağlığına kavuşur.

"Kadın ağaç kovuğunun yanına yaklaşınca oradan bir geyik çıkıp hızla uzaklaşır. Anne, bir de bakar ki hastalıktan ölmek üzere olan çocuğu iyileşmiş, serpilmiş, sağlıklı bir çocuk olmuş." (Gökşen, 1999: 175).

"Geyik Ana" efsanesinde annesi tarafından bir ağacın kovuğuna terk edilen çocuk bir elik keçi tarafından emzirilerek büyütülür.

"Aradan günler geçtikten sonra kadın, "Bari gideyim de cenazesini toprağa gömeyim." demiş. Ağacın yanına geldiğinde kadın bir de görsün? Çocuğuna bir "elik keçisi" yani bir geyik süt emziriyor." (Gül, 1998: 41-42).

Yukarıdaki efsanede geçtiği üzere Anadolu insanın zihninde elik yani dağ keçisi bazen geyikle karıştırılmış ve geyiğin taşıdığı fonksiyonlar aynen eliğe de yüklenmiştir. Aşağıda ele aldığımız *"Ana Geyik (2)"* efsanesinde bu durumun başka bir örneğini görmekteyiz.

"Ana Geyik (2)" efsanesinde annesi tarafından bir ağacın kovuğuna terk edilen çocuk, bir elik keçi tarafından emzirilerek büyütülür.

"Ağacın yanına varan kadın çocuğunu sağ salim bulur. Buradan kaçan elik keçi tarafından sürekli emzirilen çocuk hem büyümüştür hem de oldukça sağlıklıdır. Çocuğunu alan kadın ve kocası sevinç içinde köylerine dönerler." (Gökşen, 1999: 176).

2. 4. 2. 2. *Sütünü Vererek Yardımcı Olan Geyik*

Daha önce ele aldığımız bölümlerde geyik sütü, halk hekimliği açısından önemli bir yere sahipti. Bu bölümde ise geyik sütü bu yönüyle değil gıda maddesi olma özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır.

*"Bozgeyikli Soyadının Efsanesi"*nde dağda çobansız dolaşan geyikler, öğle vakti köye inerek kendilerini 50 yaşlarında hiç evlenmemiş bir kıza sağdırırlar.

"Antep'in yakınında (300) yıl kadar önce bir köy varmış. Bu köyün bir sürü geyiği varmış. Bu geyikler dağda çobansız dolaşırlarmış; her öğle vakti köye inerlermiş. Köyde (50) yaşlarında, hiç evlenmemiş bir kız, onların sütünü

sağarmış, geyikler tekrar ormana giderlermiş; onlara "Bozgeyikler" derlermiş." (Elçin, 1988b: 417).

"Üç Karaağaç" adlı efsanede kendisine sütünü sağdırarak yardımcı olan geyiklerin geceleri Üçkaraağaç köyündeki türbeye geldiğini söyleyen kadının mensup olduğu ailenin çocukları o günden sonra sakat doğmuştur.

"Üç kardeşin türbesine geyikler gelmeye başlamış. Evi türbenin yakınında olan bir kadın, geyikleri sağarmış. Kadın, türbeye geyiklerin geldiğini, kendisinin de onları sağdığını anlatmaya başlamış. Bu durum halk arasında yayılınca geyikler gelmez olmuş.

Şimdi bu ailenin çocuklarının çoğu sakattır. Halk bu sakatlığın sebebinin kadının geyiği sağdığını herkese anlatmasına bağlanır." (Karadavut, 1992: 266).

"Hasan Dede" efsanesinde de geyiği sağarak süt elde eden Hasan Dede'nin kerametinin torunu tarafından öğrenilince geyiğin bir daha görülmediği anlatılır. Bunun üzerine Hasan Dede torununa taş kesilmesi için beddua eder ve torunu oracıkta taş kesilir.

"Hasan Dede, her gün sabah, bakracın içersine biraz tuz koyar gidermiş. Tuzla geyikleri tuzladıktan sonra onları sağarmış. Adam, yine bir gün geyikleri sağmaya giderken gelini, oğluna:

'Yürü git, bak, deden sütü nereden getiriyor?', demiş. Çocuk, hemen dedesinin peşine düşmüş. O gün geyik, Hasan Dede'nin yanına gelmemiş uzaklardan bakıyormuş. Hasan Dede de dönüp arkasına bakmış ki ne görsün, çocuk, torununun arkasında. Buna çok kızan Hasan Dede:

'Allah seni taş etsin!' demiş. Çocuk, hemen olduğu yerde taş kesilmiş." (Ergun, 1997: 370).

Yukarıdaki "Üç Karaağaç" ve "Hasan Dede" adlı efsanelerde, geyikler ilk başta yardımcılık fonksiyonu üstlenmişler ancak kerametlerinin anlaşılmasından sonra uğursuzluk getiren hayvan oluvermişlerdir. Böylece geyiğin avlanmasının uğursuzluk getireceği inancından sonra kerametlerinin açıklanmasının da uğursuzluk getireceğine dair inançla karşılaşmış olduk.

2. 4. 2. 3. Moral Vererek Yardımcı Olan Geyik

Geyiğe, insanlar tarafından gerek İslâm öncesi gerekse de İslâmî dönemde dinî özellikler yüklendiğine daha önce değinmiştik. Özellikle Hz. Muhammed ile geyiğin münasebetinin anlatıldığı anlatmalar, geyi-

ğe kutsi bazı özellikler kazandırmıştır. Aşağıda değindiğimiz efsanede geyiğin Hz. Âdem'le olan münasebetine yer verilmiştir.

"Geyik" efsanesinde geyikler, cennetten çıkarılan Âdem Peygamber'in gönlünü hoş etmek için onu ziyarete giderler.

"Âdem (A.S.), cennetten kovulduğu zaman geyikler toplanıp birbirlerine:

"Allah, Adem peygamberi cennetten çıkarmış, mahzundur. Gidip hatırını hoş edelim." demişler.

Ama, geyiklerin bir kısmı bu ziyarete gitmeye karşı çıkmışlar.

Hız. Âdem, kendini ziyarete gelen geyiklere dua etmiş, Cenab-ı Allah da bu geyiklerin boyunlarının sağ kısmına misk kokusu doldurmuş.

Şimdi, geyikler iki kısımdır. Bir kısmı misk gibi kokarlar. Diğerleri ise kokmazlar. İşte bu kokulu geyikler, Hız. Âdem (A.S.)'i ziyaret eden geyiklerdir." (Duyamaz, 1989: 376).

2. 4. 2. 4. Hükmedilen Hayvan Olarak Geyik

Yabanî hayvanlara hükmetme motifli anlatmalar, Türk halk anlatmalarında sıkça görülmektedir. Yabanî hayvanlara karşı savunmasız durumdaki ilkel insanın zihninde yabanî hayvanlarla ilişki kurup onların güçlerinden faydalanma arzusu, ilkel insanın zihninde önemli bir yer tutar. Bu bölümde bu arzuların sonucu olan olaylar karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu olaylarda geyikle ilgili olarak anlatılan ve İslâmî özellikler taşıyan anlatmaların da etkisi büyüktür. Bundan önceki bölümlerde Şamanizm menşeli metinlerde karşımıza çıkan bir Şaman duasında geçen "Bindiğim hayvan sığın, geyik..." cümlesi menkıbelerle birlikte "Geyiğe merkeb-i evliya derler." atasözüne dönüşür.

"Cabbar Dede" menkıbesinde geyiğine binen Cabbar Dede Yavuz Sultan Selim'in huzuruna varır.

"Cabbar Dede de geyiğine biner, eline de asası olan yılanı alır ve yola çıkar. Atlılardan önce Misis'e varır. Gelen iki atlı kendilerinden önce gelen Cabbar Dede'yi görünce şaşırırlar. Padişahın huzuruna çıkarırlar. Cabbar Dede'ye köylülerin şikayeti söylenir." (Kavcar-Yardımcı, 1990: 52-55).

"Hacı İbrahim Dede" menkıbesinde Hacı İbrahim Dede'nin harmanı yüzlerce geyik tarafından sürülür ve savrulur.

"Bir tepeye çıkmış, harman yerine bakmış ki bir de görmüş. Yüzlerce geyik Hacı İbrahim Dede ve Ali Baz/la birlikte harman sürüyorlar ve savuruyorlar." (Kavcar-Yardımcı, 1990: 49-50).

“Molla Köyü” menkıbesinde köyün imamı mollanın çift sürerken öküz yerine kullandığı hayvan geyiktir.

“Askerler mollaı tarlasında çift sürerken bulurlar. Öküzleri geyik, elindeki massanın yılan olduğunu görürler.” (Kavcar-Yardımcı, 1990: 177).

“Baba Hızır” menkıbesinde caminin yapımı sırasında geceleri sırtlarında taşıdıkları kerestelerle cami ustasına yardımcı olan hayvanlar geyiklerdir.

“Günlerden bir gün cami inşaatının başındaki usta, mübareğın yanına gelir ve ‘Oğul camide kullandığımız kereste bitti, bu yüzden çalışamıyoruz.’ der. Ustanın bu sözüne cevap olarak mübarek de malzeme hazır anlamında ‘Baba hazır’ der. Usta, ertesi gün inşaatın başına gittiğinde inşaatın etrafının keresteyle dolduğunu görür.

Olay bu şekilde iki üç defa tekrarlanır. Bunun üzerine inşaat ustası mübareğın kerametini merak eder. Kerameti öğrenmek için mübareğe ‘Kerestemiz bitti.’ dediğı bir akşam onu takip eder. Bir de ne görsün! Mübarek inşaat için gerekli olan keresteyi ormandan yaban geyikleriyle getirmekte. Yaban geyiklerinin mübareğın sözünden çıkmaması ustayı çok şaşırtmış tabi.” (Yeşildal, 2005: 12).

“Geyikli Baba” menkıbesinde Geyikli Baba’nın dağlarda geyikle dolaştığı rivayet olunur (Evliya Çelebi, ? : 423, Ocak, 2000: 207).

“Geyikli Baba” menkıbesinde Geyikli Baba’nın Bursa kuşatması sırasında ordunun önünde bir gazala binerek savaştığına dair bilgiler vardır (Turyan, 1982: 64, Köprülü, 2003: 242).

“Geyikli Baba” menkıbesinde Geyikli Baba, kendisine bir ateş parçasını pamuk içine koyarak bir müridiyle gönderen Abdal Musa’ya aynı müritle bir kâse geyik sütü yollar. Böylece geyiklere hükmettiğini anlatmak ister.

“Abdal Musa bir ateş parçasını pamuk içine koyup bir müridiyle Geyikli Baba’ya yollamış; o da müride bir kâse süt verip geri göndermiş. Mürit bundaki mânâyı anlamamış; fakat Abdal Musa, bu sütün geyik sütü olduğunu ve vahşî hayvanlarda tahakküm etmenin ateşle pamuğu birbirine tesir etmeyecek suretle imtizaç ettirmekten daha zor olduğunu, yani, kendinin böyle bir remiz ile insanlar üzerindeki tasarrufunu anlattığını söyleyerek, Geyikli Baba’nın mertebeye kendisinden daha yüksek olduğunu itiraf etmiş.” (Köprülü, 2004: 382-383).

2. 4. 3. *Türeyiş Unsuru Olarak Geyik*

İnsanların hayvanlarla akrabalık kurma arzularının, onlarla aynı güçlere sahip olma isteklerinden kaynaklandığı açıktır. Anadolu sahasında tespit ettiğimiz efsanelerde geyiğin türeyiş fonksiyonu üstlendiği pek çok efsaneye rastladık. Bu efsaneler ve fonksiyonun ortaya çıkışı şu şekildedir:

*"Bozgeyikli Soyadının Efsanesi"*nde geyikleri sağan kızın ailesine Bozgeyikliler denir.

"Köyde (50) yaşlarında, hiç evlenmemiş bir kız, onların sütünü sağarmış, geyikler tekrar ormana giderlermiş; onlara "Bozgeyikler" derlermiş." (Elçin, 1988: 417).

"Ana Geyik (1)" efsanesinde geyiğin beslediği çocuktan *"Yaylaoğulları"* sülalesi türer.

"Kadın ağaç kovuğunun yanına yaklaşınca oradan bir geyik çıkıp hızla uzaklaşır. Anne, bir de bakar ki hastalıktan ölmek üzere olan çocuğu iyileşmiş, serpilmiş, sağlıklı bir çocuk olmuş. Çocuğu hemen kovuktan alarak evine döner."

Geyiğin beslediği bu çocuktan "Yaylaoğulları" sülalesi meydana gelir." (Gökşen, 1999: 175).

"Ana Geyik (2)" efsanesinde elik keçi tarafından emzirilerek yaşayan çocuğun sülalesinin çocukları *"Bizim atamızı elik keçiler beslediği için onlar bizim atamız sayılır."* derler (Gökşen, 1999: 176).

"Geyik Ana" efsanesinde elik keçinin emzirdiği çocuktan *"Bayraktaroğlu"* sülalesi türemiştir.

"Çocuğuna bir "elik keçisi" yani bir geyik süt emziriyor. Geyik de kadını görünce kaçıyor. Kadın da çocuğunu alıyor ve evine geri dönüyor. İşte Bayraktaroğlu sülalesi bu çocuktan türemiştir." (Gül, 1998: 41-42).

2. 4. 4. *Olağanüstü Özelliklere Sahip Olan Unsur Olarak Geyik*

Olağanüstülük fonksiyonuyla ilgili olarak masallar bölümünde değindiğimiz konuları hatırlayacak olursak insanın geyiğe yüklediği fonksiyonların hepsinde bir olağanüstülük olduğunu görürüz. Bu bölümde de masallar bölümünde olduğu gibi daha önce ayrı başlıklar altında verdiğimiz fonksiyonlara dahil olmayan olağanüstü özelliklere değineceğiz.

"Kanlı Mağara" efsanesinde Aksultan'ın yanı başına gelen geyik, boynuzları arasındaki kutuda yer alan yazıyla ona *"Hey bu dağların çiçekleri kadar güzel, havası kadar temiz, gölü kadar temiz ve berrak, toprağı"*

kadar bereketli, güneşi kadar sehavetli, esen rüzgarı kadar alçakgönüllü dilber, söyle muradını ne istersen merhem olayım. İstersen bin üstüme seni mutluluk diyarına götüreyim.” der (Kavcar-Yardımcı, 1990: 9–12).

“Avcı Mağarası” efsanesinde avcı tarafından öldürülen geyik bir küpün içine girip avcının korkudan ölmesine sebep olur.

“Birinci küpü açmış içi altın doluymuş. Sevinç içinde ikinci küpün kapağını açan avcı, küpün boş olduğunu görmüş. O anda küpün içinden bir ses duymuş;

“Bu küp de senin mezarın olacak!” diye.

Korku içinde kalan avcı titreyerek, üçüncü küpü de açınca, öldürdüğü geyiği küpün içinde görünce ödü patlamış ve ölmüş.” (Göde, 2002: 490).

2. 4. 5. Güzel Koku Unsuru Olarak Geyik

Misk adı verilen güzel koku bir çeşit erkek ceylanın (yaban keçi-si) göbeğindeki urdur. Ceylanlar, kendilerini rahatsız eden bu uru etraflarında gördükleri ağaçlara sürtünmek yoluyla düşürürler. Misk avcılar da bu durumdan faydalanmak için ceylanların dolaştıkları sahalara kazık çakar ve ceylanların bu urları düşürmelerini sağlarlar (Pala, 1999: 286). Bu sebepten dolayı geyiklerin güzel koktuklarına dair anlatmalara halk arasında rastlanmaktadır. Aşağıda ele aldığımız efsanede bu durumun bir örneği karşımıza çıkmaktadır. Bu efsanede geyiğe kutsiyetler yüklenmesinin bir başka nedeni daha karşımıza çıkmaktadır. Efsaneye göre geyikler Hz. Âdem’le dostluk kurmuşlar ve bunun ödülü olarak da misk ile ödüllendirilmişlerdir.

“Geyik” efsanesinde cennetten çıkarılan Âdem Peygamber’i ziyaret edip gönlünü hoş etmeye gelen geyiklere Hz. Âdem dua eder ve bu duanın sonucunda yüce Allah bu geyiklerin boyunlarının sağ kısmına misk kokusu doldurur.

“Hz. Âdem, kendini ziyarete gelen geyiklere dua etmiş, Cenab-ı Allah da bu geyiklerin boyunlarının sağ kısmına misk kokusu doldurmuş.

Şimdi, geyikler iki kısımdır. Bir kısmı misk gibi kokarlar. Diğerleri ise kokmazlar. İşte bu kokulu geyikler, Hz. Âdem (A.S.)’i ziyaret eden geyiklidir.” (Duyamaz, 1989: 376).

2. 4. 6. Av Hayvanı Olarak Geyik

Gerek Şamanizm gerek Budizm ve gerekse de İslâm menşeli halk anlatmalarında geyiğin avlanmasının uğursuzluk getireceğine dair

olan inançların sebeplerine daha önceki bölümlerde değinmemize rağmen bu bölümde de kısaca değinmekte fayda vardır. Şamanizm törenlerinde şamanın yeraltı ve gökyüzüne olan seyahatlerinde binek olarak kullandığı geyik, Budizm’de Buda’nın şekline girdiği hayvan olarak karşımıza çıkar. İslâmî dönemde ise Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Âdem’le ilişkilendirilen geyik, belki de tüm bu sebeplerden dolayı avlanmasının uğursuzluk getireceğine inanılan bir hayvan olmuştur. Bu inanış Anadolu sahasında tespit ettiğimiz efsanelerin konuları arasına da girmiştir.

“*Alageyik*” efsanesinde geyik avına meraklı olan genç, düğün gecesini gelini ortada bırakıp seslerini duyduğu geyiklerin peşinden gider ve içlerine su birikmiş oyuklardan birine düşüp boğularak can verir.

“*Düğün gecesini genç, Serçeme kayalıklarında geyik seslerini duyunca gelini teli duvağı ile orada bırakır, silahını kapıp geyiğin peşine düşer. Mevsim kış olduğu için kayalıklar su içindeymiş. Geyiğin peşinden giden genç, Serçeme kayalıklarındaki rapatalardan (dağın üzerinde bulunan oyuklar, bir rivayete göre de Köroğlu’nun atı Kırat’ın ayak izleridir.) birine düşer. Her taraf buzla kaplı olduğu için rapatadan çıkamaz donarak ölür.*” (Seyidoğlu, 1985: 137).

“*Avcı Mağarası*” efsanesinde öldürdüğü geyiği küpün içerisinde gören avcı korkudan ölür.

“*Korku içinde kalan avcı titreyerek, üçüncü küpü de açınca, öldürdüğü geyiği küpün içinde görünce ödü patlamış ve ölmüş.*” (Göde, 2002: 490).

“*Erzincan Efsanesi (1)*”nde kadının sağdığı geyiği öldüren avcılar, kadının duasıyla taş kesilirler.

“*Avcılar bir kadının geyik sağdığını görürler ve ateş edip hayvanı vururlar. Bunun üzerine kadın, avcının taş kesilmesi için dua eder; duası kabul olur.*” (Sakaoğlu, 1992: 76).

“*Yavru Ceylân*” efsanesinde yavru bir ceylanı öldüren Sarı Avcı, eve vardığında küçük oğlunun öldüğünü görür ve bir daha ceylân avlamaz.

“*Çok uzaklardan gelen bir ses de Sarı Avcı’yı ürpertir:*

“*Sen yavru ceylânı öldürdün, senin de küçük oğlun evde ateşe düşüp öldü!*”

Bütün avları unutan Sarı Avcı var gücüyle evine koşar. Daha evine girmeden içerden gelen ağlamalardan acı gerçeği öğrenen Sarı Avcı küçük oğlunun ölüsüyle karşılaşır.

Bu hadiseden sonra Sarı Avcı da bir daha ava gitmez.” (Sakaoğlu, 2004b: 173-174).

“Heblemyunus Türbesi” efsanesinde geyiğin köpekler tarafından boğularak öldürülmesinden sonra geyiğin hergün sürtündüğü ardıc ağacı kuruduğu anlatılır.

“Bu türbenin başında bir ardıc varmış. Her sabah bir geyik gelir, bu ardıca sürünürmüş. Bir sabah İbişler’in bir çift iti, geyik geldiğinde ardıcın yanına koşup üzerine atlar, geyiği orada boğar. O günden sonra ardıc kurur. Bir adam da bu kuru ardıcı alıp yakmak istemiş, gece bu adamın düşüne girip korkutmuşlar.” (Ergun, 2004: 666).

2. 4. 7. Şekil Değiştirme Unsuru Olarak Geyik

İlkel insanlar, şekil değiştirerek hayvanların dünyasına girdiklerini ve onların güçlerini kazandıklarını düşünürlerdi. Böyle düşünen insanın özellikle avcılık esnasında avlanılacak hayvanın postunu giymesi veya kafasına hayvanın kafasını taklit eden bir maskeyi takması gayet olağan bir durumdur. Bu duruma Orta Asya kavimlerinde yaygın olarak rastlanılmaktadır.

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz efsaneler içerisinde bu fonksiyonu içeren efsane şu şekildedir:

“Beddua” adlı efsanede gündüzleri köylülerin bin bir zorlukla yıktıkları camiyi, geceleri geyik başlı insanlar tamir ederler.

“Bunun üzerine köylüler toplanır. Diğer Huri (Budaklı) ve Yağan köylülerine de haber salarlar, her üç köyden de kendine güvenenler silahlarıyla birlikte hemen giderek Camiye gizlice yavaşlar. Hakikaten yıkılan kısımların geyik başlı insanlar tarafından yapıldığını görürler. Heyecanları ve korkuları daha da artar.” (Kavcar-Yardımcı, 1990: 66-67).

Geyik, efsanelerde şekil değiştirme unsuru olarak karşımıza çıktığı gibi menkıbelerde de karşımıza çıkmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi geyik, menkıbelerde şekil değiştirme unsuru olarak karşımıza çıktığında bir yönüyle de yol göstericilik fonksiyonu özellikleri de gösterir. Geyiğe dönüşmedeki asıl gaye, insanları doğru yola döndürmektir. Elbette burada aklımıza “Niye geyik?” sorusu gelecektir. Daha önceki bölümlerde üzerinde durduğumuz geyikle ilgili olarak anlatılan İslâmî dönem halk anlatmalarını hatırladığımızda bu sorunun cevabını da vermiş oluruz.

"Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi"nde Alâeddin Gaybî'ye (Kaygusuz Abdal) doğru yolu göstermek isteyen Abdal Musa, ahu şekline girerek onu tekkesine doğru çeker.

"-Bak imdi, gör okunu, didi. Kendü mübârek kolını yukarı kaldırdı, koltugundan gösterdi. Gaybî Beg bakub gördi ol atduğı ok, Sultân Abdal Mûsâ'nun koltuğında sancamış turur. Ol âhû sûretinde gezerken (urduğı) ol imiş ki, Beg-zâde okıla urmuş. Anı göricek, nâdim olub bir zamân kendünden gitdi, şöyle bî-hod oldı. Bir zamandan sonra kendüye geldi. Özr diledi. Tekrâr Sultânun elini öpüb ayagına baş kodı. Tazarrû vü niyâz eyledi." (Güzel, 1999: 90-91).

"Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî"de; Seyyid Gazi, mezarını ziyarete gelen Bekce, Habib Hacı ve Hacım Sultan'ın karşısına bir sığın (Alageyik) şeklinde çıkar.

"Bekce ve Habib Hacı, Hacım Sultan'ın bu kerametini görünce özür dilediler, nasıl kuvvetli bir er olduğunu anladılar. Seyyid Gazi ziyaretine beraber gitmeyi niyaz ettiler. Hacım, nefeslerini kırmayıp kabul etti. Beraberce yola revan oldular. Hacım Sultan, yanında Burhan Abdal'la bir derviş daha vardı. Seyyid'in mezarına yakın Bolduk çayırına vardıkları gibi Seyyid'in ruhu, bunları karşıladı, Hacım Sultan hallendi, coştı. Erenler, bu ne hal deyince Seyyid Gazi'nin ruhu, karşı çıktı bize dedi. Ya biz görmedik dediler; yazıya bakın, bu giden nedir dedi, baktılar, yazıda bir sığın gidiyor. Onu gördükleri anda birdenbire kayboluverdi." (Gölpınarlı, ? : 83).

"Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî"de; Rasûl Baba, kâfir beyinin ve adamlarının karşısına bir altın geyik şeklinde çıkar ve daha sonra da güvercin olur. Resul Baba'nın son olarak da insan şekline girdiğini gören kâfir beyi ve adamları onun bu kerametinden etkilenerek imana gelirler.

"Birgün, adamlariyle şehrin üsyanındaki dağa avlanmaya çıktılar. Bir de ne görsünler? Altın bir geyik yürüyüp otlamada. Şaşırıp kaldılar. Bey, dört yanını saldırdı, diri turalım dedi. Geyik, bunlardan ürktü, o kilisenin dibine kaçtı, gözlerinin önünde silkindi, bir güvercin oldu, uçtu, kilisenin kubbesine kondu. Derken konduğu yerden indi, gene silkindi, bir insan oldu, kilisenin dibine oturdu." (Gölpınarlı, ? : 86).

" Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddîn"de; Sultan Şucâuddîn, geyik donuna girerek Baba Hâkî ve erenlerini çölde açlıktan ölmekten kurtarır.

“Yorgunluktan ve ümitsizlikten tükenmiş bir haldeyken, birden yanlarında yorgun tavırlı bir geyik peyda olur. Dervişler onu yakalayıp etini yemek amacıyla boğazına bir kuşak bağlarlar. Ama geyik silkinip az öteye kaçır. Tekrar yakalarlar, yine kurtulur. Bu şekilde uğraşırken bir köyün yanına kadar geldiklerinin farkına varırlar. O sırada kovaladıkları geyik kayboluverir. Bunu gören müridler ve Baba Hâkî, erenlerden birinin kendilerini kurtarmak için geyik donuna girerek böyle yaptığını anlarlar. Nice zaman sonra Rum’a gelip Sultan Şucâuddîn’e misafir olurlar. Yemekten sonra Sultan, Baba’ya başlarına geleni o söylemeden bir bir anlatır ve geyiği yakalamak için kullandıkları kuşağı çıkarıp önlerine atar. O zaman Baba Hâkî ve abdalları, kendilerini çölde fırtınadan kurtaran ve köyün yolunu gösteren geyiğin Sultan Şucâuddîn olduğunu anlarlar ve toptan müridi olurlar.” (Ocak, 2003: 208).

2. 4. 8. Kemiklerden Diriltme Unsuru Olarak Geyik

Kemiklerden diriltme hadisesinin Şamanizm temelli olduğuna çalışmamızın daha önceki bölümlerinde değinmiştik. Aday Şamanların, Şamanlığa geçiş sürecinde karşımıza çıkan bir ritüelde aday Şamanın hayâl âleminde olup biten bir hadisede adayın tüm etlerinin ve kemiklerinin birbirinden ayrılıp tekrar birleştirildiği anlatılmaktadır (Eliade, 1999: 58).

Hz. İsa’yla ilgili olarak anlatılan ve kemiklerden diriltme motifi ni içeren bir hikâyede de Hz. İsa, kendisini aldatmaya çalışan bir kişiye mucizelerini göstermek için yedikleri bir geyiği, kemiklerini tekrar bir araya getirerek canlandırır (Çağatay, 1953: 169).

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz *“Diriltilen Geyik”* adlı efsanede Avcı Ahmet, avladığı geyiğin kemiklerden diriltilen geyik olduğunu anlayınca geyik avlamaya tövbe eder.

“Atar ve geyiği vurur. Keser etini parçalar. Bir de bakar ki, akşam kesip de yedikleri geyik. Ege kemiğinin yerine koydukları ardıc ağacının yongasını görür. O günden sonra Gök Hasan oğlu Ahmet, bir daha geyik avına çıkmamaya yemin eder.” (Önal, 2003: 115-117).

Zeynel Abidin’in elik koşup geyik sağdığını anlatan efsanede de kemiklerden diriltme unsuru karşımıza çıkmaktadır.

“Zeynel Abidin’in elik koşup geyik sağdığını duyan Amasya Padişahı, onu yanına çağırıp keramet göstermesini ister. Zeynel Abidin’in, o gün kimsenin dışarı çıkmasına izin verilmemesini ister. Sabah erkenden beş altı saatlik yoldan elikler ve geyiklerle gelir. Zeynel Abi-

din geyiklerden birini keserek Amasyalıları yedirir ve kemikleri derinin içine koymalarını söyler. Yemekten sonra dua ile geyiği diriltir, fakat geyiğin ayağının biri topaldır. Sebebini soran padişaha arkadaşlarından birinin elmacık kemiğini sakladığını söyler.” (Kavcar-Yardımcı, 1990: 117-118).

2. 4. 9. Koyun Tarafından Emzirilen Geyik

Bu fonksiyon, sadece bir tek efsanede karşımıza çıkmaktadır. Bu veya buna benzer bir başka fonksiyon diğer halk anlatmalarında da karşımıza çıkmamaktadır. Aslında bu fonksiyon, geyik avının getirdiği uğursuzlukla ilgili bir fonksiyondur. Çünkü bu fonksiyonun geçtiği efsanede de geyiğe yardımcı olan koyuna zarar veren çoban ile yeğeni- nin taş kesilmesi anlatılır. Bu yönüyle geyiğe bağlı olarak geyiğin ilişkili olduğu hayvana zarar vermek de uğursuzluk getirmiştir. Efsane şu şekildedir:

“*Erzincan Efsanesi (2)*”nde geyiği emziren koyunu bırakmayan çoban ile yeğeni taş kesilirler.

“*Bir çobanla yeğeni anasız bir geyiği emzirmeye giden koyunu bir daha bırakmazlar. Geyiği bekleyen koyunun memesinden akan sütler pınar olur; çoban ile yeğeni de taş kesilir.*” (Sakaoğlu, 1992: 76).

3. BÖLÜM

ANADOLU SAHASI TÜRK HALK ŞİİRİNDE GEYİK

Çalışmamızın bu bölümünde geyiğin Türk kültüründeki fonksiyonları, Anadolu sahasında tespit ettiğimiz halk şiiri ürünlerinde bulunma durumlarına göre değerlendirilecektir. Bu bölümde sırasıyla ninniler, mâniler, türküler ve ağıtlar ele alınacaktır.

3. 1. Ninnilerdeki Fonksiyonlarına Göre Geyik

Ninniler, annelerin özellikle çocuklarını uyutmak için söyledikleri ezgili halk şiiri örnekleridir. Çalışmamızın bu bölümünde geyiğin fonksiyonları özellikle benzetme unsuru olma fonksiyonunda yoğunlaşmıştır. Geyiğin, ninnilerde karşımıza çıkan fonksiyonlarını şu şekilde inceleyebiliriz:

3. 1.1. Benzetme Unsuru Olarak Geyik

Geyik, halk şiirinin diğer türlerinde olduğu gibi ninnilerde de benzetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Geyiğin, ninnilerde benzetme unsuru olarak kullanılması dört farklı yönüyle gerçekleşmektedir.

3. 1. 1. 1. Geyiğin Kaşları Benzetme Unsuru Olur

Aşağıda verilen 1 numaralı ninnide çocuğun kaşları, geyiğin kaşlarına benzetilmiştir:

1

Karşı karşı kayalar,

Çifte çifte dayılar,

Dayının biri yaşlıca,

Biri hilâl kaşlıca,

Oğlum ceylan kaşlıca! (Çelebioğlu, 1995: 279-280).

3. 1. 1. 2. Geyiğin Bakışı Benzetme Unsuru Olur

2 numaralı ninnide çocuk, bakışıyla ceylana benzetilmiştir:

2

Çoşkun seller gibi akası,

Ceylanlar gibi bakası,

Demet demet güller takası,

Yavrum nenni, kuzum nenni! (Çelebioğlu, 1995:104).

3. 1. 1. 3. Geyiğin Koşuşu Benzetme Unsuru Olur

3 numaralı ninnide ninninin söylendiği kız çocuğu, sekişiyle ceylana benzetilmiştir:

3

*Kızım şehlâ bakışlı,
Göğsü elvan nakışlı,
Bahçede gül içinde,
Ceylan gibi sekişli!* (Çelebioğlu, 1995: 260).

3. 1. 1. 4. Geyiğin Vücudunun Tamamı Benzetme Unsuru Olur

4 numaralı ninnide çocuğu kendisine âşık eden sevgili, ahûya benzetilmiştir:

4

*Seni bir âhu vurdu,
Dolandı âhu vurdu,
Bala laylay laylay!*

*Ne akşamdı ne sabah,
Gün orta çağı vurdu!
Bala laylay laylay!* (Çelebioğlu, 1995: 315).

5 numaralı ninnide ise çocuğu olmayan anne kendisi ile geyik arasında bir bağ kurarak kendisini geyiğe benzetmiştir. “Hz. Muhammed ve Geyik” menkıbesinde avcılar tarafından avlanarak yavrularından ayrı kalan geyiğin başından geçenlere değinmiştik. Aşağıdaki ninnide de çocuğu olmayan anne bu yönüyle geyiğe benzetilmiştir:

5

*Ala geyik de gelmiş oğlağı ister,
Kadir Mevlâ'm bize bir evlât göster;
Evlâtsiz göçesem kınamayın dostlar!
Neyleyim neyleyim kulu neyleyim?
Nenni nenni demedik dili neyleyim!
Bir oğlum olsa da gitse hocaya,
Okuya okuya çıksa heceye,
Muştular gelse de bizim bahçeye.
Neyleyim neyleyim kulu neyleyim?*

Nenni nenni demedik dili neyleyim! (Çelebioğlu, 1995: 63).

3. 1. 2. Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik

Geyiklerin ağırlıklı olarak yaşadıkları yerler dağlardır. Türk mitolojisinde dağlar yalnızlığın sembolüdür. Orta Asya şamanı ayinlerini genellikle insanlardan uzak yerler olan dağlarda yapar. Orta Asya halkı, ölen hakanını yüksek dağlara gömmeyi tercih etmiştir. Dağ, Orta Asya inanç sisteminde Gök Tanrı'yla ilgili bir kavramdır. Bütün bu özelliklerinden ötürü dağ, Türk mitolojisinde bir kült halini almıştır. İslâmiyet'e geçildiğinde de dağlar evliyaların mekânı olmuştur. Yani dağlar İslâm dininde de Allah ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum ile geyiklerin yaşamak için dağları seçmeleri arasında bir ilişkinin bulunması muhtemeldir. Bu özelliklerinin yanında dağlar geyiklerin avcılardan saklanmaları için elverişli yerlerdir.

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz ninnilerde de geyiğin dağlarda yaşama özelliğine değinilmiştir.

Aşağıda verilen 6, 7, 8 ve 9 numaralı ninnilerde geyiklerin yaşadığı yerler olan dağlara dikkat çekilmiştir:

6

*Yüce dağlarda gezer ceylan,
Şükrü'me oldum hayran!
Ninni yavrum ninni,
Uyusun da büyüsün ninni!* (Çelebioğlu, 1995: 212).

7

*Dağlarda ceylan gezer,
Yavrum ninniler eveler,
Dağları taşları ezer!
Kuzum ninniler ninniler!* (Çelebioğlu, 1995: 247).

8

*Dağda geyik kuzular,
Benim gönlüm seni arzular,
Benim körpe kuzum!
Ninni yavrum ninni!* (Çelebioğlu, 1995: 198).

9

*Dağlar dağlara kaynaşır,
Dağlarda ceyran oynaşır,
Eller güllerde söyleşir,*

Ben ağlarım, uyu ninni. (Yalman, 1977a: 125-127).

3. 2. Mânilerdeki Fonksiyonlarına Göre Geyik

Geyiğin daha önce ele aldığımız folklor ürünlerinde karşımıza çıkan fonksiyonlarına mânilerde de rastlamaktayız. Geyiğin, mânilerde karşımıza çıkan fonksiyonları şunlardır:

3. 2. 1. Benzetme Unsuru Olarak Geyik

Geyik, Türk edebiyatında süsleyici bir unsur olarak kullanılmıştır. Geyiğin bu süsleyicilik unsurlarının başında benzetme unsuru olarak kullanılması gelmektedir. Daha önce ele aldığımız yol göstericilik fonksiyonunda geyiğin sevgiliye giden yolu gösterdiği hatırlanılacak olursa bir bakıma sevgilinin geyiğe benzetilmesinin sebebi de ortaya çıkacaktır. Yol göstericilik fonksiyonunda geyik, sevgiliye götüren araçtır. Bu yüzden de sevgiliyle ilişkilendirilmesi doğaldır. Geyik, gerek özel olarak gözlerinin gerekse de bütün itibarıyla vücudunun sevgiliye benzetilmesiyle halk şiirindeki yerini almıştır. Bu yüzden bu bölümü iki başlık altında ele alacağız.

3. 2. 1. 1. Geyiğin Gözleri Benzetme Unsuru Olur

Aşağıda verilen 1 ve 2 numaralı mânilerde sevgilinin âşığı, bir ok gibi yaralayan gözleri, ahunun gözlerine benzetilir:

1.

*Ah o gözler, o gözler,
Bahmiler ah o gözler,
Beni vuran oh degül
Yârdaki âhu gözler* (Elçin, 1990: 18).

2.

*Âh o gözler
Âh o gözler o gözler
Bakmıyor âh o gözler
Beni vuran ok değil
Yârdaki âhû gözler.* (Akalın, 1972a: 442).

3 numaralı mânide güzel kızların gözleri, ceylanın gözlerine benzetilmiştir:

3.

İstanbul'da yaz gözler

*Kışta çayır nergizler
Ceylân göz şâhin bakış
Gezer gül yüzlü kızlar (Akalın, 1972a: 87).*

4 ve 5 numaralı mânilerde de sevgilinin gözü, ahunun gözlerine benzetilmiştir:

4.
*Kalem kaşın altına
Âhu göz bin altına
Sümbül kâkül ne yapsın
Kaş saklandı altına (Akalın, 1972a: 358).*

5.
*Nedir bu âhu gözler
Âhu olup dağ(ı) gözler
Yâr meni yaraladı
Vurup bir sağı gözler (Kilisli, 2001: 179).*

Aşağıda verilen 6 numaralı mânide ise sevgilinin bakışı, dolayısıyla da gözleri, ceylana benzetilmiştir:

6.
*Bent olsun
Sular gelsin bent olsun
Bir güzele gönül ver
Başı sana bend olsun
Bakışı ceylan gibi
Gezişi lewend olsun
Kaş kara kirpik kara
Gerdanında bend olsun (Kaya, 2004: 60).*

3. 2. 1. 2. Geyiğin Vücudunun Tamamı Benzetme Unsuru Olur

7 numaralı mânide bakışıyla âşığı yaralayan sevgili, ceylana benzetilmiştir:

7.
*Dağa çıktım yorulдум
Sular gibi duruldum
Ceylân baktı yüzüme
Yüreğimden vuruldum (Akalın, 1972a: 87).*

8 numaralı mânide ise sevgili, dağlarda gezen ceylana benzetilmiştir.

8.

Sensin dağlar ceylânı

Olam boyun kurbanı

Kara kaşın gözlerin

Budur aşkın fermanı (Akalin, 1972a: 213).

9 numaralı mânide de çektiği aşk acısından dolayı kalbinden yaralı olan genç kız marala benzetilmiştir:

9.

Bu gelen nerelidir

Gence'nin maralıdır

Marala söz demeyin

Kalbinden yaralıdır. (Akalin, 1972b: 261)

10 numaralı mânide de âşık, sevgilisini ahuya benzetmiştir:

10.

Severim âhum seni

Zülfü siyahım seni

Zannetme sana kalır

Kül eder âhum seni (Akalin, 1972b: 419).

11 numaralı manide yukarıdaki mâniden farklı olarak sevgili ahuya değil cerene benzetmiştir:

11.

Ceyran düzde ne gezer

Zülûf yüzde ne gezer

Gönlün özgeye virmiş

Gönlü bizde ne gezer (Kilisli, 2001: 173).

12 numaralı mânide sevgili, dağlarda gezen geyiklere benzetilmiştir:

12.

Dağlarda geyik misen, .

Çevremde beyit misen

Çoktan haberini almadım

Dövletten büyük misen. (Elçin, 1990b: 73).

13 numaralı mânide de âşık ceylana benzettiği sevgilisini, dağda bulmaktadır:

13.

*Dağ'a çıktım yoruldum
Sular gibi duruldum
Ceylân baktı yüzüme •*

Yüreğimden vuruldum (Akalın, 1972a: 87).

14 numaralı mânide âşık, sevgilisini dağlarda gezen ceylana benzetmiştir:

14.

Sensin dağlar ceylânı

Olam boyun kurbanı

Kara kaşın gözlerin

Budur aşkın fermanı (Akalın, 1972a: 213).

3. 2. 2. Av Hayvanı Olarak Geyik

Gerek Yenisey Mezar Taşlarında gerekse de Orhun Abidelerinde geçen ve geyiğin avcılık ile ilgili önemine değinen cümlelere daha önceki bölümlerde yer vermiştik. Anadolu sahasında tespit ettiğimiz mânilerde geyiğin av hayvanı olma özelliği sıkça karşımıza çıkmıştır.

Aşağıda verilen 15 numaralı mânide avcılarının ceylan avlamak için çektikleri sıkıntılara değinilmiştir:

15.

Birinden,

Geçti göynüm birinden.

Avcular ceylan için

Dâim çıkmaz bir inden.

Cihandan âhım aldım,

Alamadım birinden. (Elçin, 1990b: 56).

16, 17 ve 18 numaralı mânilerde aşk okuyla avlanan hayvan karacadır. Aslında karaca sevgiliye benzetilmiştir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi içeriği bakımından birden çok fonksiyonu üzerinde bulunduran ürünlerde özellik olarak ağır basan fonksiyon ele alınacaktır. Bu yüzden bu mânileri bu başlık altında aldık.

16.

Karaca,

Attım aşkın okunu

Tuttum birkaç karaca,

Benim bir efendim var,

Kaşı gözü karaca. (Elçin, 1990b: 122).

17.

Karaca

Attım aşkın okunu

Vurdum bir kaç karaca

Bir güzele tutuldum

Kaşı-gözü karaca

Güzelin sevdâsından

Tütünüm çıkar uca (Akalin, 1972b: 455).

18.

Adam aman karaca

Attım aşkın okunu

Vurdum birkaç karaca

Benim bir sevdiğim var

Kaşı gözü karaca (Yardımcı, 2002: 35).

19 numaralı mânide de 16, 17 ve 18 numaralı mânilerdeki çift fonksiyonlu olma durumu söz konusudur. Mânici, çöllerde gezen cerenin avcı tarafından avlandığına değinirken kendisini cerene benzetmiştir:

19.

Çimeni

Su göğertmiş çimeni

Dağlarda bir lâleydim

Kopardı yolcu meni

Deryâda balık idim

Çekti kulaççı meni

Havada bir kuş idim

İndirdi torcu meni

Çöllerde ceran idim

Vurdu kör avcı meni

Büktü küreye koydu

Geddar demirci meni

Ak gümüşe döndürdü

Zâlim altıncı meni

Gelmişim yâr yanından

Çi yârı gör çi meni. (Akalin, 1972b: 451).

20 numaralı mânide yukarıdaki durumun aynısını görmekteyiz. Âşığın sevdiği kız marala, âşık ve kızı seven diğer âşıklar da avcıya benzetilmiştir:

20.

Karşıda maral gezer

Zülfünü darar gezer

Av bizim maral bizim

Yâd avcı n'arar gezer (Kilisli, 2001: 168).

21 numaralı mânide yukarıda olduğu gibi çift fonksiyonlu olma durumu söz konusudur. Âşığın sevdiği kız, marala; âşık da avcıya benzetilmiştir.

21.

Gözlerini

Gör bir âfet gözlerini

Herkes boyunu sever

Ben severim gözlerini

Avcı bir maral için

Kurmuştur gözlerini (Kilisli, 2001: 89).

3. 2. 3. Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz mânilerde geyiklerin iki farklı yerde yaşadıklarına değinilmiştir. Bu yüzden bu bölümde ele alacağımız mânileri iki başlık altında inceleyeceğiz.

3. 2. 3. 1. Dağlarda Yaşayan Geyik

Ele alacağımız mânilerde geyiğin çoğunlukla yaşadığı yer olarak dağlar karşımıza çıkmaktadır. Dağ kavramı, Türk dünyasında kutsi özellikler yüklenmiş bir kült olarak yer alır. Geyiğin dinî özellikler içeren fonksiyonlarıyla dağlarda yaşayışının ilgili olmasını düşünmek de yanlış olmayacaktır.

22 numaralı mânide de geyiğin dağda yaşamasına dikkat çekilmiştir.

22.

Dağda geyik izleri

Bellidir boynuzları

Ben yârimi seçmişim

Sürmelidir gözleri. (Akalın, 1972a: 52).

23 numaralı mânide ise meleyerek dağlarda gezen hayvanın geyik olduğuna değinilmiştir:

23.

Geyik sen ne melersin

Dağı-taşı delersin

Dünyânın ucu nere

Daha da mı gidersin (Akalın, 1972a: 114).

24, 25, 26 ve 27 numaralı mânilerde geyiklerin dağlarda yaşadığına değinilmiştir.

24.

Dağların ardındayım

Geyikler yurdundayım

Yavrum Allah bilir ki

Ben senin derdindeyim (Akalın, 1972b: 408).

25.

Karşı dağın yüzünde

Ceylân otlar düzündü

Ben yârimi bilirim

Çifte ben var yüzünde (Kilisli, 2001: 64).

26.

Dağda ceylan gezer mi

Taşı toprağı ezer mi

Bak bakalım resmime

Kardeşine benzer mi (Yardımcı, 2002: 51).

27.

Mele geyiğim mele

Ses dağı-taşı dele

İnsan çiğ süt emmiştir

Sen de düşersin ele. (Akalın, 1972a: 200).

3. 2. 3. 2. Yaylada Yaşayan Geyik

28 numaralı mânide geyiklerin yaylada yaşadığına değinilmiştir:

28.

Yaylanın çimeninde

Otlar çifte geyikler

Bu bizim işimize

Ne diyecek büyükler (Akalın, 1972a: 76).

3. 3. Türkülerdeki Fonksiyonlarına Göre Geyik

Geyik, Anadolu sahasında tespit ettiğimiz türkülerde gerek benzetme unsuru olması gerek av hayvanı olması gerekse de yaşadığı yerler bakımından gösterdiği özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde geyiğin türkülerdeki fonksiyonlarını gerekliliğine göre bazen türkü metinlerinin tamamını bazen de ilgili kısımlarını alarak tasnif ettik. Yaptığımız tasnif sonucunda geyiklerin türkülerde karşımıza çıkan fonksiyonları şunlar olmuştur:

3. 3. 1. Benzetme Unsuru Olarak Geyik

Geyik, türkülerde benzetme unsuru olduğunda özel olarak gözleri, genel olarak da vücudunun tamamı benzetmeye konu olmuştur. Her iki durumda da geyik, güzelliği tarif etmek için kullanılmıştır.

3. 3. 1. 1. Geyiğin Gözleri Benzetme Unsuru Olur

Aşağıda verilen 1, 2 ve 3 numaralı türkülerde âşık, sevgilisinin gözlerini ceylanın gözlerine benzetmiştir:

1.

(...)

Sen bir yana, ben bir yana, yan yana

Kaşlar kara, gözler benzer ceylâna (Öztelli, 2002: 174).

2.

(...)

Ceylan gözlü Gülendamım.

Çağında bekâr olaydım,

Elinde nöker olaydım,

Ağzında şeker olaydım,

Ceylan gözlü Gülendamım. (Özbek, 1994: 232).

3.

(...)

Sen bir yana ben bir yana yan yana

Kaşlar kara gözler benzer ceylana (Özbek, 1994: 121).

4 ve 5 numaralı türkülerde ise âşık, sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetir:

4.

(...)

Telgrafın direkleri semaya bakar

Senin o ahu bakışın çok canlar yakar

Gel yanıma yanıma da yanı yanı başıma

Şu gençlikte neler geldi garip başıma (Öztelli, 2002: 266).

5.

Siyah perçemlerin, gonca yüzlerin,

Garip bülbül gibi zâr eyler beni.

Hilâl ebruların, âhu gözlerin,

Tiğ-i seveda ile yareler beni. (Özbek, 1994: 98).

3. 3. 1. 2. *Geyiğin Vücudunun Tamamı Benzetme Unsuru Olur*

Aşağıda verilen 6 numaralı türküde âşık, aşkını anlamayan sevgilisini ceylana benzetmiştir.

6.

(...)

Beni yâda salsana yâr

Şu halimi sorsana yâr

A ceylan sevdiğim

Mehriban sevdiğim

Sırrımı bilmedin

Bilmedin yâr (Öztelli, 2002: 44).

Âşığın memleketini ve sevgilisini anlattığı 7 numaralı türküde sevgili, dağlarda gezen marala benzetilmiştir:

7.

(...)

Şu dağda maral gezer

Zülfünü darar gezer

Dağ bizim maral bizim

Avcı burda ne gezer (Öztelli, 2002: 199).

8 numaralı türküde ise âşık, başından geçenleri anlatırken ağlayan sevgilisini ceren yavrusuna benzetmiştir:

8.

AĞLAMA CEYRAN BALASI

(...)

Ağlama ceyran balası

Sızlama ceyran balası

Gider gözün karası

Soyunum bak canıma

Hepsi de sevda yarası (Öztelli, 2002: 266).

9 numaralı türkûde sevgili, dağlarda gezen ceylana benzetilmiştir. Giriş bölümünde belirttiğimiz üzere ele alacağımız bazı halk edebiyatı ürünlerinde iki hatta üç fonksiyonluluk karşımıza çıkmaktadır. Bu türkûde ceylan hem av hayvanı olma hem de türeyiş unsuru olma yani annelik fonksiyonlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Türkûnün ikinci bölümünde annelik fonksiyonu, sevgilinin yavrularını arayan bir ceylana benzetilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu türkûde öne çıkan fonksiyon, benzetme fonksiyonudur.

9.

(...)

Urfa dağlarında gezer ceylân

Yavrusunu kaybetmiş, ağlıyor yaman

Yavrusunun derdine bulmadım derman

Gezme ceylân bu dağlarda seni avlarlar (Öztelli, 2002: 291).

10 numaralı türkûde türkûnün sahibi, kendisini avcı tarafından vurulmuş, yaralı şekilde dağlarda gezen bir marala benzetir:

10.

AVCI- MARAL TÜRKÜSÜ

Aman avcı vurma beni

Ben bu dağın (ay balam) maralıyım

Maralıyam haralıyam

Avcu vurmuş yürekten yaralıyam

(...)

Bu dağlarda maral gezer

Tırnakların (ay balam) daşlar ezer

Ben o yârâ neylemişem

O yâr benden (ay balam) kenar gezer (Öztelli, 2002: 302).

Sevgiliye çile çektirip eziyet eden sevgili, 11 numaralı türkûde ceylana benzetilmiştir:

11.

(...)

Aman ceylan, aman dersin

Bir gün canından bezersin (Öztelli, 2002: 307).

12 numaralı türküde ise Aslı'yı arayan Kerem, selvi ağacına Aslı'nın yerini sorarken Aslı'yı marala benzetir:

12.

Dur Selvi, dur, sana haber sorayım

Selvi ağacı, senin Maral'ın hanı

Dinle gel, dinle, ver benim cevabım

Selvi ağacı, senin Maral'ın hanı (Öztelli, 2002: 311).

13 numaralı türküde ise güzel kızlar ceylana benzetilmiştir:

13.

(...)

Ceylânları sürmeli

Sevip zevkin sürmeli

Uygunsuzlar çıkarsa

Bu diyardan sürmeli (Öztelli, 2002: 342).

Sevgiliye ulaşmaya çalışırken âşığa rakip olan diğer âşıklar, 14 numaralı türküde ceren avcısına benzetilirken sevgili de dolaylı olarak cerene benzetilmiştir:

14.

(...)

Aşağıdan gelen ceren avcısı

Ne de pek zorumuş yârin acısı

Selvi, Sanem'in küçük bacısı

Ölürüm de alırım yâr seni hey (Öztelli, 2002: 739-740).

15 numaralı türküde âşık, başka biriyle evlenen sevgilisini ceylana benzetmiştir:

15.

(...)

Garşıdan geliyor ceylanın ucu

Melek mi kesildin canımın içi,

Koynumda saklarım verdiğin saçı,

Belki cenazeme ilazım olur. (Özbek, 1994: 135).

Sevgilisine bir türlü kavuşamayan âşık, 16 numaralı türküde, sevgilisini ceylana benzetmiştir:

16.

(...)

Beni beni beni ceylanım seni

Sürmedim safanı neyleyim seni (Özbek, 1994: 143).

17 numaralı türküde âşığa karşı güler yüz göstermeyen sevgili, marala benzetilmiştir:

17.

(...)

Sarı kızın ayağında yemeni,

Yaz gelince gezer çayır çimeni.

Sarı kızın yoktur dini imanı

Hangi dağın maralısın sarı kız?

Amman amman, digel digel, bari kız. (Özbek, 1994: 221-222).

18 numaralı türküde sevgilisini tarif eden âşık, sevgilisini marala benzetir:

18.

(...)

Bayburt'ta bir sultan bir maral gördüm,

Ebrular yüzüne taralı gördüm, maralı gördüm. (Özbek, 1994: 226-227).

19 numaralı türküde sevgilisinden güler yüz göremeyen âşık, kendisini dağlara çıkmış olan ceylana benzetir:

19.

(...)

Sanma ayaktayım, yine baştayım,

Ceylan oldum karşı dağ u daşdayım.

Ölmedim ama, ağır hastayım.

Kızıltuğa mezar kazdın yavaş sen!

Soysuz, soysuz yavaş sen! (Özbek, 1994: 250).

Aşağıda verilen 20 numaralı türküde de geyiğin birden çok fonksiyonu karşımıza çıkar. Bu fonksiyonlardan ilki, birinci dörtlükte karşımıza çıkan benzetme fonksiyonudur. Bu dörtlükte güzel kızların oluşturduğu topluluk ceylan sürüsüne, âşığın sevdiği kız da ceylana benzetilir. Diğer dörtlüklerde bu fonksiyona bağlı olarak annelik ve av hayvanı olma fonksiyonları karşımıza çıkar.

20.

CEYLAN

Gurt belinnen aştı ceylan sürüsü

Yakdı beni içlerinden birisi.

*Avculara post olmuş da nazik derisi,
Şu dağın ardında bir ceylan ağlar.*

*Kova kova indirdiler yazıya,
İtlettiler al kınalı tazıya.
İş başa düşünce bakma kuzuya.
Kaç kuzulu ceylan, kaç avcı geldi.*

*Kova kova indirdiler dağlardan,
Ayırdılar Mor sümbüllü bağlardan.
Haber geldi ağalardan beylerden,
Şu dağın ardında bir ceylan ağlar.
Kova kova ayırdılar sürekten,
Gurşun değdi sol böğrümünden, kürekten.
Ah ederim ciğerimden, yürekten.
Şu dağın ardında bir ceylan ağlar.*

*Ceylan dediğinin ağ olur yüzü,
Mevlam sürmelemiş elâdır gözü.
Tepesinde vardır bir çift boynuzu,
Şu dağın ardında bir ceylan ağlar. (Özbek, 1994: 460-461).*

21 numara ile verilen Yaş Türküsünde ise insanların on yedi yaşına geldiği zaman gerek güzelliği gerekse de çevikliği ile ceylana benzediğine dikkat çekilir:

21.

YAŞ TÜRKÜSÜ

(...)

*Ondördünde güzelliğin bağıdır,
Onbeşinde gören aklın dağıdır,
Onaltıda yiğitliğin çağıdır,
Onyedide sanki ceylana benzer. (Özbek, 1994: 474-475).*

22 numaralı türkü, karşılıklı söylenen bir türküdür. Bu türküde sevgilisine seslenen genç kız, kendisini ceylana benzeterek dağlara çıkmaktan bahseder:

22.

(...)

Kız:

Ben bir güzel ceylan olup dağa da çıkacak olsam

Goy beni nice neylersin sen beni nice neylersin (Özbek, 1994: 525-526).

23 numaralı türkûde şair, atının yürüyüşünü ceylanın yürüyüşüne benzetmiştir:

23.

(...)

Yokuşa yukarı davşan büküşlüm

İnişe aşağı ceylan gelişlim

Taze gelin gibi uğrun bakışlım

Alma gözlü, kız perçemli kır atım (Özbek, 1994: 463-464).

Aşağıda verilen 24 numaralı türküyü aldığımız kaynakta ceran sözcüğünün anlamı olarak “sevimli, uzun boylu” anlamları verilmektedir. Ancak diğer sözlüklere baktığımızda ceran sözünün ceren yerine kullanıldığı dikkatimizi çekmektedir. Buradan da anlaşıyor ki geyik Türk insanın zihninde güzelliği ve endamı temsil etmektedir. Aşağıdaki 24 numaralı türkûde sevgili endamıyla cerene, ceren de boyunun uzun oluşuyla selvi ağacına benzetilmektedir:

24.

(...)

Döndü de sağardı üç yüz koyunu

Başıma getirdin türlü oyunu

Selviye benzettim ceran boyunu

Yollara dökülmüş göçü Döndü’nün (Esen, 1986: 122-124).

Sevdiği kıza kavuşamayıp ondan ayrı kalmak zorunda olan âşık, aşağıda verdiğimiz 25 numaralı türkûde sevgilisini ceylana benzetmektedir:

25.

(...)

Ah. Yüce dağ başında yayılan ceylan

Uçmuş gitmiş de evleri viran

Faydasız güzele mehil bağlayan

Kendini zındana atmışa benzer (Esen, 1986: 127).

26 numarayla verdiğimiz aşağıdaki türkûde âşık, sevgilisi Elif’i Yemen dağlarında gezen geyiklere benzetmiştir:

26.

*Elif derim de işitmez mi kulağın
Hak yolunda kabul olsun dileğin
Yemen dağlarının al yeşil donlu geyiğin
(...)*

*Karşıdan görünen Afşar höyüğü
Seyyit Halil de Elifi'min büyüğü
Yemen dağlarının ağca geyiği (Esen, 1986: 176).*

Âşık 27 numarayla verdiğimiz aşağıdaki türkûde kendisinden kaçan sevgilisini, avcılar tarafından avlanarak yaralandığı hâlde avcılardan kaçmaya çalışan ceylana benzetmektedir:

27.
(...)

*Sürmelimsin yine dağdan aşarsın
Sen güzelsin niye yârsız yaşarsın
Deniz kenarında yayılan ceylan
Avcısı vurmuş da kaçarsın (Esen, 1986: 178).*

Aşağıda 28 numarayla verdiğimiz türkûde ise âşık, sevgilisinin yürüyüşünü geyiğin yürüyüşüne benzetmektedir.

28.
(...)

*Giymiş libasını da yilkinip gelir
Suna geyik gibi silkinip gelir
Belikler dalına dökülür gelir
İnce bel üstüne sal ala gözlüm (Esen, 1986: 204-205).*

Âşık, 29 numaralı türkûde sevgilisini ve sevgilisinin yanındaki iki arkadaşını ceylana benzetmektedir:

29.
(...)

*Şu dağın ardından geliyor ceylanın üçü
Melek mi kesildin canımın içi
Koynumda saklıyorum verdiğin saç
Belki cenazemde ilazım olur (Esen, 1986: 260).*

3. 3. 2. Av Hayvanı Olarak Geyik

Geyik avının uğursuzluk getireceğine dair beslenen inanca ve bu inancın sebeplerine daha önceki bölümlerde değinmiştik. Aşağıda veri-

len 30, 31, 32 ve 33 numaralı türkülerde bu inancın izlerine rastlamaktayız:

30.

(...)

*Benden selâm eylen Hemze dayıma,
Varsın eğersin binsin tayıma,
Bir daha gitmeyin geyik avına,
Ben gayri gidiyom kötü, kardeşler!*

*Uyku geldi gözlerime süzüldü,
Geyik geldi anacıma düzüldü,
Tetiği çekerken elim çözüldü,
Geyiğe gitmeyin sakın yoldaşlar! (Yalman, 1977b: 398-399).*

31.

İKİ GEYİK

*İki geyik bir derede su içer
Dertli gider dertlilere dert açar
Bu ne yangın sevda imiş tez geçer*

*Ağla bülbül dağlar senin, yâr benim
Geyik ile uğraşamam, can benim*

*İki geyik birbirini yalıyor
Yayıyor da yüreğimi dağlıyor
Geyik beni bir kıl ile bağlıyor*

*Ağla bülbül dağlar senin, yâr benim
Geyik ile uğraşamam, can benim*

*Biz de gittik bir geyiğin avına
Aldı geyik bizi kendi tavına
Tövbeler tövbesi geyik avına*

*Ağla bülbül dağlar senin, yâr benim
Geyik ile uğraşamam, can benim (Öztelli, 2002: 317-318).*

32.

GEYİK TÜRKÜSÜ

İki geyik bir dereden su içer
İçer içer dertlerime dert katar
Buna fani dünya derler tez geçer
Ahdim olsun gitmem geyik avuna
Geyik bizi çeker gider dağına

Kova kova indirirler yazıya
Hay dediler al kınalı tazıya
İş başa düştü bakmaz kuzuya
Ahdim olsun gitmem geyik avuna
Geyik bizi çeker gider dağına (Uygur, 2002: 77).

33.

Ben de gittim bir geyiğin avına... aman aman
Geyik çekti beni kendi dağına... aman aman dağına
Töbeler töbesi de geyik avına... aman aman
Siz gidin kardaşlar kaldım burada... aman aman kayada (Özbek, 1994: 309-310).

Yukarıda ele aldığımız 33 numaralı türkünün bir başka varyantın olan 34 numaralı türküde de geyik avının uğursuzluk getireceğine dair beslenen inancın izlerini görmekteyiz:

34.

GEYİK AVI TÜRKÜSÜ

Sabahtan da kalktım geyik avına
Geyik çekti bizi kendi dağına
Töbeler töbesi de geyik avına
Siz gidin avcılar kaldım kayada

Geyik diye kovducağım kurt oldu
Anam babam büyük dert oldu
Kayadan düştüm de ağzım mürt oldu
Siz gidin avcılar kaldım kayada (Esen 1986: 159-160).

Âşık, 35 numaralı türküde avcılıkla uğraşan sevgilisine; geyikle-ri vuracağına kendisini vurmasını söyler. Âşığın buradaki amacı, sevgilisini kendini göstermek değil onu geyik avı sonucunda başına geleceğini düşündüğü felaketten korumaktır:

35.

(...)

*İki geyik gelir aklı karalı
İkisi de sinesinden yaralı
Biri bizim ama biri nereli*

*Avcı avın ben olayım vur beni
Vurdun ise al çantana koy beni*

*İki geyik bir dereye yaslanır
Yağdı yağmur yelkenlerim ıslanır
Böyle kalmaz deli gönül uslanır*

*Avcı avın ben olayım vur beni
Vurdun ise al çantana koy beni*

*İki geyik bir dere su içer
Dertli geyik vay birbirine dert açar
Buna coşkun sevdâ derler diyenendir geçer*

*Avcı avın ben olayım vur beni
Vurdun ise al çantana koy beni* (Esen, 1986: 223).

36 numaralı türkûde âşîğın başkasıyla evlendirilen sevgilisinin düğününü izlerken avladığı hayvan ceylandır:

36.

(...)

*Derya kenarında ceylân avlarım
Ben gönlümü altın tele bağlarım
Gül yârimin göçü yüklenmiş gider
Ardı sıra bakar bakar ağlarım* (Öztelli, 2002: 259).

37, 38 ve 39 numaralı türkülerde ise “Hz. Muhammet ve Geyik” kıssasında anlatıldığı gibi avcılar tarafından avlanan ceylanın yavrularından ayrı kalışı anlatılır:

37.

(...)

Koltuğundan yaralanmış, ağlıyor zârı zârı

Bu dağda bir ceylân gezer yavrum diye (Öztelli, 2002: 291).

38.

BAK KARA GÖZLÜ CEYLANA

Bak kara gözlü ceylana

Belenmiş al kızıl kana

Yavrularından ayrılmış

Nasıl ağlar yana yana

Şu dağlara avcu daldı

O güzel ceylanı aldı

Ben yanarım ceylanıma

Yavruları öksüz kaldı (Öztelli, 2002: 308).

39.

GEYİK TÜRKÜSÜ

(Kerem ile Aslı'dan)

Geyiğe:

Kova kova indirdiler yazıya

Tut dediler al kınalı taziya

Can başa düşünce bakma kuzuya

Kaç kuzulu geyik kaç, avcı geldi

Şurda bir geyik ağlar, iniler

Geyiğin derdi yaram yeniler

Avcıya:

Ne pek düştün şu geyiğin izine

Kurşun değmiş, al kan saçar dizine

Mor sinekler konmuş ala gözüne

Kaç kuzulu geyik kaç, avcı geldi

Şurda bir geyik ağlar, iniler

Geyiğin derdi yaram yeniler

Kanlı olur avcıların tazısı

Kara imiş yavruların yazısı

Meme mi isten, hey ananın kuzusu

Kaç kuzulu geyik kaç, avcı geldi

Şurda bir geyik ağlar, iniler

Geyiğin derdi yaram yeniler (Öztelli, 2002: 324).

Aşağıda verilen 40 numaralı türküde avcıdan, avlaması istenen hayvan cerendir:

40.

CEYRAN

*Ağca ceyran indi geldi pınara
Selam söylen eşe, dostu, yârana
Bahşışım var şu cereni vurana
Avcı, üstüne ceren geldi vursana*

*Keten gömlek giymiş yenleri nazik
Ağ kolların sıkmış altın bilezik
Avcısı kötü de cerene yazık
Avcı, üstüne ceren geldi vursana*

*Ağca ceren ayırdılar sürekten
Avcısı olan tanır, bilir ıraktan
Yagaba baldırdan, yoğun kürekten
Avcı, üstüne ceren geldi vursana*

*Kuriver çakmağını yayını
Gösteriyor cemalini boynunu
Kötü yeğen utandırma dayını
Avcı, üstüne ceren geldi vursana* (Özbek, 1994: 463).

3. 3. 3. Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik

Aşağıda verilen 41 numaralı türküde Binboğa'nın çayırında yaşayan sığınlara değinilmiştir:

41.

(...)

*Pınarında akar gider tor sular,
Çayırında boynun süzer sığınlr,
Menevşeden koku siner dağlara,
Varılacak yaylâ sensin Binboğa...* (Yalman, 1977b: 334-335).

42 numaralı türküde ise Azez Ovası'nın geyiklere mekân olduğu anlatılır:

42.

(...)

Yine görünüyor Azez yazısı,

Ceran kovar gök boncuklu tazısı,

Gönül arzu eder koca Kils'i,

Yüz süreyim toprağına tozuna. (Yalman, 1977b: 352-353).

43 numaralı türküde de Çiçekdağı'nın geyiklere mekân olduğu anlatılır:

43.

(...)

Enbiya sultanlar burada kışlar,

Çağrışır geyikler gamzeder kuşlar,

Yaprağın dökmüş, cümle ağaçlar,

Cezaya intizara da kal çiçek dağı. (Yalman, 1977b: 255-256).

43 numaralı türkünün bir başka varyantın olan 44 numaralı türkünde, Çiçekdağı'nın geyiklere mekân olduğuna değinilmektedir:

44.

(...)

Sultan Enbiyanın salında kışlar

Çığrışır boz geyik heng eder kuşlar

Yaprağın açmış cümle ağaçlar

Yeşil kehne giymiş don Çiçek Dağı

(...)

Başın görünmüyor dumandan pustan

Çığrışır boz geyik yatılmaz sestem

Sultan Enbiyam da dillere destan

Âleme şan verdin ün Çiçek Dağı (Esen, 1986: 165-168).

3. 3. 4. Taşıdığı Dinî Özellikler Bakımından Geyik

Gerek İslâmiyet öncesinde gerekse de İslâmî dönemde geyiğe bazı kutsiyetler yüklendiğini ve bu kutsiyet yüklemenin sebeplerini önceki bölümlerde ele almıştık. Bu kutsiyet yükleme hadisesi, Anadolu sahasında tespit ettiğimiz türkülerde de karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıda verilen 45 numaralı türküde ahuların Bağdat'ın mübarekliği ve yüceliğini dile getirdiklerine değinilir. Özellikle evliyaların geyikleri binek hayvanı olarak kullandıkları hatırlanacak olursa bu durum daha rahat anlaşılacaktır:

45.

(...)

Ahu der ki şad mübarek

Cûş eder derya gibi

Güzeller fırdevs bağında

Salınır Leylâ gibi (Öztelli, 2002: 230).

46 numaralı türküde de yukarıdaki türküde olduğu gibi evliyaların geyikleri binek hayvan olarak kullandıklarına değinilmektedir:

46.

(...)

Sular dibinde mâhi ile

Sahralarda âhû ile

Abdal olup Yâhu ile

Çağırayım Mevlâm seni (Öztelli, 2002: 475–476).

47 numaralı türküde de evliyaların geyikler ile beraber dağlarda gezdiklerine değinilmektedir:

47.

(...)

Yâr senin elinden ben yana yana.

Yâ dost yâ dost yâ dost

Haberim duyarsın da peyiklerinen

Haberim duyarsın peyiklerinen

Yâremi sarsınlar şehitlerinen,

Kırk yıl dağda gezdim geyiklerinen. (Özbek, 1994: 490-491).

3. 4. Ağıtlardaki Fonksiyonlarına Göre Geyik

Geyik, halk şiirinin hemen hepsinde olduğu gibi ağıtlarda da ağırlıklı biçimde benzetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle de diğer hayvanlardan daha ağır basmaktadır. Anadolu sahasında tespit edilen halk şiiri örneklerinde geyiğin bu fonksiyonu dışında av hayvanı olması özelliğine ve yaşadığı yerlere değinilmektedir. Geyiğin, ağıtlarda öne çıkan fonksiyonlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

3. 4. 1. Benzetme Unsuru Olarak Geyik

3. 4. 1. 1. Geyiğin Gözleri Benzetme Unsuru Olur

İki kardeş olan Bekir ile İsmail, komşuları tarafından kaçakçılık yapıyorlar diye jandarmaya şikâyet edilirler. İki kardeş, jandarmalara yakalanmamak için dağa kaçarken jandarmanın dur ihtarına uymayınca vurularak ölürler. Anaları, oğullarının peşlerinden yaktığı ve bizim 1 numarayla verdiğimiz ağıtta oğlu Bekir'i gözü sürmeli cerene benzetir:

1.

*Alapınar'ın öreni
Gözü sürmeli cereni
Bekir gapıya yıkıldı*

Hocam şaşırma Guran'ı (Görkem, 2001: 228).

Şair Celâli'nin şiirlerini, besteleyip halk arasında söyleyen arkadaş Mahmut'un Erzincan'a giderken Sipikör Dağı'nda fırtınaya yakalanıp ölmesinin ardından yaktığı ve 2 numarayla verdiğimiz ağıtta Mahmut'un bakışını ve dolayısıyla gözlerini marala benzetmiştir.

2.

*Geçti geçen günüm aklı karalı,
İtirmişim han bakışlı maralı,
Yad avcı elinden gitti yaralı,
Tezmiş dağdan dağa vurup tutan yok.* (Bali, 1997: 19).

Babasını vuran bir kızın söylediği ağıtta kız, ağasının gözünün şeklini büyüklüğüyle geyiğin gözüne benzetir. Ağıtta geyiğin dağlarda yaşama fonksiyonuna da değinilse de ağırlıklı olarak karşımıza çıkan fonksiyon benzetme fonksiyonudur.

3.

*Bizim dağda olur geyik
Ali Ağamın gözü büyük
Kadını alayım ağam
Kiraz'ıma ellemen depik.* (Esen, 1997: 174-175).

3. 4. 1. 2. Geyiğin Hızı Benzetme Unsuru Olur

Beşik kertmesi olduğu amcasının kızıyla evlenen Ahmet, daha sonra amca kızı Fatma'yı boşayarak başkasıyla evlenir. İkinci kez evlendiği kızın hatalarını görerek onu da baba evine yollar. Bu esnada kendisi ölümcül bir hastalığa yakalanmıştır. Bunu duyan amca kızı, yani eski karısı Fatma, duruma çok üzülür ve Ahmet'i ziyarete gider. Uzun zamandır ruhunu teslim edemeyen Ahmet, Fatma'yı görünce

ruhunu teslim eder. Ardından Fatma'nın söylediği ağıtta Ahmet'in atı hızlı koşuşundan dolayı cerene benzetilir.

Bu ağıttın ikinci dizesinde ceren, av hayvanı olma özelliğiyle karşımıza çıksa da ağırlıklı olan fonksiyon benzetme fonksiyonudur:

4.

Altında da ceren bozu¹

Cerene koyverir tazı

Sen ölmeye ben öleyim

Kadan alsın emmim kızı (Görkem, 2001: 337-339).

Yukarıdaki 4 numaralı ağıttın başka bir varyantı olan 5 numaralı ağıtta da aynı durumu görmekteyiz:

5.

Altında da Ceyran-Bozu

Ceyrana koyverir tazı

Canı candan ben dilerim

Kadan' alsın emmin kızı. (Esen, 1997: 184-185).

3. 4. 1. 3. Geyiğin Vücudunun Tamamı Benzetme Unsuru Olur

Aşağıda 6 numarayla verdiğimiz ve Hıfzî'den alınan ağıtta sevgilisini uzun zamandır göremeyen âşık, onu dağlarda gezen marala benzetmektedir:

6.

Körpe maral idin dağlarımızda

Dolanırdın sol u sağlarımızda

Taze fidan idin bağlarımızda

Felek mi budadı dalların hani (Dilçin, 1997: 342-343).

7 numarayla verdiğimiz ve Alime Bacı'nın ölen kocasının ardından yaktığı ağıtta Alime Bacı, düştüğü duruma cerenlerin bile insanlar gibi ağladığına değinmektedir:

7.

"Gögel ördek gibi gölde yüzerim, avcı ceran gibi çölde gezerim, ceran iken ceran ağlar çöllerde, hayvan iken ceran ağlar dağlarda. Ağam, ağam. Evdeşim ağam, söyleşim ağam." (Elçin, 1990a: 104).

Kemik vereminden ölen kızı Emine'nin ardından annesinin yaktığı ağıtta Emine, güzelliği bakımından cerene benzetilir:

¹ Boz sözcüğü Bey Böyrek Hikâyesinde at anlamıyla kullanılmıştır.

8.

Eminem gemik veramı

Yunduğ da dayısının öranı

Her ana doğuramaz böyle ceranı

Ceranım der de ağlar gezerim (Bali, 1997: 166).

9 numarayla verdiğimiz ağıt da yukarıda 8 numarayla verdiğimiz ağıttan başka bir varyantıdır:

9.

Emineme derler kemik veremi

Yunduğuda dayısının öranı

Her ana doğurur mu Eminem gibi ceranı

Eminem Eminem gelin Eminem

Gelinlik donunu gey de salın Eminem (Bali, 1997: 175-176).

Gelin göçü sırasında öldürülen gelinin ardından yakılan ve 10 numarayla verdiğimiz ağıtta gelin avcılar tarafından öldürülen cerene benzetilmiştir.

10.

Kürep başı ben bağladım başıma

Ağca ceran ben yazdırdım döşüme

Seni vuran (da) hiç doymasın yaşına

Neneyle de Haco kızım neneyle (Bali, 1997: 205).

Aşağıda 11 numarayla verdiğimiz ve sevdiği kızın kardeşleri tarafından pusuya düşürülerek öldürülen Hüseyin için annesinin yaktığı ağıtta, Hüseyin, avcılar tarafından avlanan geyiğe benzetilmektedir:

11.

Bir kayaya eğlemişler

Elin kolun bağlamışlar

Babam oğlu Hüseyini

Sığın avı eylemişler (Kemal, 1993: 253).

“93(1877) Ardahan Ağıdı” adını taşıyan ve 93 Harbi sonucunda Ardahan’ın yaşadığı felaketleri anlatan 12 numaralı ağıtta Ardahan dağlarında yaşayan geyiklerin yok olduğuna değinilmektedir. Bu ağıtta aslında marallar, Ardahan yiğitlerine benzetilmektedir. Bu yönüyle bu ağıt, birden çok fonksiyonu içermekle birlikte ağır basan fonksiyon benzetme fonksiyonudur:

12.

Yaylada dağının maralın n'oldu

Yerlerine şimdi hızzırlar doldu

Yosmaların sırma saçını yoldu

Yandın nârin nazlı civan Ardahan (Elçin, 1990a: 196-197).

Ermeniler tarafından öldürülen Durdu Bey'in ardından anasının yaktığı 13 numaralı ağıtta Durdu Bey anası tarafından geyiğe benzetilir:

13.

Durdum da benzer cerene

Muşduluk verim görene

Hatcayı gurban ederim

Soyunup cenge girene (Kemal, 1993: 91).

3. 4. 2. *Av Hayvanı Olarak Geyik*

Türkler tarafından avlanan hayvanların başında geyik gelmektedir. Ancak geyik, sadece insanlar tarafından avlanmaz. Diğer vahşi hayvanlar da beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için geyiği tercih ederler. Çünkü geyik ne kadar hızlı bir hayvan olsa da doğadaki diğer hayvanlara oranla daha güçsüz ve savunmasızdır. Kendisini ancak koşarak yani tehlikeli ortamdan kaçarak koruyabilir. Ama arkasında kendisi gibi hızlı koşan bir hayvan varsa o zaman gücünün tükendiği yerde av konumuna düşmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Aşağıda 14 numarayla verdiğimiz ve yukarıda ele aldığımız 4 ve 5 numaralı ağıtların başka bir varyantı olan ağıtta tazılar tarafından avlanmaya çalışılan hayvanın ceylan olduğuna değinilmektedir.

14.

Ardında –Benli boz-u²

Ceylâna boy verir tazı.

Canı gönülden söylüyorum.

Kadan alsın emmim kızı (Yalman, 1977b: 269-270).

Yine bu ağıtın başka bir varyantı olan 15 numaralı ağıtta parçasında da aynı durum söz konusudur:

15.

Altında da Benli-Boz'u

Cerene koyverir tazı

Canı candan pek sevdiğin

² Benliboz: Beybörek hikâyesinde geçen atın ismidir.

Kadan alsın emmin kızı (Esen, 1997: 194).

Hacı Bey adlı yiğidin düğünü sırasında vurulmasının ardından söylenen ve 16 numarayla verdiğimiz ağıtta geyiğin tazılar tarafından avlanmaya çalışılmasına değinilmektedir:

16.

Elmalı'nın yazıları

Ceylân avlar tazıları

Bozulmuş yayladan gelir

Hacı Beyin kuzuları (Öztelli, 2002: 439).

Kocası savaşta şehit olan gelin, bunun sonucunda kocasının küçük kardeşiyle evlendirilir. O da savaşta şehit olunca diğer küçük kardeşle evlendirilir. Onu da savaşta kaybedince en küçük kardeşle evlendirilir. Onun da askerlik sırası gelince komutana kocaları olan üç kardeşi şehit verdiğini, bu son kardeşin hayattaki tek dayanağı olduğunu anlatan gelinin ağıtı olan 17 numaralı verdiğimiz ağıtta yukarıdaki durumun aynısı söz konusudur:

17.

Çukurören yazıları

Ceren kovar tazıları

Bana neden binbaşı bey

Çığırtıyor kuzuları (Elçin, 1990a: 14-16).

Aşağıda 18 numarayla verdiğimiz yeni evli bir delikanlının ardından anası tarafından söylenen ağıtta tazıların geyiği avlamak için kovalamalarına değinilir:

18.

Anavarza yazıları

Ceren kovar tazıları

Bir ocağa sebep oldu

Aralığın muzurları (Görkem, 2001: 268-269).

Sevdiğine kavuşamayan gelinin, sevgilisinin ölümü ardına söylemiş olduğu ve 19 numarayla verdiğimiz ağıtta da 14, 15, 16, 17 ve 18 numaralı ağıtlarda tespit ettiğimiz durumlar görülmektedir:

19.

Gurtculunun örenleri

Av avlıyor cerenleri

Top top olmuş geziyorlar

Nişanlımın yarenleri (Bali, 1997: 171-172).

20 numarayla verdiğimiz bir kız kardeşin öldürülen erkek kardeşinin ardından yaktığı ağıt parçasında geyiğin av hayvanı olma özelliğine değinilmektedir:

20.

Kabaktepe'den Koç-Dağına

Binerler sığın avın

Kurban olduğum kardaş Topuz

Sırmalı kaput giyer boyuna. (Esen, 1997: 159).

20 numaralı ağıtın başka bir varyantı olan 21 numaralı ağıtta da geyiğin av hayvanı olması fonksiyonuna rastlamaktayız:

21.

Kabaktepe Koçdağına

Binerler sığın avına

Topuza gelin getirdim

Şemşitli kaput boyuna (Kemal, 1993: 164-166).

Aşağıda 22 numarayla verdiğimiz ve İbiş Ağa'nın ölümünün ardından karısı tarafından yakılan ağıtta İbiş Ağa'nın atının hızına değinilirken İbiş Ağa'nın geyik avındaki ustalığına da değinilmektedir:

22.

Benim ağam ne hoş yatar

Gollarını kibar atar

Aşireti ava binmiş

Atı yavuz ceren dutar (Kemal, 1993: 79).

İftira sonucunda öldürülen Halil'in ardından karısı ve kaynanasının yaktığı 23 numaralı ağıtta Halil'in geyik avladığına değinilmektedir:

23.

Tahta üstünde yatarken

Çuha yorganı örterken

N'ola o zaman öleydi

Al atı ceren tutarken (Kemal, 1993: 121-123).

Hacı Hüseyin Efendi'nin ardından yakılan ve aşağıda 24 numarayla verdiğimiz ağıtta Hüseyin Efendi'nin atının hızına değinilirken onun gençliğinde geyik avına çıktığı anlatılmak istenmiştir:

24.

Dayım karyolada yatar

Gelmezse çiftliği batar

Eski gün'nü bilir misin

Derviş atı ceren tutar (Kemal, 1993: 132-133).

Süleyman Ağa'nın ölümünün ardından karısının yaktığı ve 25 numarayla verdiğimiz ağıt parçasında Süleyman Ağa'nın yaşarken geyik avladığına değinilmektedir:

25.

Bizim ağa kibar yatar

Kollarını bir hoş atar

Ağam eve gelir iken

At oynatır ceren tutar (Kemal, 1993: 233-234).

Aşağıda 26 numarayla verdiğimiz ve bir geyiğin ağzından yazılmış olan ağıtta "Hz. Muhammet ve Geyik" kıssasında karşımıza çıkan avcılar tarafından avlanan bir ceylanın yavrularından ayrı kalışı anlatılır. Bu duruma türküler kısmında ele aldığımız 28, 29 ve 30 numaralı türkülerde de rastlamıştık.

26.

DEYEREK AĞLAR BİR GEYİK

Seyirttim çıktım kayaya

Çevrildim baktım ovaya

Kuzum gelmemiş yuvaya

Deyerek ağlar bir geyik

Üç avcı düştü izime

Kanlar saçıldı gözüme

Hasret gittim ben kuzuma

Diyerek ağlar bir geyik

Koğdular da şaşırdılar

Dağdan dağa aşırıldılar

Bir uçuruma düşürdüler

Diyerek ağlar bir geyik

Bu dağı bilmem öğrendim

Ufakdım da irendim

Sol yanımdan yaralandım

Diyerek ağlar bir geyik

*Sol yanımdan vurulmuşum
Sağ yanıma devrilmişim
Ben kuzumdan ayrılmışım
Diyerek ağlar bir geyik*

*Beni çobanlar görmesin
Buralarda çayır bitmesin
Beni ayıran onmasın
Diyerek ağlar bir geyik
Geyik meler gevrek gevrek
Dayanamaz dertli yürek
Geyiğe kuzusu gerek
Diyerek ağlar bir geyik
Etim ortada sürünür
Postumda namaz kılınır
Dâvam ahirette sürülür
Diyerek ağlar bir geyik (Elçin, 1990a: 56-57).*

Türk düşüncesinde geyiğin avlanması uğursuzluk getirdiğine dair beslenen inanca ve bu inancın sebeplerine daha önceki bölümlerde değinmiştik. Bu inanç, halk şiirinin önemli bir kısmını oluşturan ağıtlarda da karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıda 27 numarayla verdiğimiz ağıtta geyik avına çıkan avcının başına gelen uğursuzluklar ve bunun sonucunda geyik avına tövbe edişi anlatılmaktadır:

27.
*Süre süre vardım bir geyiğin izine
Geyik çekti (beni) sarpın gözüne
Benden selam söylen emmim kızına
(Siz) gidin avcılar kaldım kayada*

*Tüfengi sıktım da tüfenk yarıldı
Kayadan düştüm de kolum kırıldı
Anama babama bu bir dert oldu
(Siz) gidin avcılar kaldım kayada*

*Azığım kayada asılı kaldı
Elbisem bohçada basılı kaldı*

*Nişanlım (köşede) küsülü kaldı
(Siz) gidin avcılar kaldım kayada*

*Emmime söyleyin yanıma gelsin
Sırmalı meşlahı tellala versin
Nişanlım güzeldir küçüğüme kalsın
(Siz) gidin avcılar kaldım kayada*

*Ana oğlunuz da kayadan kaysın
Dostlarım ağlasın düşmanım gülsün
Bir dahi geyik avına tövbeler olsun
(Siz) gidin avcılar kaldım kayada (Bali, 1997: 204-205).*

Bu ağıtın başka bir varyantı olan ve 28 numarayla verdiğimiz ağıtta da, yukarıdaki ağıtta olduğu gibi geyik avına çıkan avcının başına gelen felaketler anlatılmaktadır:

28.
*GEYİK AVI TÜRKÜSÜ
Ben de düştüm bir geyiğin izine
Geyik çekti beni saray düzüne
Kimseler gitmesin geyik peşine (izine)*

*Bir geyicik boynuzunu salladı
Gökte melek, yerde insan ağladı,*

*Ben ne deyim bu feleğin hayına
Kimseler gitmesün geyik avına
Ben de düştüm bu geyiğin tavına*

*Bir geyicik boynuzunu salladı
Gökte melek yerde insan ağladı*

*Geyik beni boynuzuynan attırdı
Kement attım kemendimi tutturdu
Sarp kayaya benden izi attırdı
Bir geyicik boynuzunu salladı
Gökte melek, yerde insan ağladı (Bali, 1997: 206).*

3. 4. 3. Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik

3. 4. 3. 1. Dağlarda Yaşayan Geyik

Geyiklerin ağırlıklı olarak yaşadıkları yerler dağlardır. Dağların bir kült olarak taşıdığı kutsallıkla, geyiklerin yaşamak için dağları seçmeleri arasında bir ilişkinin bulunması muhtemeldir. Bununla birlikte dağlar geyiklerin avcılardan saklanmaları için de elverişli yerlerdir.

Aşağıda 29 numarayla ağıtta geyiklerin Aladağ'da yaşadıklarına değinilmektedir:

29.

*Koçyiğitler cirit oynar dölekte,
Geyikleri yaylım eder salakta,
Bir koku var toprağında, ırmakta;*

Gözüm yaşı davarında kala mı? (Yalman, 1977b: 6).

Kaçak Nebi Hikâyesinden alınan ve Kaçak Nebi'nin annesinin, ölen eşinin ardından söylediği ağıtta da geyiklerin mekânının dağlar olduğuna değinilmektedir:

30.

*Dağlar marala galdı
Otu sarala galdı
Oğul yolun gözledim*

Gözüm garala galdı (Şimşek, 1999: 32-33).

Bir kadının kamyonun altında kalarak can veren kocasının ardından söylediği ve 31 numarayla verdiğimiz ağıtta geyiklerin dağlarda yaşadığına dikkat çekilmiştir:

31.

*Şu dağlar delik m'ola
Yayılanlar geyik m'ola
Ben Gadir'i gayıp ettim*

Arasam da ayıp m'ola (Şimşek, 1999: 84-85).

Şaban Bey'in ölümü ardından söylenmiş olan ve 32 numarayla verdiğimiz ağıtta Fındıklı'nın dağlık bölgelerindeki viraneler arasında dolaşan cerenlere değinilmektedir:

32.

*Fındıklının viranları
Çağırışır ceranları*

Şaban Beyi öldürmüşler

Hiç gelmiyor yâranları. (Esen, 1997: 157).

3. 4. 3. 2. Ovalarda Yaşayan Geyik

Daha önce “Av Hayvanı Olarak Geyik” adlı başlıkta ele aldığımız ve 16 numarayla verdiğimiz ağıtta geyiklerin Elmalı yazılarında yani ovalarında yaşadığına değinilmektedir:

16.

Elmalı'nın yazıları

Ceylân avlar tazıları

Bozulmuş yayladan gelir

Hacı Beyin kuzuları (Öztelli, 2002: 439).

Yine 17 numarayla ele aldığımız ağıtta da geyiklerin Çukurören yazılarında yaşadığına değinilmektedir:

17.

Çukurören yazıları

Ceren kovar tazıları

Bana neden binbaşı bey

Çığırsıyor kuzuları (Elçin, 1990a: 14-16).

18 numarayla verdiğimiz ağıtta ise geyiklerin Anavarza yazılarında yaşadıklarına değinilmiştir:

18.

Anavarza yazıları

Ceren kovar tazıları

Bir ocağa sebep oldu

Aralığın muzurları (Görkem, 2001: 268-269).

3. 4. 4. Halk Hekimliği Unsuru Olarak Geyik

Geyiğin halk hekimliği açısından önemine masallar bölümünde değinmiştik.

Aşağıda 33 numarayla verilen ağıtta, geyiğin “Av Hayvanı Olma” ve “Yaşadığı Yerler” gibi fonksiyonlarına rastlasak da ağırlıklı fonksiyon “Halk Hekimliği Unsuru Olma” fonksiyonudur. Bu ağıtta âşık, sevgilisinin tedavisi için gerekli olduğuna inanılan geyik etini elde etmek için geyik avına çıkar ve avladığı geyiğin etini sevgilisine getirir:

33.

Ağcadağ'a ava gittim vurmaya

*Av getirip hatırını almaya
Yavru kucağında memek vermeğe
Kalk yârim sana geyik getirdim*

*Ağcadağ'ın geyikleri bitmedi
Yandı yandı ocağımız tütmedi
Böyle uykulara kimse yatmadı
Kalk yârim sana geyik getirdim*

*Yârim ölmüş anasına söyleyin
Küçük bebeği beleğine beleyin
Et edin de şu geyiği eyleyin
Kalk yârim sana geyik getirdim*

*Ağcadağ'ın geyiğini bitirdin
Kucak edip de birini getirdin
Kucağı çocuğuyla gelin yitirdin
Kalk yârim sana geyik getirdim*

*Ecel böyle hemencecik gelir mi
Yavrusuyla anayı bir arada alır mı
Doktor gelse çaresini bilir mi
Kalk yârim sana geyik getirdim*

*Hadin arkadaşlar mezarını kazın
Tarihini hice taşına yazın
Üzerine üç beş göğ dal düzün
Kalk yârim sana geyik getirdim (Elçin, 1998b: 309).*

3. 4. 5. Derisinden Faydalanılan Hayvan Olarak Geyik

Geyiklerin derilerinden post yapıldığı bilinmektedir. Ancak bizim buraya kadar ele aldığımız halk edebiyatı ürünlerinin hiçbirisinde bu duruma dair bir örneğe rastlamadık. Aşağıda 34 numarayla vereceğimiz ve bir kadının ölen eşinin ardından yaktığı ağıt parçasında geyik derisinden yapılmış olan posta değinilmektedir:

34.

Kurban oluyum oluyum
Kundurası mesti ile
Töve hizmet edemedim
Ceran deri postu ile. (Esen, 1997: 180-181).

4. BÖLÜM

KALIPLAŞMIŞ İFADELERDE GEYİK

Çalışmamızın bu bölümünde ele alacağımız kalıplaşmış ifadeleri, bilmeceler ve örneklerinin az oluşları sebebiyle tek başlık altında topladığımız atasözleri, deyimler, ölçülü sözler ve alkış-kargışlar bölümleri olmak üzere iki başlık altında inceledik.

4. 1. Bilmecelerdeki Fonksiyonlarına Göre Geyik

Geyiğin bilmecelerde karşımıza çıkan fonksiyonları incelenirken daha önce ele aldığımız ve bundan sonra ele alacağımız folklor ürünlerinden çok farklı bir tasnif yoluna gitmek zorunda kaldık. Çünkü incelememiz sırasında geyik, ya bilmecenin cevabı ya da bilmecenin içerisinde yer alan herhangi bir sözcük olarak karşımıza çıktı. Dolayısıyla bilmeceleri bu başlıklar altındaki fonksiyonlarına göre inceledik. Buna göre geyiğin bilmecelerdeki fonksiyonları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

4. 1. 1. Bilmecenin Cevabı Olarak Geyik

4. 1. 1. 1. Geyiğe Ait Bazı Uzuvar ve Özellikler, Hatırlatma Unsuru Olarak Kullanılır

Geyik, bilmecelerin cevabı olarak karşımıza çıktığında, farklı uzuvlarının ve özelliklerinin hatırlatma unsuru olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu unsurlar, özellikle geyiğin fizikî özellikleriyle yakından ilgilidir. Çeşitli kaynaklarda tespit ettiğimiz bilmeceleri incelediğimizde geyiğin çok farklı yönleriyle hatırlatma unsuru olduğunu görmekteyiz. Geyiğin hatırlatmaya konu olan farklı yönlerini şu şekilde inceleyebiliriz:

4. 1. 1. 1. 1. Geyiğin Boynuzları Hatırlatma Unsuru Olur

Aşağıda verilen 1 ve 2 numaralı bilmecelerde “*Dal verir budak vermez.*” cümleleriyle geyiğin boynuzları ağaç dalına benzetilmiş ve geyik hatırlatılmak istenmiştir. Bu cümlede geçen budak sözcüğü dal anlamında kullanılmaktadır:

1.

Hacca giden hacıdır

*Gitmeyen duâcıdır
Dal verir, budak vermez,
O neyin ağacıdır?*

(*Geyik*) (Sakaoğlu, 1980: 17).

2.

Kâbeye gider hacı, soğan sarımsaktan acı; dal verir budak vermez, bu da neyin ağacı? (*Geyik*) (Başgöz, 1993: 225).

Bu iki bilmecede geçen “*Hacca giden hacıdır.*” ve “*Kâbe’ye gider hacı.*” cümleleri daha önce değindiğimiz “*Geyiğe merkeb-i evliya derler.*” atasözünü hatırlatır. Özellikle efsaneler bölümünde dikkatimizi çeken, evliyaların geyikleri binek aracı olarak kullanmaları olayı, bilmecelere de yukarıdaki cümlelerle yansımıştır. Bu yönüyle bilmeceler, menkıbevi özellikler göstermektedir.

Aşağıdaki bilmecelerde de geyiğin boynuzları budağa benzetilmekte ve geyik hatırlatılmak istenmektedir:

3.

Dağdan gelir dağ gibi/ boynuzları budak gibi/ eğilir su içer/ beğirir oğlak gibi. (*Geyik*) (Başgöz, 1993: 226).

4.

Dağdan gelir tak gibi/ boynuzları budak gibi/ eğilir, su içer/ meler oğlak gibi. (*Geyik*) (Başgöz, 1993: 226).

Aşağıdaki 5, 6 ve 7 numaralı bilmecelerde de geyiğin boynuzları kol gibi düşünülmüş ve kolları, dolayısıyla da boynuzları ağacın budağına benzetilmiştir:

5.

*Dağdan gelir dak gibi,
Kolları var budak gibi,
Eğilir bir su içer,
Bağırır oğlak gibi.*
(*Geyik*) (Elçin, 1970: 32).

6.

Dağdan gelir dak gibi/ kolları budak gibi/ eğilir su içmeye/ bağırır oğlak gibi. (*Geyik*) (Başgöz, 1993: 226).

7.

Aşağıdan gelir at gibi/ kolları budak gibi/ eğilir bir su içer/ bağırır oğlak gibi. (*Geyik*) (Başgöz, 1993: 226).

Aşağıda verilen 8 numaralı bilmecede boynuzlarının kıvrımlı oluşuna değinilerek hatırlatılmak istenen hayvan geyiktir:

8.

*Gök keçi yerde oynar,
Yar yıkılmış yerde oynar,
Bak şu keçinin Yörüklüğüne,
Boynuzlarının kıvraklığına.*

(Geyik- Göl pazarı) (Çelebioğlu-Öksüz, 1995: 174).

4. 1. 1. 1. 2. Geyiğin Ayaklarının Şekli Hatırlatma Unsuru Olur

Aşağıda 9 numarayla verilen bilmecede ayağının uzunluğuna değinilerek hatırlatılmak istenen hayvan geyiktir. Arşın, yaklaşık olarak 68 santimetreye eşit olan ve eskiden kullanılan bir uzunluk ölçüsü birimidir. Anlaşılan odur ki halk zihninde ayak ve bacak organları karıştırılmaktadır. 68 santimetre uzunluğundaki organ ayak değil bacak olmalıdır. Çünkü bu ölçü ayak için oldukça fazladır.

9.

*Dağda tıkıltı,
Suda bıkıltı,
Arşın ayaklı,
Mahlede kizir,
Çarşıda batman.*

(Tüfek, balık, ceylan, köpek, karpuz- Bayburt) (Çelebioğlu-Öksüz, 1995: 313).

Aşağıda 10 ve 11 numaralarla verilen bilmecelerde geyiğin ayaklarının boyutuna değinilmektedir:

10.

*Dağlarda tatarına,
Ben onu tutarına,
Ayakları kısa kısa,
Gözleri tombul İsâ.*

(Geyik- Kayseri) (Çelebioğlu-Öksüz, 1995: 174).

11.

Dağlarda tatarına, ben onu tutarına, ayaklar yısa yısa, gözler de tombalisa. (Geyik) (Başgöz, 1993: 225).

4. 1. 1. 3. Geyiğin Gözlerinin Şekli Hatırlatma Unsuru Olur

Yukarıda 10 ve 11 numaralarla verilen bilmecelerde geçen "Gözleri tombul İsâ" ve "Gözler de tombalisa" cümlelerinde geçen tombul sözcüğüyle geyiğin gözlerinin şekline değinilmiştir.

4. 1. 1. 4. Geyiğin Yaşadığı, Gezip Dolaştığı Yerler Hatırlatma Unsuru Olur

Geyikler, özellikle ormanlık ve dağlık arazilerde yaşarlar. Dağlar aslında yalnızlığın ve saklı kalmışlığın sembolüdür. Kerametlerini gizlemeye çalışan evliyalar da kendilerine, aslında saklı kalmışlığı sembolize eden dağlar gibi ıssız yerleri seçmişlerdir. Pir Sultan Abdal' a ait olan şu dörtlüğe baktığımızda da evliya- geyik, evliya- dağ ve geyik- dağ ilişkisini daha açık görmekteyiz:

"Haberim duyarsın geyikler ile
Yaramı sararsın şehidler ile
Kırk yıl dağda gezdim geyikler ile
Dost senin derdinden ben yana yana"

Yukarıda 10 ve 11 numaralarla verilen bilmecelerde geçen "Dağlarda tatarına" cümleleriyle geyiğin yaşadığı yer olan dağlara değinilmektedir.

Yine yukarıda 8 numarayla verdiğimiz bilmecede de geyik dağdan dağa, yayladan yaylaya gezen Yörüklere benzetilerek hatırlatılmak istenmektedir.

Aşağıda 12 numarayla verilen bilmecede ise dağ taş dinlemeden gezdiğine değinilerek geyik hatırlatılmak istenmektedir:

12.

Dağ taş dinlemez,
Yol bulup gezemez,
Karşısına çıkanı görünce,
Dere tepe demez.

(Geyik- Elâzığ) (Çelebioğlu-Öksüz, 1995: 174).

4. 1. 1. 5. Geyiğin Sesi Hatırlatma Unsuru Olur

Yukarıda 3, 4, 5, 6 ve 7 numaralarla verilen bilmecelerde, sırasıyla "Beğirir/meler/bağırır/bağırır/bağırır oğlak gibi" cümleleri kullanılarak geyiğin sesinin oğlağa benzediği hatırlatılmaktadır.

4. 1. 1. 6. *Geyiğin Ürkekliliği Hatırlatma Unsuru Olur*

Yukarıda, 12 numarayla verdiğimiz bilmecede “*Karşısına çıkanı görünce, dere tepe demez.*” cümleleriyle geyiğin karşısına yabancı bir varlık çıktığında kaçtığına değinilerek ürkek oluşu hatırlatılmaktadır.

4. 1. 1. 7. *Geyiğin Hızı Hatırlatma Unsuru Olur*

Yukarıda 7 numarayla ele aldığımız bilmecede, “*Aşağıdan gelir at gibi*” cümlesiyle geyiğin koşuşunun ata benzediğine değinilerek hızlı olduğu hatırlatılmaktadır.

Yine yukarıda incelediğimiz 14 numaralı bilmecede geyiğin yabancılardan kaçarkenki hızına değinilmiştir.

4. 1. 2. *Bilmecenin Cevabı Olarak Geyik Uzvu*

4. 1. 2. 1. *Geyiğin Boynuzları Hatırlatılma Unsuru Olur*

Aşağıda 13 numarayla verilen bilmecede ağacın dallarının sayısı ve şekli itibarıyla geyiğin boynuzuna benzediğine değinilerek geyiğin boynuzları hatırlatılmak istenmiştir:

13.

*Bir ağaçta iki dal var,
On küçük dal var iki dalında,
En güzel en âlâ şey bu dünyâda,
Küçük dalların meyvesidir ancak.*

(*Geyik boynuzu*- Elâzığ) (Çelebioğlu-Öksüz, 1995: 174).

Aşağıda 14, 15, 16, 17 ve 18 numaralarla verdiğimiz bilmecelerde ağaca ve ağacın dallarına benzediğine değinilerek geyiğin boynuzu hatırlatılmak istenmektedir:

14.

*Hacca gider hacıdır,
Soğan sarımsak acıdır.
Yılda bir filiz verir,
O neyin ağacıdır?*

(*Geyik boynuzu*) (Çelebioğlu-Öksüz, 1995: 174).

15.

Soğan sarımsak acıdır/ Kâbeye giden hacıdır; yılda bir filiz verir/ o neyin ağacıdır? (*Geyik boynuzu*) (Başgöz, 1993: 226).

16.

Soğan sarımsak acıdır/ Kâbeye giden hacıdır/ dal verir yaprak vermez/ o neyin ağacıdır? (Geyik boynuzu) (Başgöz, 1993: 226).

17.

İstanbul'dan gelir Hacı, dal verir yaprak vermez. (Geyik Boynuzu) (Başgöz, 1993: 226).

18.

Hacca giden hacıdır/ soğan sarımsak acıdır/ senede bir filiz verir/ o neyin ağacıdır? (Geyik Boynuzu) (Başgöz, 1993: 226).

4. 1. 3. Bilmecenin İçerisinde Geçen Sözcük Olarak Geyik

4. 1. 3. 1. Bilmecenin Cevabı Olan Varlık, Bir Yönüyle Bilmecenin İçerisinde Geçen Geyiğe Benzetilir

4. 1. 3. 1. 1. Yazı, Geyik İzine Benzetilir

Aşağıda 19 numarayla verilen bilmecede geyiğin izi, kitaptaki yazılara benzetilmiş ve kitap hatırlatılmak istenmiştir:

19.

Şu tepenin öte yüzü, beri yüzü,

Bir yüzü sıralanmış geyik izi.

(Kitap- Sarıkamış) (Çelebioğlu-Öksüz, 1995: 212).

Aşağıda verdiğimiz 20 numaralı bilmecede de yazılar, geyik izine benzetilmiştir:

20.

Şu derenin öte yüzü, beri yüzü,

Lâpa lâpa geyik izi.

(Yazı- Niğde) (Çelebioğlu-Öksüz, 1995: 214).

21 ve 22 numaralı bilmecelerde de yukarıdaki bilmecelere paralel olarak geyiğin izi yazıya benzetilmiş, Kur'an-ı Kerim ve sayfalarındaki yazılar hatırlatılmak istenmiştir:

21.

Şu derenin o yüzü, bu yüzü, dopdolu geyik izi. (Kuran, Kuran-ı Kerim, Mushaf) (Başgöz, 1993: 368).

22.

Şu tepenin öte yüzü, beri yüzü, sıralanmış, geyik izi. (Kur'anın sayfaları ve yazıları) (Başgöz, 1993: 369).

4. 1. 3. 1. 2. *Kedinin Tırnakları Geyiğin Tırnaklarına Benzetilir*

Aşağıda 23 ve 24 numaralarla verilen bilmecelerde tırnaklarının şekli ceylan tırnağına benzetilerek kedi hatırlatılmak istenmiştir:

23.

Küçük ayaklı, canfes (İnce ve iki renkli görünen ipek kumaş) kulaklı, şahin bakışlı, ceylân tırnaklı? (Kedi) (Tezel, 2004: 64).

24.

Mini min ayaklı/ miltan kulaklı/ şahin gözlü/ ceylân tırnaklı. (Kedi) (Başgöz, 1993: 331).

4. 1. 3. 1. 3. *Bazı Gökyüzü Olayları Hızı Bakımından Geyiğe Benzetilir*

Aşağıda 25, 26, 27 ve 28 numaralarla verdiğimiz bilmecelerde ceylana hızı bakımından sadece şimşek, yıldırım ve gökkuşağı gibi hızlı gökyüzü olaylarının yetişebildiğine değinilmektedir:

25.

Attım atana, değdi kotana, suda balığa, düzde ceylâna? (Yıldırım) (Tezel, 2004: 77).

26.

Attım atana/ değdi kotana/ suda balığa/ dağda ceylâna. (Şimşek, yıldırım) (Başgöz, 1993: 522).

27.

Attım atana/ değdi kotana/ suda balığa/ düzde ceyrana. (Şimşek, yıldırım) (Başgöz, 1993: 522).

28.

Attım atana, değdi kotana, suda balığa, yerde ceylana. (Ebekuşağı, Alâimi sema, Gökkuşağı) (Başgöz, 1993: 193).

4. 1. 3. 1. 4. *Dil, Rengi ve Şekli Bakımından Geyiğe Benzetilir*

Aşağıda 29 numarayla verilen bilmecede rengi ve şekli ceylana benzetilerek dil hatırlatılmak istenmektedir:

29.

Altı mermer, üstü mermer/ içinde sarı ceylân gezer. (Dil) (Başgöz, 1993: 174).

4. 1. 3. 1. 5. *Yastık, Şekli Bakımından Geyiğe Benzetilir*

30 numaralı bilmecede şekli bakımından geyiğe benzetilerek yastık hatırlatılmak istenmektedir:

30.

Gebe geyik,

Yağ yok.

(*Yastık, Göl pazarı*) (Çelebioğlu-Öksüz, 1995: 270).

4. 1. 3. 1. 6. Tıraş Bıçağı, Tıraş Makinesi veya Ustura, İnsan Yüzündeki Hareketleriyle Geyiğe Benzetilir

Aşağıda 31 numarayla verdiğimiz bilmecede insan yüzü kayalıklara, Tıraş Bıçağı, Tıraş Makinesi veya Ustura da bu kayalıklarda gezen geyiğe benzetilmiştir:

31.

Yalçın kayada geyik atlar. (Traş bıçağı, traş makinesi, ustura)
(Başgöz, 1993: 543).

4. 1. 3. 1. 7. Bilmece İçerisinde Geçen Geyik, Yaşadığı Yer Bakımından Bilmecenin Cevabını Hatırlatır

Aşağıda 31 numarayla verilen bilmecede geyiğin yaşadığı yer olan orman hatırlatılmak istenmektedir:

32.

Orda yaşar tilki geyik;

Karga güvercin üveyik;

Kürt, çalı, ot, kök, dal, odun,

Atmaca, çil, gül ve keklik

(*Ağaç, orman*) (Çelebioğlu-Öksüz, 1995: 13).

4. 2. Atasözleri, Deyimler, Ölçülü Sözler, Alkış ve Kargışlardaki Fonksiyonlarına Göre Geyik

Anadolu sahasında tespit ettiğimiz atasözleri, deyimler, ölçülü sözler, alkış ve kargışlarda geyiğe çok yoğun olarak rastlamadık. İncelediğimiz bu ürünlerde diğer hayvanlara kıyasla geyiğin yeri daha azdı. Çalışmamıza başlarken atasözleri, deyimler, ölçülü sözler, alkış ve kargışlar başlıklarını ayrı ayrı incelemeyi düşünsek de yaptığımız tespitlerin sonucunda bu ürünlerde geyik ile ilgili unsurlara fazla rastlamadığımız için bu ürünleri aynı başlık altında incelemeyi uygun gördük.

4. 2. 1. *Av Hayvanı Unsuru Olarak Geyik*

Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi avcılık Türk milletin ilk geçim kaynağıdır. Henüz toprağı işlemeyi öğrenmemiş olan Türkler, yaşamaları için gerekli olan gıdaları doğada kendileriyle birlikte yaşayan hayvanları avlayarak temin etmişlerdir. Geyiğin av hayvanı olması özelliğı Oğuz Kağan Destanı'ndan başlayarak, Yenisey kalıntılarına, Göktürk Kitabelerine ve Dede Korkut hikâyelerine varana kadar sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Geyik, av hayvanı olması özelliğı bünyesine bu özellikle ilgili olarak yol göstericilik ve avlanmasının uğursuzluk getireceğı inançlarını da katmıştır.

Aşağıda 1 numarayla verdiğimiz atasözünde geyiğin avcılar için çok makbul bir av olduğuna değinilmiştir:

1. Şaşkın avcı geyik dururken tavşana bakar (Tülbentçi, 1977: 498).

Geyik avının uğursuzluk getireceğine dair beslenen inançlara Anadolu sahasında tespit ettiğimiz halk edebiyatı ürünlerinin tamamına değindik. Geyiğe yüklenmiş olan kutsiyetler onun avlanmasının önlenmesine yönelik bazı inançların doğmasında neden olmuştur. Aşağıda 2 numarayla verdiğimiz atasözünde bu inancın izlerine rastlamaktayız:

2. Geyik avına biyol (bir kere) giden bir daha tövbe eder (Yalman, 1977b: 399).

4. 2. 2. *Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik*

Geyikle ilgili olarak Anadolu sahasında tespit ettiğimiz folklor ürünlerinin büyük çoğunluğunda geyiklerin yaşadıkları yerler olarak dağlar, ormanlar ve ovalar karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıda 3 numarayla verdiğimiz atasözünde geyiklerin yaşadığı yerin ormanlar olduğuna değinilmektedir:

3. Orman geyiksiz olmaz (Tülbentçi, 1977: 442).

4 numarayla verdiğimiz atasözünde ise geyiklerin kayalık bölgelerde yaşadıklarına değinilmektedir:

4. Ceyreni kebende³ bulursun (Yalman, 1977a: 140).

³ Keben: Taşlık, kayalık yerden geçen dar yol, geçit. Bak. Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Ankara 1975, c. VIII, s. 2714

Aşağıda 5 numarayla verdiğimiz ve Dede Korkut'tan aldığımız kargışta geyiklerin mekânının Kazılık Dağı olduğuna değinilir:

5.

Akar senin suların Kazılık dağı

Akar iken akmaz olsun

Biter senin otların kazılık dağı

Biter iken bitmez olsun

Koşar senin geyiklerin Kazılık dağı

Koşar iken koşmaz olsun taş kesilsin (Ergin, 1999: 31).

Geyik ile ilgili olarak Anadolu sahasında tespit ettiğimiz ve 6 numarayla verdiğimiz tek ölçülü sözde de geyiğin dağlarda yaşama özelliğine değinilmektedir:

6.

Suyu görür balık olur

Dağı görür geyik olur (Tan, 1986: 51).

4. 2. 3. Benzetme Unsuru Olarak Geyik

Geyiğin çeşitli özelliklerinden dolayı halk edebiyatı ürünlerinde benzetme unsuru olarak kullanıldığına ve bu benzetmenin nedenlerine daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak değinmiştik.

Aşağıda 7 numarayla verdiğimiz atasözünde geyiğin av hayvanı olma özelliği ve benzetme unsuru olma özelliği iç içe girmiştir. Ancak ağırlıklı unsur benzetme unsurudur. Atasözüne göre doğru yolda gidenin başına hiçbir kötülük gelmemektedir. Burada geyik üzerinden bütün canlı varlıklara ders verilmeye çalışılmıştır. Yani burada geyik bir semboldür. Bu atasözünde doğru yolda giden geyiğin avcılara yakalanmayacağına değinilerek geyiğin av hayvanı olması fonksiyonuna gönderme yapılmaktadır:

7. *Doğru giden geyiğin gözünden başka yarası yok* (Tülbentçi, 1977: 18).

Aşağıda 8 numarayla verdiğimiz deyimde de 7 numaralı deyimde olduğu gibi geyik bir semboldür. Geyik aslında dünyadaki tüm varlıkları sembolize eder. Bu deyme göre boynuz sahibi olmak geyiklerin doğuştan gelen kaderidir:

8. *Geyiğin kısmeti boynuz taşımak* (Bölge Ağızlarında..., 2004: 125).

4. 2. 4. Şekil Değiştirme Unsuru Olarak Geyik

İlkel insanın kendisinden daha üstün özelliklere sahip olan hayvanların şeklini alma çabasına, bu çabanın nedenlerine ve halk edebiyatı ürünlerine yansıma şeklinde daha önceki bölümlerde ele aldığımız halk edebiyatı ürünlerinde ayrıntılı olarak değinmiştik. Bununla birlikte geyiğin güzelliği açısından benzetme unsuru olduğuna da değinmiştik.

Aşağıda 9 numarayla verdiğimiz deyimde hem geyiğin şekil değiştirme unsuru oluşuna hem de güzellik unsuru olması özelliğine rastlıyoruz. Ağırlıklı fonksiyon şekil değiştirme olduğu için deyimini bu başlık altında ele almayı uygun gördük.

9. *Geyik etine girmek.* (Aksoy, ?: 794).

Bu deyimde yukarıda bahsettiğimiz iki fonksiyonun yanında geyiğe ait unsurların halk hekimliğinde kullanılması özelliğine de işaret edilmektedir. Daha önceki bölümlerde ele aldığımız masalarda geyik sütü ve ciğeri hastaları iyileştirmede bir ilaç olarak kullanılıyordu. Yukarıdaki deyimde geyik etine giren insanın yaşlı ise gençleşmesine ve güzelleşmesine, hasta ise iyileşmesine yönelik çağrışımlara rastlamaktayız.

5. BÖLÜM

ÂŞIK ŞİİRİNDE GEYİK

Çalışmamızın bu bölümünde geyiğin âşık şiirindeki fonksiyonlarına yer verilmektedir. Şiirlerini ele aldığımız âşıklar, yaşadıkları dönemlerde öne çıkan âşıklardır. Bu bölümde Karaca Oğlan, Gevherî, Âşık Ömer, Ercişli Emrah, Seyranî, Bayburtlu Zihnî, Dadaloğlu, Erzurumlu Emrah ve Âşık Şenlik'in şiirleri ele alınmıştır.

5. 1. Âşık Şiirindeki Fonksiyonlarına Göre Geyik

Geyik, folklor ürünlerinin hemen hepsinde karşımıza çıktığı gibi âşık şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Âşık şiirinde âşıkların etkilendikleri şiir geleneklerinin de tesiriyle geyik yerine çoğu kez ceren ve ahu sözcükleri kullanılmıştır. Tamamen halk şiiri geleneğine bağlı olarak şiir söyleyen Karaca Oğlan gibi şairler, genellikle ceren sözcüğünü tercih ederken divan şiiri geleneğinden etkilenmiş olan Âşık Ömer ve Gevherî gibi şairler de Farsça'nın etkisiyle ahu kelimesini kullanmışlardır. Geyiğin âşık şiirinde karşımıza çıkan fonksiyonları ve bu fonksiyonların karşımıza çıkma durumları şu şekildedir:

5. 1. 1. *Benzetme Unsuru Olarak Geyik*

Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi geyik, Türk şiirinde süsleyici bir unsur olarak kullanılmıştır. Halk şiirinde geyik, genellikle güzel sevgiliyi ya da sevgilinin güzellik unsuru olan organlarını tarif etmek için kullanılan bir benzetme unsurudur. Bu durum âşık şiirine de aynen geçmiş hatta daha sık rastlanan bir durum hâlini almıştır. Âşık şiirinde geyiğin benzetme unsuru olarak kullanılması sekiz farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

5. 1. 1. 1. *Geyiğin Gözleri Benzetme Unsuru Olur*

Türk şiirinde gözler, çoğu zaman âşığı yakıp yıkan bir güzelliği dile getirmek için kullanılmıştır. Sevgilinin bir bakışı, âşığı kendinden geçirmeye yeter. Halk şiirinde geyiğin gözleri, sevgilinin güzelliğini anlatmaya yarayan bir benzetme unsuru olarak sıkça kullanılmıştır. Âşık, sevgilisini genellikle "ahu gözlü" olarak nitelendirmiş ve onun güzelliğini bu tamlamayla açıklamaya çalışmıştır. Yine bununla beraber

geyiğin gözleri hüznü anlatır. Avcılar tarafından yavrularından ve vatanından ayrılmak zorunda bırakılan geyiğin gözü çoğu zaman yaşlıdır.

Aşağıda 1 numarayla verdiğimiz ve Karaca Oğlan'dan aldığımız dörtlükte Karaca Oğlan Allah'a yalvarırken kendisine ahu gözlü ve dolayısıyla da ahu bakışlı bir sevgili vermesini istemektedir:

1.

Bir güzel isterim âhu bakışlı

Gerdanı bir karış benli nakışlı

İnci dişli olsun hem kara kaşlı

Boynuna sarılıp yatmak isterim (Sakaoğlu, 2004a: 355-357).

Karaca Oğlan, iki ve üç numaralı dörtlüklerde Barçın Yayla'sında gördüğü güzellerin gözlerini cerenin gözlerine benzeterek onların güzelliğini tarif etmektedir:

2.

Barçın Yaylası'nda üç güzel gördüm

Birbirinden üstün şıvga fidandır

Aklım şaştı garib belim büküldü

Kaşlar hilâl gözler ahu cerandır (Sakaoğlu, 2004a: 72-73).

3.

Barçın Yaylası'nda bir güzel gördüm

Kaşları hilâl gözleri cerandır

Yanaklarında al al gülleri var

Dili bülbül kendisi bir şahandır (Sakaoğlu, 2004a: 598-599).

4 numaralı dörtlükte Karaca Oğlan, sevgilisinin gözlerini cerenin gözlerine benzetmektedir:

4.

Karac'Oğlan der ki sözün doğrusu

Kaşlarının ağı kalem eğrisi

Gözleri sürmeli ceran yavrusu

Nazlı sunam Han Aslı'ya benzersin (Sakaoğlu, 2004a: 560, Cumbur, 2005: 381).

Karaca Oğlan, 5 numarayla ele aldığımız bir diğer dörtlükte sevgilisinin bakışını ve dolayısıyla da gözünü, cerenin bakışına, yani gözlerine benzetmektedir:

5.

Kaşların lâm elif gözlerin ayın

Esmâ'ya benzettim misliğin teğin

Sen bir dilbersin ki melektir soyun

Bakışın benzettim cerana dilber (Sakaoğlu, 2004a: 584-585).

Karaca Oğlan, 6 numaralı dördlükte de sevgilisini tasvir ederken kullandığı çeşitli benzetmelerin yanında sevgilisinin gözlerini cerenin gözlerine benzeterek cerenin gözlerinin güzelliğine değinmiştir:

6.

Güvercin duruşlu keklik sekişli

Kıl ördek boyunlu ceren bakışlı

Tavus kuşu gibi göğsü nakışlı

Şöyle bir güzel ver gönlüm eğleyim (Sakaoğlu, 2004a: 505).

Karaca Oğlan, 7 numaralı dördlükte yolda gördüğü güzel kızın gözlerini cerenin gözlerine benzetmektedir:

7.

Giderken yolum uğradı

Uğruma şeker doğradı

Ben söyledim o ağladı

Gözleri ceren o kızın (Sakaoğlu, 2004a: 541, Cumbur, 2005: 308-309).

Aşağıdaki 8 numaralı dördlükte Karaca Oğlan, Allah'a kendisine ceren bakışlı yani gözleri cereninkine benzeyen bir sevgili vermesi için yalvarmaktadır

8.

Güvercin duruşlu, keklik sekişli;

Kıl ördek boyunlu, ceyran bakışlı;

Tavus kuşu gibi göğsü nakışlı,

Şöyle bir güzel ver, gönlüm eğleyim. (Cumbur, 2005: 165).

Gevherî'den alınan 9 numaralı dördlükte Gevherî, aklını başından alan güzelin gözlerini, ahunun gözlerine benzetmektedir:

9.

Şunda bir dilberin âhû gözleri

Aklımı fikrimi eyledi târac

Güftâre gelince şirin sözleri

Bitürür lebinden sükker-i güllâc (Elçin, 1998a: 37).

Gevherî, 10 numaralı dördlükte gönlünü çelen güzelin gözlerini ahunun gözlerine benzeterek sevgilisinin güzelliğini anlatmaktadır:

10.

Âhu gözlüm bu gün fattanlığın var

Kızarmış ruhlerin dönmüş gül güle

Dağılmış kâkülün olmuş târümâr

Mâh yüzünde bölük bölük tel tele (Elçin, 1998a: 48).

11 numaralı şiirin tamamında Gevherî, sevgilisinin güzelliklerini ve gönül yakan özelliklerini anlatırken sevgilisinin gözlerini, ahunun gözlerine benzetmektedir:

11.

Karşumuzda nazlı nazlı salınur

Gelen ol gözleri âhû değil mi

Siyah zülfü mâh yüzüne bölünür

Bölen ol gözleri âhû değil mi

Âvâre eyleyen beni işimden

Bâri rahme gelse kanlı yaşımdan

Divâne eyleyüp aklım başımdan

Alan ol gözleri âhû değil mi

Eğer fikreylesem ezeki demi

Rûz ü şeb kesilmez didemin nemi

Hançer çeküp nâhak yere sînemi

Delen ol gözleri âhû değil mi

Rahm eylese ben âşık-ı şeydâya

Değişmezdim bir telini dünyâya

Der Gevherî beni her dem ferdâya

Salan ol gözleri âhû değil mi (Elçin, 1998a: 108-109).

12 numaralı dörtlükte Gevherî, sevgilisinin güzelliklerini överken sevgilisinin bakışını, dolayısıyla da gözlerini, cerene benzetmektedir:

12.

Nice medhetmeyim seni bir dânem

Ya var mı akrânın güzelsin güzel

Bir ceyran bakışlı çeşm-i mestânem

Sayyâdtır müjgânın güzelsin güzel (Elçin, 1998a: 157).

Gevherî, 13 numaralı dörtlükte de âşık olduğu sevgilisinin gözlerini, ahunun gözlerine benzeterek sevgilisinin güzelliğini dile getirmektedir:

13.

Oku arzihâlîm bir cevap eyle

Âhu gözlüm sana mâildir gönül

Ol şirindil ile bir selâm söyle

Şâfi cevabına kaildir gönül (Elçin, 1998a: 168-169).

Aşağıda ele aldığımız 14 numaralı dörtlükte geyiğin hem benzetme unsuru olması hem de av hayvanı olması özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Ancak ağırlık olan unsur benzetme unsuru olması olduğundan dolayı bu şiiri bu başlık altında ele aldık. Gevherî, sevgilisinin güzelliğini anlatırken sevgilisinin gözlerini, ahunun gözlerine benzetmektedir. Aslında bu dörtlükte geyiğin av hayvanı olması özelliği de bir bakıma benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Bu dörtlükte avcılar sevgilinin diğer âşıklarıdır. Sevgili de bu âşıklar tarafından elde edilmek istenen avdır:

14.

Gevherî der yad ellere gitmesün

Derdin üstüne tâze derdler katmasun

Yad avcılar seni şikâr etmesün

Sakın benim âhû gözlü ceyrânım (Elçin, 1998a: 185).

15 numaralı dörtlük, yukarıda verilen 14 numaralı dörtlüğün özelliklerini aynen taşımaktadır. Ancak asıl olan unsur benzetme unsurudur. Gevherî, sevgilisini tarif ederken sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

15.

Gevherî der yad illere gitmesün

Dahi derd üstüne derdler katmasun

Yad avcılar seni şikâr etmesün

Servi benim âhû gözlü cânânım (Elçin, 1998a: 185-186).

Gevherî aşağıda 16 numaralı verilen şiirinde ayrı kaldığı sevgilisinden beklediği selâmı dile getirirken sevgilisinin gözlerini, ahunun gözlerine benzetmektedir:

16.

Senden ayrılalı gülmedi yüzüm

Dâim zikrullahtır şimdilik sözüm

Başım yastıktadır yollarda gözüm

Seher yollarında mektub gözlerim

Gözleri âhûdan selâm gözlerim

Sevdiğim aşk ile düşmüşüm nâre

*Ciğer kebab oldu dil pâre pâre
Seher yeli uğrar mı nazlı yâre
Seher yellerinden mektub gözlerim
Gözleri âhûdan selâm gözlerim
Gevherî'nin işi efkâr oldu hep
Bir selâmın gelmedi nedir sebeb
Yoksa bulunmaz mı kâğıt mürekkeb
Seher yellerinden mektub gözlerim
Gözleri âhûdan selâm gözlerim (Elçin, 1998a: 209).*

Gevherî, 17 numaralı dördlükte de 16 numaralı şiirde olduğu gibi ayrı kaldığı sevgilisinden beklediği selâmı dile getirirken sevgilisinin gözlerini, ahunun gözlerine benzetmektedir:

17.

*Yitirdim aklımı fık-r-i yâr ile
Sevgili yârımdan selâm gözlerim
Kalmışım rûz ü şeb bu efkâr ile
Gözleri âhûdan selâm gözlerim (Elçin, 1998a: 210).*

18 numaralı dördlükte kendisinden kaçarak kendisine cefa eden sevgilisini tarif eden Gevherî, sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

18.

*Sevdiğim cefhaya başladın tezden
Bilirim hakikat umulmaz sizden
Âhu gözlüm niçün kaçarsın bizden
Bir zarar gördün mü âşinâlardan (Elçin, 1998a: 222).*

Gevherî, 19 numaralı dördlükte gönlünü kaptırdığı sevgilisinin gözlerinin ahunun gözlerine benzetmektedir:

19.

*Yine gönlüm aldı bir keman-ebrû
Kameti neveste fîdana benzer
Gamzeleri fettan güzleri âhû
Bakışı âfet-i devrâna benzer (Elçin, 1998a: 330).*

20 numaralı dördlükte sevgilisi için gözyaşı döktüğünü dile getiren Gevherî, sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

20.

*Bunca demdir firkatinler kametim
Kemandır hey hûnî gözlüm kemandır*

Gözlerimden kanlı eşk-i hasretim

Revândır hey âhû gözlüm revândır (Elçin, 1998a: 337-338).

Sevgilisinden uzak olduğu için sevgilisiyle olan irtibatını başkaları aracılığıyla sağlayan Gevherî, 21 numaralı dörtlükte aracından sevgilisine çektiği âşk acısını anlatmasını isterken sevgilisinin gözlerini, ahunun gözlerine benzetmektedir:

21.

Anar mı bendesin gâhi

Görürsen sor eğer şâhı

Bana ol gözleri âhû

Figanımdan haber ver gel (Elçin, 1998a: 488).

Gevherî, 22 numaralı dörtlükte, kendisine küsen sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

22.

Endim yârimin yoluna

Bakmaz sağına soluna

Âhu gözlüm ben kuluna

Aslı nedir küstü bu gün (Elçin, 1998a: 521).

Gevherî, 23 numaralı dörtlükte kendisine kötü davranan sevgilisinin güzelliğini överken sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

23.

Hem Kâ'bedir senin yüzün

Ne aceb âhûdur gözün

Hışm eyleyüp eğme yüzün

Hâlim olur yaman dilber (Elçin, 1998a: 529-530).

Gevherî, 24 numaralı dörtlükte kendisine naz eden sevgilisinden aman dilerken sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

24.

El-aman hey âhû gözlüm

Yeter naz eyledin yeter

Dudu dillim şirin sözlüm

Yeter naz eyledin yeter (Elçin, 1998a: 533).

25 numaralı dörtlükte de kendisini ayrılık acısına düşürmemesi ni istediği sevgilisinin güzelliğini tarif eden Gevherî, sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

25.

*Merhabâ ey zülf-i anberin sabâhın hayrola
Ey nigâh-ı gamzesi câzû sabâhın hayrola
Zulmet-i hicrette koyma âşık-ı mahzûnunu
Kaçma ey gel gözleri âhû sabâhın hayrola* (Elçin, 1998a: 553-554).

Gevherî, 26 numarayla verilen aşağıdaki dörtlükte gönlünden kendisine zulüm etmeyecek bir sevgili bulmasını isterken aradığı sevgilinin diğer özelliklerini de belirtmekte ve aradığı güzelin gözlerinin ahu gözü gibi olmasını dilemektedir:

26.
*Âşıka çok naz iden ağıyar-ı tarar istemem
Cevridüp âşıkın adlar çeşm-i sehhar istemem
Rind-i ayyar-veş cihan hep fitne-mekkâr istemem
Serv-kad ince miyan bir çeşmi âhû bul bana* (Elçin, 1998a: 555).

Gevherî, 27 numaralı dörtlükte gönlünün âşkına esir olduğu sevgilinin güzelliklerini anlatırken sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetir:

27.
*Dil esîr-i aşkın oldu ey gözü âhû güzel
Mest ü medhuş itti cânı kâkül-i hoş-bû güzel
Ey Melâhat bağının verd-i letâfet küsteri
Nîm tebessüm nîm şügüfte ne edâdır bu güzel* (Elçin, 1998a: 578-

579).

Gevherî, 28 numaralı dörtlükte aklını başından alan güzelin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

28.
*Aklımı çâk etti cânâ ol celâl ebrûlerin
Dest-i kudretle çekilmiş ol hilâl ebrûlerin
Bârekâllah hüsn-i hulkun ber-kemal olmuş velî
Ah nigâhın âhû çeşmin ah hilâl ebrûlerin* (Elçin, 1998a: 590-591).

Gevherî, 29 numaralı dörtlükte de sevgilisinin gözlerini, ahunun gözlerine benzetmektedir:

29.
*Hû çeker üftâdeler dâim keman ebrûya hû
Hüsn-i mümtâzı müselleme kamet-i dülcûya hû
Her kaçan seyrâna çıksa ol perî reftar ile
Çağrışır her taraftan gözleri âhûya hû* (Elçin, 1998a :606).

Gevherî, 30 numaralı dörtlükte sevgilisinin güzelliğini anlatırken sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

30.

*Nigâh-ı lûtfidüp ol âhû gözler
Celâl ebrûsuna doymazdı yüzler
Tealluk teaşşuk yüzünden sözler
Gûş ettiğim demler hayal hayaldir* (Elçin, 1998a: 639).

Âşık Ömer'den aldığımız ve aşağıda 31 numarayla verdiğimiz dörtlükte Âşık Ömer, yıllarca kavuşamadığı sevgilisinden ümidi kestiğini anlatırken sevgilinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

31.

*Gayri artık kâmet-i bâlâdan el çektim yeter
Cevre mâil dilber-i ra'nâdan el çektim yeter
Bunca yıllar pâymâl oldum gezüp Mecnun sıfat
Gözleri âhû saçı Leylâ'dan el çektim yeter* (Elçin, 1999: 89).

Âşık Ömer, aşağıda 32 numarayla verdiğimiz bentte kendisine naz yapan sevgilisini tasvir ederken sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir.

32.

*Süzüp âhû gözlerini âşıkâ nâz eyledi
Cevrini hadden aşırıldı lûtfunu az eyledi
Ağlayup gülmediğine sevdiğim hazzeyledi*

*Bağrı yanık dîdeleri kan ararsan işte ben
Bendegâna bâis-i üftân ararsan işte sen* (Elçin, 1999: 97).

Âşık Ömer, 33 numaralı dörtlükte kendisinden kaçan sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir.

33

*Merhabâ ey zülf-i anber bû sabâhın hayr ola
Ey nigâh-ı gamzesi câdû sabâhın hayr ola
Zahmet-i hicranda koyma âşık-ı mecnûnunu
Kaçma ey gözleri âhû gel sabâhın hayr ola* (Ergun, ?: 138).

Âşık Ömer, 34 numarayla verilen dörtlükte kendisine yakın davranmayan sevgilisine bunun sebebini sorarken sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

34.

Söyle gel ey kameti tûbâcığım nettim sana

Künc-i gamda gevher-i yektâcığım nettim sana

Çesmi âhû dilber-i ra'nacığım nettim sana

Mürg-i diller serveri zîbâcığım nettim sana (Ergun, ?: 148).

Âşık Ömer, 35 numaralı dörtlükte bakışıyla kendisine âşık eden sevgilisinin gözlerini, ahunun gözlerine benzetmektedir:

35.

Âteş-i aşkile zâlim yaktı nâr etti beni

Gitti akl u ihtiyârım bîkarâr etti beni

Bir bakışta çeşm-i âhûsu şikâr etti beni

Dâm-ı zülfünden ne mümkün mürg-i dil âzâd ola (Ergun, ?: 156).

Âşık Ömer, aşağıda 36 numarayla verilen dörtlükte sevgilisinin bakışını dolayısıyla da gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

36.

Bakışın âhû sıfat hayrân eder cân ü teni

Böyle dembeste kılan şîrin kelâmındır beni

Künc-i dil hâlî kalur gamdan kaçan görsem seni

Tâzeler sevkın derûnum içre bir aşk-ı cedîd (Ergun, ?: 166).

Âşık Ömer, aşağıda verilen 37 ve 38 numaralı dörtlüklerde de sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

37.

Söyle ey mehrû güzel billâhi kim sevmez seni

Gözleri âhû güzel billâhi kim sevmez seni

İhtiyârım gitti elden gördüğüm sâat seni

Ey kemân ebrû güzel billâhi kim sevmez seni (Ergun, ?: 186).

38.

İntizârım ey gözü âhû seher vaktinde gel

Bendene lûtfeyle göster rû seher vaktinde gel

Çekerim tâ subha dek yâ Hû seher vaktinde gel

Belki gelmez çeşmime uyhu seher vaktinde gel (Ergun, ?: 205).

Ercişli Emrah ise 39 numarayla verdiğimiz dörtlükte sevgilisinin güzelliğini anlatırken sevgilisinin bakışını, dolayısıyla gözlerini ahunun gözlerine benzetmektedir:

39.

Göldeki kaz kimi gösgü nakışlım

Ağ gerdanı misk ü anber kokuşlum

Huri misal üzlüm ahu bakışlım

Söyle ince bellim kimin yarısan (Sakaoğlu, 1987: 102).

Seyranî, 40 numaralı dörtlükte güzelliğini seyretmeye doyamadığı sevgilisinin gözlerini ahunun gözlerine benzetir:

40.

Destinden bir kere bâde yudunca

Helâke yakınım cevân edince

Âhu çeşmim seyretmiye gidince

Deseler Seyrânî doy kaşlarına (Yüksel, 1987: 37).

Seyranî, 41 numaralı dörtlükte de sevgilisinin gözlerini, ahunun gözlerine benzetmektedir:

41.

Nâil olsa ey efendim çeşm-i âhûya bu dil

Leyl ü Nehâr gark olmuşdur yine kayguya bu dil

Savm edemem sabrım yokdur neylim hâlim şedîd

Doymayınca şâdolur mu bilirsin mûye bu dil (Yüksel, 1987: 154).

Sevgilisini kaybeden Bayburtlu Zihnî, 42 numaralı dörtlükte sevgilisini marala ve avcılardan kaçan ceylana benzetirken sevgilisinin gözlerini gazalın yani ceylanın gözlerine benzetmektedir:

42.

Hangi dağda bulsam ben o maralı

Hangi yerde görsem çeşmi gazalı

Avcılardan kaçmış ceylan misâli

Gitmiş dağdan dağa yoktur durağı (Sakaoğlu, 1988: 81).

43 numaralı dörtlüğün sahibi Dadaloğlu, sevgilisini tasvir ederken sevgilisinin bakışını dolayısıyla da gözlerini cerenin gözlerine benzetmektedir:

43.

Şu karşiki dağda yanar bir ışıık

Aldırmış sevdiğin, ağlar bir âşık

Bir ceren bakışlı zülfü dolaşık

Sende bir gümanım var Çiçek Dağı (Özdemir, 1985: 259, Sakaoğlu, 1986: 85).

Erzurumlu Emrah, 44 numarayla verilen dörtlükte kendisini aşkıyla yaralayan sevgilisinin bakışını dolayısıyla da gözlerini maralın ve ahunun gözlerine benzetmektedir:

44.

Bu maral bakışın ey peri sûret

Çok açtı bağrımnda yara gözlerin

Bilmem ahû mudır yoksa bir âfet

Yakar bakdığını nâra gözlerin (Karadağ, ?: 134).

Erzurumlu Emrah, 45 numaralı dörtlükte sevgilisinin gözlerini maralın gözlerine benzetmektedir:

45.

Büyüdükçe bedir olur yüzleri

Kande lezzet verir şirin sözleri

Sürmeden arêdir merâl gözleri

Çok siyah değildir nim elâcıktır (Karadağ, ?: 182).

46, 47, 48 ve 49 numaralı beyitlerde sevgilisini tarif eden Erzurumlu Emrah, sevgilisinin gözünü yine ahunun gözüne benzetmektedir:

46.

Gözüün berây-ı peri-i âhû ne âhû ayn-ı serâfta

Ne fettân fitne-i câdû ne cadâ nergis-i şehîlâ (Karadağ, ?: 228).

47.

Nedür bu çeşm-i âhûlar nedir müjgân-ı câdûlar

Nedür bu gonçe-fem bu câh-ı zemzem Kâbe-i ulyâ (Karadağ, ?: 232).

48.

Âhû gibi gözler ile gösterdi bogazın

Mislin bulamam sa'yile varsam da ırâka (Karadağ, ?: 243, Alptekin, 2004: 180).

49.

Aglamakdan döndi gözyaşı Fırât ırmagına

Çeşm-i âhû bakışı şehîlâ nigârı görmeden (Karadağ, ?: 349).

5. 1. 1. 2. Geyiğin Vücudunun Tamamı Benzetme Unsuru Olur

5. 1. 1. 2. 1. Âşık Sevgilisini Geyiğe Benzetir

Âşık, sevgilisini, vücudunun tamamı itibarıyla da geyiğe benzetmiştir. Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz üzere geyik, Türk şiirinin hemen her döneminde güzellik sembolü olarak kullanılmıştır. Burada şuna da değinmek gerekir ki geyik yabanî hayvanlar âleminde genellikle av hayvanı olarak karşımıza çıkar. Gerek diğer hayvanlar gerekse de avcılar tarafından güçsüzlüğünden faydalanılarak avlanmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan Türk şiirinde geyik, güçsüz ve koru-

masız bir güzel kızı sembolize etmektedir. Yani âşığın avcılardan kaçan ürkek maralı olmuştur.

Aşağıda 50 numarayla verdiğimiz dörtlükte Karaca Oğlan, kendisine çok naz eden sevgilisini, kendisine daha fazla naz etmemesi hususunda uyarırken, sevgilisini ahuya benzetmektedir:

50.

Ala bulut gibi göğə ağarım

Sulu sepken gibi yere yağarım

Olanca ömrümü sana sunarım

Kız seni boşarım âhu isen de (Sakaoğlu, 2004a: 404).

51 numaralı dörtlükte gurbet yollarına düşen Karaca Oğlan, sevgilisine seslenirken sevgilisinin güzelliğini anlatmak için onu cerene benzetmektedir:

51.

Sana derim san kaşı kemanım

Büküldü kametim geçti zamanım

Gidiyorum yedi benli ceranım

Yârim gitti deyi yürek dağlama (Sakaoğlu, 2004a: 388, Cumbur, 2005: 123-124)

Karaca Oğlan, 52 numaralı dörtlükte köylerine gelen güzeli küçük bir cerene benzetmektedir:

52.

Bir güçücek ceran geldi

Bizim köyün yöresine

Bir yavru yârdan ayrılmış

Her gün ağlar çırasına (Sakaoğlu, 2004a: 395-396, Cumbur, 2005: 295).

Aşağıda 53 numarayla ele aldığımız dörtlükte Karaca Oğlan, sevgilisini tarif ederken onun kara gözleri, ceren yavrusunun gözlerine benzetmektedir:

53.

Karac'Oğlan söyler sözüñ doğrusu

Başma sokunmuş çeleng eğrisi

İki gözü kara ceran yavrusu

Ağlayı ağlayı solduktan geri (Sakaoğlu, 2004a: 460, Cumbur, 2005: 33).

Karaca Oğlan, 54 numaralı dörtlükte sevgilisini tarif ederken onu güzelliği bakımından cerene benzetmektedir:

54.

Seherinden kalktım baktım

Ceran imiş düze gelin

Eridim su gibi aktım

Can dayanmaz sze gelin (Sakaoğlu, 2004a: 545, Cumbur, 2005: 324).

Karaca Oğlan, 55 numaralı dörtlükte sevgilisini çöllerde gezen cerene benzetmektedir. Bu dörtlükte geyiklerin çöllerde yaşama fonksiyonuna da değinilse de asıl fonksiyon benzetme unsuru olma fonksiyonudur. Çünkü Karacaoğlan sevgilisini cerene benzetirken yaşadığı yerden pekiştirici unsur olarak faydalanmıştır:

55.

Sen asla ktynen eyleme Pazar

Hamaylılar takım değmesin nazar

Ağca ceran gibi çölde ne gezer

Tl maya gibi sallan gez gelin (Sakaoğlu, 2004a: 553, Cumbur, 2005: 143-144).

56 numarayla ele aldığımız dörtlükte Karaca Oğlan sevgilisini, sazlık yerlere gelen cerene benzeterek sevgilisinin güzelliğine değinmektedir:

56.

Eş kır atım meydan bizim

Yrden habar geldi bugün

Yklenmişken gam yükünü

Saza ceran geldi bugün (Sakaoğlu, 2004a: 570, Cumbur, 2005: 304-305).

Karaca Oğlan, 57 numaralı dörtlükte yüreğine aşk acısı salan sevgilisini geyik ve cerene benzetmektedir. Bu dörtlüğü okuduğumuzda evlendiği gece duyduğu geyik sesinin peşinden giderek kayalarda kalıp can veren avcı gencin hikâyesi aklımıza gelmektedir. Geyik, bir bakıma avcların sevgilisidir. Bu yüzdendir ki eşini bırakıp geyiğin peşinden giden avcların hikâyeleri halk edebiyatı ürünlerimizde sıkça karşımıza çıkmaktadır:

57.

Bunu ben demedim aşıklar diyen

Şu derdli sîneme hançerler vuran

Bilmem boz geyiktir bilmem ak ceran

Yüce yüce sarp kayada neler var (Sakaoğlu, 2004a: 583-584, Cumbur, 2005: 129).

Karaca Oğlan, 58 numaralı dördlükte gönlünü kaptırdığı sevgilisini çölden kaçan cerene benzetmektedir:

58.

Akça ceran çölden çıkıp kaçınca

Mayıl olup yâr göğsünü açınca

Vakti gelip aşiretler göçünce

Düzülür yollara el karmakarış (Sakaoğlu, 2004a: 632-633, Cumbur, 2005: 32).

Karaca Oğlan, 59 numaralı dördlükte sevgilisinin güzelliğini anlatırken onu avcılardan kaçan cerene benzetmektedir:

59.

Ben bilirim sen ezelden güzelsin

Ceren gibi yad avcıdan tezersin

Niçin böyle melil mahzun gezersin

Boynun eğri zülüflerin bozgundur (Sakaoğlu, 2004a: 608-609, Cumbur, 2005:94-95).

Karaca Oğlan, 60 numaralı dördlükte güzellerin başı olan sevgilisini ceylan yavrusuna benzetmektedir:

60.

Şu yerlerde benim yavrum bir gezer

Döküp ak gerdana zülfünü dizer

Çıkar yücelerde salınır gezer

Ceylân yavru güzellere baş m'ola (Sakaoğlu, 2004a: 387, Cumbur, 2005: 251-252).

61 numaralı dördlükte Karaca Oğlan, sevgilisini tarif ederken onu güzelliğinden ötürü ceylana benzetmektedir:

61.

Meles gömlek geymiş vücudu nazik

Kollarını sıkmış altın bilezik

Aşnası kötüdür ceylâna yazık

Emirler'den bir kız indi pınara (Sakaoğlu, 2004a: 397, Cumbur, 2005: 393).

Karaca Oğlan, 62 ve 63 numaralı şiirlerde pınara inen altı güzelin güzelliklerini dile getirirken onları göl kenarına inmiş cerene benzetmektedir:

62.

*Ak kuğular sükün etti yurdundan
Koç yiğitler yatamıyor derdinden
Sabah namazından belen ardından
Saydım altı güzel indi pınara
Üçü orta boylu gayetle güzel
Üçü uzun boylu gözlerin süzer
Dedim akça ceyran gölde ne gezer
Al kınalı keklik indi pınara* (Sakaoğlu, 2004a: 396, Cumbur, 2005:

31).

63.

*Akça kızlar göç eyledi yurdundan
Koç yiğitler deli oldu derdinden
Gün ögle sonu da belin ardından
Saydım altı güzel indi pınara*

*Üçü uzun boylu kaşların süzer
Üçü orta boylu zülfünü düzer
Sandım akça ceran bir çöllerde gezer
San kınalı keklik indi pınara* (Sakaoğlu, 2004a: 397, Cumbur, 2005:

32).

Karaca Oğlan'a ait olan 64 numaralı şiirin ilk dördlüğünde daha önceki bölümlerde sıkça karşımıza çıkan geyiğin yol göstericilik fonksiyonuna rastlamaktayız. Âşık, sevgilisine giden yolu kendisine yol gösteren cerenler aracılığıyla bulur. Ancak bu şiirde ağır basan fonksiyon, şiirin üçüncü dördlüğünde karşımıza çıkan benzetme fonksiyonudur. Bu dördlükte Karaca Oğlan, sevgilisini avcılar tarafından avlanmaya çalışılan cerene benzetmektedir:

64.

*İki ceyran götürdüler bahçaya
Girdim o bahçanın gülleri bir hoş
Yağar yağmur serin serin bâd eser
Irganan selvinin dalları bir hoş*

Yâr oturmuş kurulur naz postuna
Hiç bakmıyor yâranına dostuna
Yaz gelince çayır çimen üstüne
Yâr bâde doldurur elleri bir hoş

Çıkmış yücesine avını avlar
İnmiş enginine ceyran kovalar
Değmen şu ceyrana beğler ağalar

Şirin şirin söyler dilleri bir hoş (Sakaoğlu, 2004a: 636-637, Cumbur, 2005: 157).

Karaca Oğlan, 65 numaralı dörtlükte kaybettiği sevgilisini marala benzetmektedir:

65.

Karac'Oğlan der ki hani maralım
Dağlar sana söyle var mı zararım
Yârimi yitirdim yanar ararım

Gümanım var koyağından taşından (Sakaoğlu, 2004a: 519).

Karaca Oğlan, 66 numaralı dörtlükte kendisini hor gören sevgilisini yüksekten bakan bir alageyiğe benzetmektedir:

66.

Çaylak sığın gibi göllerden kalkar
Ala geyik gibi yüksekten bakar
Ayvası turuncu burnumda kokar

Soyunup koynuna girmek muradım (Sakaoğlu, 2004a: 485-486, Cumbur, 2005: 92).

Karaca Oğlan, 67 numaralı dörtlükte dokunmaya kıyamadığı sevgilisini cerene benzetmektedir:

67.

Aşağıdan gelen ceren cereni,
Akça ceran sana değmeli değil.
İki eli boğum boğum kınalı

Karadır gözleri, sürmeli değil. (Cumbur, 2005: 63).

68 numaralı dörtlükte sevgilisine seslenen Karaca Oğlan, onu marala benzetmektedir:

68.

Kömür gözlüm, benle gitmek dilersem,
Eğlen maral, eğlen, bile gidelim.

Yel vursun, erisin dağların karı;

Yollar çamur, kurusun da gidelim. (Cumbur, 2005: 181).

Kendisine bir sevgili arayan Karaca Oğlan, 69 numaralı dördlükte aradığı sevgilisini akça cerene ve boz sığına benzetmektedir:

69.

Bunu ben demedim, âşıklar diyen.

Yaralı sîneme merhemler koyan,

Bilmem akça ceran, bilmem boz sığın.

Yüce sarp kayada meler var? (Cumbur, 2005: 191-192).

Gevherî'den alınan 70 numaralı dördlükte Gevherî, sevdiği kızı bir marala benzetirken kendisini de bu maralı avlamaya çalışan avcıya benzetmektedir:

70.

Yar güzeldir bulamanın yalısın

Avcı isen maral geldi alasın

Bahâmı bulmazsa âzad eylesün

Vermesün doksana yâr yüze meni (Elçin, 1998a: 115).

Gevherî, 71 numaralı dördlükte ise kendisinden kaçan sevgilisini avcılardan kaçan ceren yavrusuna benzetmektedir:

71.

Ne kaçarın benden ceyran kuzusu

Kaçma benden ben yad avcı değilim

Seni sevmek imiş alnum yazısı

Kaçma benden ben yad avcı değilim (Elçin, 1998a: 204-205).

Gevherî, 72 numaralı şiirde de sevgilisinin güzelliklerini tarife ederken şiirin her dördlüğünün sonunda sevgilisini cerene benzetmektedir:

72.

Âhu gözlüm neye melîl gezersin

Kuşu musun ceyran mısın nesin sen

Gören haşıkların bağrım ezersin

Kuşu musun ceyran mısın nesin sen

Beni helâk itti dürlü nazların

Sînemde yeretti acı sözlerin

Kudreden sürmeli âhû gözlerin

Kuşu musun ceyran mısın nesin sen

*Sel gibi çağlattın çeşmim yaşını
Gavgaya uğrattın halkın başını
Cihanda bulmadım senin eşini
Kuğu musun ceyran mısın nesen sen*

*Sîmden beyaz gördüm senin cismini
Kudredde halk etmiş Mevlâm resmini
Âh efendim doğru söyle ismini
Kuğu musun ceyran mısın nesen sen* (Elçin, 1998a: 238-239).

Gevherî, 73 numaralı dörtlükte de sevgilisini tarif ederken onu avcılar tarafından avlanmaya çalışılan ceylan yavrusuna benzetmektedir:

73.
*Şimdi cüdâ düştüm vatandan yurttan
Ya Rabbî sen kurtar bizi bu derdten
Korkmaz mı ola dilber avcıdan kurttan
Bu ceylân kuzusu burada ne gezer* (Elçin, 1998a: 328-329).

74 numarayla verilen dörtlükte Gevherî, sevgilisini kendisinden kaçan vahşi bir gazala benzetmektedir:

74.
*Sevdiğim eğnine câme giyince
Bizden kaçıp vahşi gazal olmuştur
Ko istingâ etsün şimdi duyunca
Şahlığı var sâhib-celâl olmuştur* (Elçin, 1998a: 391).

Gevherî, 75 numaralı dörtlükte kaybettiği sevgilisinin ardından feryat ederken sevgilisini çöllerde gezen cerene benzetmektedir:

75.
*Felek şikârını aldı
Beni vâdilere saldı
Gitti ceyran ıssız kaldı
Çöller harab oldu harab* (Elçin, 1998a: 466-467).

Gevherî, 76 numaralı dörtlükte ise beraber olmaya davet ettiği sevgilisini çağırırken yaşadığı yerin etrafında çöller olduğuna değinerek cerene benzettiği sevgilisini çağırılmaktadır:

76.
Yüğüktür küheylanımız

Elde tîr ü kemânımız

Bizim çöldür bir yanımız

Ceyran gel bizim çöllere (Elçin, 1998a :472).

Gevherî, 77 numaralı dörtlükte ayrılmak zorunda kaldığı sevgilisini Allaha emanet ederken sevgilisini güzelliğinden ötürü ahuya benzetmektedir:

77.

Eyledim Hakk'a emânet ey yüzü âhû seni

İdeyim Mecnun-sıfat dağlara cüst ü cû seni

Sen saçı Leylâ'mdan düştüm cüdâ kaldım garib

Sevdiğim cânım efendim elvedâ yâhû seni (Elçin, 1998a: 573).

Gevherî, 78 numaralı dörtlükte sevgilisini kurtlardan korkmayan ceylan yavrusuna benzetmektedir:

78.

Ey gönül sakın çıkma sen yoldan

Yüreğim onulmadı gam ile dertden

Korkmazmısın sevdiğim kurttan

Bu ceylân yavrusu yerde ne gezer (Elçin, 1998a: 633-634).

Gevherî, 79 numaralı dörtlükte de aklını başından alan sevgilisini çöllerden göçen cerene benzetmektedir:

79.

Agca ciran sökün etti çölleri

Avcısın izleyüben sürmeli

Beni benden eyledi zülfi telleri

Mansur gibi zülüfleri burmal (Elçin, 1998a: 723).

Gevherî, 80 numaralı dörtlükte bütün düzenini alt üst eden sevgilisini, ahuya benzetmektedir:

80.

Gevherî der cihan

Güzel âhu düzenim yaktı

Her kimi sordım hercâi çıktı

Bir hakikatlı dost bulmadan gitti (Elçin, 1998a: 726).

Gevherî, 81 numaralı dörtlükte kendisine kavuşmak için dua ettiği sevgilisini ceylan yavrusuna benzetmektedir:

81.

Gevherî der bir taş olunca mermer

Terbiye etmek cevher

Dâima duâsın ettiğin dilber

Bu ceylan yavrusu yerde ne gezer (Elçin, 1998a: 744).

Gevherî, 82 numaralı dörtlükte de kaybettiği sevgilisini yurdundan göç eden ceylana benzetmektedir:

82.

Ağca ceylan sökün etmiş yurdundan

Yurduna vardım ah yurtlar ıssızdır

Sadâsına vardım gönlüm bulandı

Çekilmiş sunalar göller ıssızdır (Elçin, 1998a: 746).

Ercişli Emrah, aşağıda 83 numarayla verilen dörtlükte aklını başından alarak aşkıyla kendisini yakan sevgilisini, avcının elinden kaçırdığı marala benzetirken bir bakıma kendisini de avcıya benzetmektedir:

83.

Kararım aldı götürdü

Avcı maralın itirdi

Meni kül edip bitirdi

Selbihan dillenir gider (Sakaoğlu, 1987: 144).

Bayburtlu Zihnî, 84 numarayla verilen dörtlükte sevgilisini yurdunu terk etmiş bir marala benzetmektedir:

84.

Öz otağı terk eylemiş

Özge maral olmuş gelir

Şems u kamer bilesince

Hurşîd cemâl olmuş gelir (Sakaoğlu, 1988: 104).

85 numaralı şiirde Dadaloğlu, gönlünü kaptırdığı sevgilisini çölden kaçan cerene benzetmektedir. Bu şiirin ikinci dörtlüğünde de sevgilinin üstün özellikleri anlatılmak istenirken sevgilinin etrafında geyiklerin pervane olduğu söylenmektedir:

85.

Sakın akça ceren çölden kaçınca

Mail oldum kız göğsünü açınca

Vakti gelip cümle alem göçünce

Düzülür yollara el karmakarış

Yücesinde ima, geyik pervane döner

Altın ak gerdanda mum gibi yanar

Sirtında libası her türlü döner

Giysinmiş, kuşanmış al karmakarış (Özdemir, 1985: 320, Sakaoğlu, 1986: 79).

5. 1. 1. 2. 2. Âşık Kendisini Geyiğe Benzetir

Âşık şiirinde sevgili, genellikle geyiğe benzetilmektedir. Yukarıda âşık şiirinin sınırlı sayıdaki temsilcilerinden seçtiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere bu durum azımsanamayacak kadar fazladır. Ancak âşık şiirinde sevgilinin geyiğe benzetilmesinin yanında çok az da olsa âşık kendisini çeşitli özelliklerinden dolayı geyiğe benzetmektedir.

Gevherî, aşağıda 86 numarayla ele aldığımız dörtlükte sevgilisinin peşinden koşan kendisini çölden çöle gezen cerene benzetmektedir:

86.

*Âlem bilür âşık bağrın ezdiğim
Ceran gibi çölden çöle tozduğum
O yavrunun sevdâsına gezdiğim*

Gezüp derdli olmadan gezmem nideyim (Elçin, 1998a: 210-211).

Ercişli Emrah da yalnızlığını ve çaresizliğini dile getirdiği 87 numaralı dörtlükte kendinden geçerek diyar diyar gezişini anlatırken kendisini çölden çöle gezen bir ceylana benzetmektedir:

87.

*Ördek oldum düştüm gölden göllere
Ceylan oldum düştüm çölden çöllere
Dertli Emrah düşmüş gurbet ellere*

Gelen ağlar giden ağlar yol ağlar (Sakaoğlu, 1987: 110).

Âşık Şenlik'e ait olan 88 numaralı dörtlük "*Gelin ile Gız Destanı*"ndan alınmıştır. Gelin ile kızın karşılıklı söyleşmesiyle meydana gelen bu destanda gelin kendisini sahralarda gezen sürmeli ceylana benzetmiştir:

88.

*Gız da der ki sonalar aşgın gölünde
Sürmeli ceylanam sahra çölünde
Bir gülüm var yeddi hicap dalında*

Pinhan ligap attı sahlardan sırrı (Alptekin-Çoşkun, 2006: 259).

Âşık Şenlik, 89 numaralı dizelerde ise sevgilisini, çöllerde avcılardan kaçan marala benzetmektedir:

89.

Katlime ferman yazar tüşüftü fitneye fele

Evgâh pusar avcı sezer heflek maral düşer çöle (Alptekin-Coşkun, 2006: 287).

5. 1. 1. 3. Geyiğin Yürüyüşü Benzetme Unsuru Olur

Geyik, daha öncede değindiğimiz gibi güzelliği ve zarafetiyle bir benzetme unsurudur. Âşık şiirinde sevgilinin yürüyüşü anlatılmak istendiğinde sevgili genellikle geyiğe benzetilmiş, yani geyiğin yürüyüş tarzı benzetme unsuru olmuştur.

Aşağıda 90 numarayla verdiğimiz ve Karacaoğlan'dan aldığımız dörtlükte Karaca Oğlan, sevgilisinin endamlı yürüyüşünü cerenin sekişine benzetmektedir:

90.

Salavat getirsin cemalın gören

Bakışın turna da sekişin ceran

Uğradığın yeri edersin veran

Bülbül has bahçada gülinen oynar (Sakaoğlu, 2004a: 580-581, Cumbur, 2005:187).

Ercişli Emrah, 91 numaralı dörtlükte sevgilisinin endamlı yürüyüşünü ceylanın sekişine benzetmektedir:

91.

Ağ elleri nakışlının

Ağca ceylan sekişlinin

Nergiz kimi kokuşlunun

Ah elinnen dad elinnen (Sakaoğlu, 1987: 137).

5. 1. 1. 4. Geyiğin Koşuşu Benzetme Unsuru Olur

Aşağıda verilen dörtlükte diğer bölümlerde ele aldığımız durumlardan farklı olarak âşık ne sevgilisini ne de kendisini geyiğe benzetmemektedir. Gevherî, aşağıda 92 numarayla verdiğimiz dörtlükte zamanın düzeninden şikâyetle bulunurken porsuğun dahi ardından yetişemeyen insanların haksızlıklar sonucunda ceylan hızına ulaştığına değinmektedir:

92.

Palas üstünde yatmayan

Bıyığına pala batmayan

Porsuk ardından yetmeyen

Ceylana ulaşır oldu (Elçin, 1998a: 544-545).

Dadaloğlu, 93 numaralı dörtlükte iyi bir atın özelliklerini sıralarken atın koşuşunu, yani hızını cerene benzetmektedir:

93.

*At kulağını dikmiş, gözünü süzer
Gövel ördekler gibi çöllerde yüzer
Çırpıştırınca akça cerendir, tozar
Eşkini seldir, yiğite eşkin gerek* (Özdemir, 1985: 284).

5. 1. 1. 5. Geyiğin Tüyleri Benzetme Unsuru Olur

Çalışmamız bünyesinde taradığımız âşık şiirlerinin sadece bir tanesinde geyiğin tüylerinin benzetme unsuru olması özelliğine rastladık. Divân şiirinde sıkça karşımıza çıkan saçla ilgili benzetmeler âşık şiirinde sadece bir şiirde karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıda 94 numarayla verilen dörtlükte Karaca Oğlan, boynu bükük sevgilisini tarif ederken sevgilisinin saçlarını cerenin tüyelerine benzetmektedir:

94.

*Parmağında hatem yüzük
Kolunda altun bilezik
Boynun eğmiş kıza yazık
Telleri ceren o kızın* (Sakaoğlu, 2004a: 541, Cumbur, 2005: 308-309).

5. 1. 1. 6. Geyiğin Ayakları Benzetme Unsuru Olur

Aşağıda 95 numarayla verdiğimiz dörtlükte Karaca Oğlan, sevgilisinin ellerini zarafetinden ötürü cerenin ayaklarına benzetmektedir. Her ne kadar geyiklerin elleri olmasa da ayakları, özellikle de ön ayakları, Karacaoğlu'nın zihninde elleri olarak kabul edilmiş ve aşağıdaki dörtlüğe benzetme unsuru olmuştur:

95.

*Fakir Karac'Oğlan fakir
Dilim söyler kalbim okur
İbrişimden halı dokur
Elleri ceren o kızın* (Sakaoğlu, 2004a: 541, Cumbur, 2005: 308-309).

5. 1. 1. 7. Geyiğin Kaşları Benzetme Unsuru Olur

Geyiğin kaşları da âşık şiirinde gözlerinden ayrı olarak benzetme unsuru olmuştur.

Karaca Oğlan, aşağıda 96 numarayla verdiğimiz dörtlükte, sevgilisinin güzelliğini tarif ederken sevgilisinin kaşlarını, yavru maralın kaşlarına benzetmektedir:

96.

*Kaşların benziyor yavru marala
Gözlerin hükmeder yedi kırala
Seher vakti olup boynun ırgala
Dokansın tellere yel yavaş yavaş* (Sakaoğlu, 2004a: 631).

5. 1. 1. 8. Geyiğin Kokusu Benzetme Unsuru Olur

Karaca Oğlan, aşağıda 97 numarayla verdiğimiz dörtlükte geyiklerin güzel kokmalarına değinirken sevgilisinin de geyik gibi güzel kokulu olduğunu söylemektedir:

97.

*Yaz gelince, soğuk pınarlar akar;
Bitmiş geyik göbeği hoşça kokar.
Salınıp güzelim seyrâna çıkar,
Gördükçe, artıyor figanım dağlar.* (Cumbur, 2005: 98-99).

5. 1. 2. Av Hayvanı Olarak Geyik

Avcılığın gerek ekonomik ihtiyaçları karşılama gerekse de yabanî hayvanların verdiği zararı önleme açısından Türk insanın yaşamında yer ettiğine daha önce ele aldığımız bölümlerde sıkça değinmiştik. Bu yüzden bu bölümde tekrar bu konulara değinmeyeceğiz. Çalışmamızın bu bölümünde geyiğin av hayvanı olması özelliğinin âşık şiirine olan tesirini ele alacağız.

Karaca Oğlan, aşağıda 98 numarayla verdiğimiz dörtlükte sevgilisini yaylaya gitmeteye ikna etmeye çalışırken cerenlerin yaz aylarında ormanlara inerek av olduğuna değinmektedir:

98.

*Yaz olur meşede ceran av olur
Her sinekler bir alıcı kuş olur
Sen gidersen yüreciğim dar olur
Allı sunam kalk gidelim yaylaya* (Sakaoğlu, 2004a: 399).

Karaca Oğlan, 99 ve 100 numaralı dörtlüklerde atına binip ceren avladığı günleri hatırlamakta ve bu günleri özlemektedir:

99.

Karac'Oğlan yavuz ata binerdi

Üstümüzde avcı kuşlar dönerdi

Ha deyince beş yüz atlı binerdi

Akça ceranları kovanlar hani (Sakaoğlu, 2004a: 454, Cumbur, 2005: 75-76).

100.

Karac'Oğlan der ki güle ağdığım

Bazı bazı hatırıma değdiğim

Yeğîn ata binip ceylân koğduğum

O ıssız çöllere göresim geldi (Sakaoğlu, 2004a: 440, Cumbur, 2005: 115).

Karaca Oğlan, 101 numaralı dörtlükte cerenlerin, avcılarının tazı-larının elinden kurutulduğunu anlatmaktadır:

101.

İnsanoğlu kurtulmuyor kazadan

Yaralılar nasıl durur sızidan

Akça ceran kurtulmuş da tazıdan

Kaldırmuş başını çöl deyi deyi (Sakaoğlu, 2004a: 466, Cumbur, 2005: 57-58).

Karaca Oğlan'dan alınan 102 ve 103 numaralı dörtlüklerde ise ovalarda cerenlerin tazılar tarafından avlanmak için kovalandıklarına değinilmektedir:

102.

Ulam ulam olmuş yatar yazılar

Ceran kovar gök boncuklu tazılar

Başı hırızmalı cepkenli kızlar

Hani yaylam der de arzular gider (Sakaoğlu, 2004a: 589-590, Cumbur, 2005: 220-221).

103.

Ulam ulam oldu kaldı yazılar,

Ceyran kovar gök boncuklu tazılar,

Arab at üstünde şahbaz gaziler,

Alay kurup göç önüne düştü mü? (Cumbur, 2005: 130-131).

104 numaralı dörtlükte Karaca Oğlan, tazılardan kurutulan ceylanların çöllere doğru yöneldiklerini anlatmaktadır:

104.

Koç yiğitler gider gelir yazıdan

Yaralılar yatamıyor sızidan

Akça ceylân kurtulursa tazıdan

Baş kaldırır gider çöl deyi deyi (Sakaoğlu, 2004a:466-467, Cumbur, 2005: 103-104).

Karaca Oğlan, 105 numaralı dörtlükte ise sırlarını başka insanlara çarçabuk veren insanların özelliklerine değinirken bu insanların bu özelliklerinden dolayı çok büyük zararlar göreceğini anlatmak istemekte avcılar tarafından avlanan ceylanlara değinmektedir. Bir bakıma insanlarla ceylanlar arasında benzerlik kurmaya çalışmaktadır:

105.

Yüce dağ başında yayılan ceylân

Avcılar geliyor dört yanın dolan

Her olur olmaza sırrını diyen

Boz bulanık aya akmuş gib'olur (Sakaoğlu, 2004a: 620, Cumbur, 2005: 350-351).

Karaca Oğlan, 106 numarayla verilen dörtlükte sevgilisinin memleketinden bahsederken oralarda beylerin ceren avlamak için tazıları kullandıklarına değinmektedir:

106.

Evlerinin n yazıdır yazı

Beğler bırakıyor ceyrana tazı

Sallanma karşında kahpenin kızı

Ölürsem kanımı verebilir mi (Sakaoğlu, 2004a: 451-452, Cumbur, 2005: 60)

Karaca Oğlan, 107 numaralı dörtlükte geyik avının uğursuzluk getirdiğine dair beslenen inancı ıık şiirine taşıyarak bir geyiğin peşinden giden avcının başına ölümün gelebileceğine değinmektedir:

107.

Gönül düştü bir geyiğin postuna,

Azril de can almanın kastına.

Dne dne teneşirin üstüne,

Yunmayınca gönül yârdan ayrılmaz. (Cumbur, 2005: 160-161).

Gevherî de 108 numaralı dörtlükte otlakta otlayan ceylana seslenirken onu avcılardan korunması hususunda uyarmaktadır:

108.

..... otlağını otlayan ceylan
Kurtulmaz avcının yayına varan
Nâdanlara hâlin ifâde kılan

Gevherî ummâna atmış gibidir (Elçin, 1998a: 344-345).

Gevherî, 109 numaralı dörtlükte ise cerenlerin tazılar tarafından avlanılmak için kovalandığına değinmektedir:

109.

Ulam ulam olmuş galan yazılar
Ceren avlar gök boncuklu tazılar
Altı arap atlı şahpaz gaziler

Cıda vurup binmemize ne kaldı (Özdemir, 1985: 147-148).

5. 1. 3. Yaşadığı Yerler Bakımından Geyik

Geyikler, yabanî hayvanlar olmalarından ötürü insanlardan uzak yerlerde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla insanlar, geyiklere etraflarındaki diğer hayvanlar kadar yakın değildirler. Geyik, bir kurt gibi insanlara ya da insanların sürülerine de saldıramaz. Dolayısıyla geyikler ile insanlar ancak bir av sırasında ya da bir göç esnasında kalabalıktan uzak olan dağlarda karşılaşmaktadırlar. Çalışmamızın bu bölümünde geyiklerin yaşadıkları yerleri üç başlık altında ele alacağız.

5. 1. 3. 1. Dağlarda Yaşayan Geyik

Karaca Oğlan'dan alınan ve aşağıda 110 numarayla verilen dörtlükte sevgilisinin güzelliklerini anlatan Karaca Oğlan, sevgilisinin yaşadığı yüce dağlarda sığınların gezdiğini söylemektedir:

110.

Yüce dağ başında sığınlar gezer
Derindir göllerin bahrîler yüzer
Dilin şeker olmuş şerbetler ezer

Altun tas içinde bala dönmüşüm (Sakaoğlu, 2004a: 575).

Karaca Oğlan, 111 numaralı dörtlükte tarif ettiği güzel yerleri anlatırken bu yerlerin dağlarında geyiklerin gezdiklerini dile getirmektedir:

111.

*Yücesinde emme geyikler geşir,
Eteğinde telil turnam çağırışır,
İli göçmüş mayaları bağırışır,
İller melil melil, bilmem nedendir? (Cumbur. 2005 :63-64).*

112 numaralı şiirde dağlardan şikâyetçi olan Karaca Oğlan, dağlara beddua ederken geyiklerin dağları terk etmesi hususunda beddua etmektedir:

112.
*Yüce dağlar, ne kararıp pusarsın?
Aştı derler nazlı yâri başından.
Oturmuş derdime derd mi katarsın?
Âlem sele gitti dîdem yaşından.*

*Balta değsin, ormanların kurusun;
Gazel olsun, yaprakların çürüsün;
Top top olsun, geyiklerin yürüsün;
Avcıların avın alsın peşinden. (Cumbur, 2005: 255-256).*

Karaca Oğlan, 113 numaralı dörtlükte sığınların meşelerde yani ormanlarda dolayısıyla da dağlarda yaşadıklarına değinmektedir:

113.
*Göllerinde kuğuları yüzüşür
Meşesinde sığınları böğrüşür
Güzelleri türkû söyler çığırışır
Dilleri var bizim dile benzemez (Sakaoğlu, 2004a: 648-649,
Cumbur, 2005: 349-350).*

Dadaloğlu, yaşadığı dönemin yiğitlerinden Küçük Ali Oğlu için yazdığı ve aşağıda 114 numarayla verilen dörtlükte Küçük Ali Oğlu'nun yurdunun dağlarında geyiklerin yaşadığına değinmektedir:

114.
*Dağlarında hüma, geyik sekişir
Engininde keklik, turaç ötüşür
Düşmanların sınırından bakışır
Giremez yurduna Küçük Ali Oğlu (Özdemir, 1985: 190-191).*

Dadaloğlu, 115 ve 116 numaralarla verilen dörtlüklerde Binboğa Dağı'nı tarif ederken geyiklerin Binboğa'yı yurt edindiğini dile getirmektedir:

115.

*Başın görünmüyor dumandan, pustan
Bağrışır geyiğin durulmaz, sestem
Sağ yanın Saraycık, solun Elbistan
Övünmeye değer dilin Binboğa (Özdemir, 1985: 246).*

116.

*Binboğa da Koç Dağı'nı gözedir
Geyik, ceren, lâle, sümbül tazedir
Ablak, sığınların boynun uzatır
Farız avcı ister sana Binboğa (Özdemir, 1985: 247).*

Dadaloğlu, 117 numaralı şiirde Bozak Dağlarında yaşayan geyiklerin varlığına işaret etmektedir:

117.

*Çıkarım Bozak Dağı'na
Avşar eli görünür mü
Mevlâm bir de, işi iki
Gittim amma gelinir mi*

*Yücelerde olur geyik
Yol bekliyor gözübüyük
Benim yârim allar geyik
Nazlı nazlı salınır mı (Özdemir, 1985: 249, Sakaoğlu, 1986: 89).*

Dadaloğlu, 118 numaralı şiirde ise Aladağ'ın yaylaklarında geyiklerin yaşadığına değinmektedir:

118.

*Dumanlıdır Aladağ'ın alanı
Ortasında sarı çiçek savranı
Yiğitler durağı, aslan yatağı
Dilberlerin hep de böyle âlâ mı
(...)*

*Koç yiğitler cirit oynar dökekte
Geyiklerin yaylım eder yaylakta
Bir koku var toprağında, ırmakta
Gözüm yaşı duvarında kal'a mı (Özdemir, 1985: 254).*

5. 1. 3. 2. Çöllerde Yaşayan Geyik

Türkler, Orta Asya bozkırlarını ve daha sonra da Anadolu'nun kıraç topraklarını çoğu zaman çöl olarak adlandırmışlardır. Bu adlandırma, âşıklar tarafından da kabul görmüş ve şiirlerindeki yerini almıştır. Aşağıdaki şiirlerde göreceğimiz üzere Karaca Oğlan çöllerde gezen cerenleri görmüştür. Toroslarda yaşayan Karaca Oğlan'ın cerenleri görmesi çok doğal bir durumdur. Ancak cerenleri çölde görmesi imkânsızdır. Çünkü Toroslarda çöl yoktur. Karaca Oğlan, bu şiirlerde Torosların kıraç topraklarını çöl olarak adlandırdığı için böyle bir durumla karşılaşmaktadır.

Karaca Oğlan'dan alınan ve aşağıda 119 ve 120 numaralarla verilen dörtlüklerde Karaca Oğlan, cerenlerin çöllerde yaşadıklarına değinmektedir:

119.

Belli belli bağlarının boranı

Çift çift olmuş çöllerinin ceranı

Sana derim sana Munbuç Veranı

Çarşıda çağrışan tellâllar hani (Sakaoğlu, 2004a: 454, Cumbur, 2005: 75-76).

120.

Çölleri vermişler akça cerana

Baykuşa vermişler ıssız verana

Yârinden ayrılan döner pervâne

Bülbül figanını güle düşürür (Sakaoğlu, 2004a: 629-630).

5. 1. 3. 3. Geyiklerin Yaşadıkları Diğer Yerler

Ele aldığımız âşık şiirlerinde geyikler, yukarıda ele aldığımız dağlar ve çöllerden başka yerlerde de karşımıza çıkmaktadır.

Karaca Oğlan'dan alınan ve aşağıda 121 numarayla verilen şiirde Karaca Oğlan, geyiklerin Karaman obalarında yaşadıklarına değinmektedir:

121.

Felek vermezsin dengi dengine

Yolum düşürdün yine engine

Kader getirdi Karaman eline

Çimenleri mahzun gülleri mahzun

(...)

*Oba yerleri yıkılmış veran
Ceylânlar gitmiş dağılmış şahan
Dedim feleğe işlerin yaman*

Konuştum nice dilleri mahzun (Sakaoğlu, 2004a: 567, Cumbur, 2005: 128-129).

SONUÇ

Türk milleti, tabiat karşısında aciz olduğu dönemlerde hayvanlarla olan sıkı ilişkileri sonucunda onlarla ilgili çeşitli inanmalar yığını meydana getirmiştir. Konargöçer kültürün zorlukları yerleşik hayatla birlikte kısmen hafiflese de tam olarak ortadan kalkmamış, çeşitli zorluk, mecburiyet ve imkânsızlıklar bağlamında varlığını sürdürmüştür. İktisadi gereksinimler olarak değerlendirilebilecek olan bu zorluk, mecburiyet ve imkânsızlıklar, Türklerin binlerce yıllık tarihleri boyunca dâhil oldukları inanç sistemleri ve dinlerden kaynaklanan kurallarla da beslenerek gündelik inançsal pratiklere dönüşmüştür. Türk milletine ait folklorik inanmaların hemen hepsi birkaç farklı sebepten doğmuştur. Bu inanmaların hiçbirisi ne sadece iktisadi zorunluluklarla ne Gök Tanrı inanç sistemiyle ne de sadece İslâmiyet'le ilgilidir. Bu inanmaların, Türk kültür ırmağının yüzyıllardır geçtiği coğrafyalardan toplayarak Anadolu'ya getirdiği millet mirasından doğduğu gayet açıktır. Bu bağlamda bugün anlayamadığımız ya da çok az kısmını zorlanarak anlayabildiğimiz halk inanmaların temelleri binlerce yıllık bir seyahate yani bir milletin tarihine dayanmaktadır.

Çalışmamızın başında da değindiğimiz üzere Türklerde insan-hayvan ilişkisi denilince akla ilk gelen hayvan bozkurt olmuştur. Yapılan çalışmalar da genellikle bozkurt üzerinde yoğunlaşmıştır. Bozkurt haricindeki diğer hayvanlar genellikle ya göz ardı edilmiş ya da çalışmaya değer görülmemiştir. Çalışmamızda görüldüğü üzere Türk düşüncesinde geyik, bir kitaba konu olacak şekilde yoğun olarak yerini almıştır.

Geyiğin çalışmamızın giriş bölümünde ele aldığımız mitik anlatılarda ve diğer Türk boylarına ait folklor ürünlerinde karşımıza çıkan fonksiyonlarının Anadolu sahasındaki folklor ürünlerinde de yer alması; Anadolu folklorunun, Türk mitolojisinin ve genel anlamda Türk folklorunun coğrafi sınırlar bağlamında küçültülmüş bir örneği olduğunu karutlar niteliktedir.

Türk milletinın arkaik dönemden modern döneme dünyayı paylaştığı diğer canlılara karşı takındığı tavrın mitik, dinî ve folklorik kökenlerini, Anadolu sahası Türk folklor ürünleri bağlamında geyik hayvanı örneğinde incelediğimiz bu çalışmanın yeni ve daha başarılı çalışmalara ışık tutması en büyük arzumuzdur.

KAYNAKÇA

- AKALIN, L. Sami (1972a), *Türk Manilerinden Seçmeler I*, İstanbul.
- AKALIN, L. Sami (1972b), *Türk Manilerinden Seçmeler II*, İstanbul.
- AKALIN, L. Sami (1990), *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar, Karşılaşlar*, Ankara.
- ALBAYRAK, Nurettin (1993), *Dinî Türk Halk Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri*, İstanbul, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AKSOY, Ömer Asım (?), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II*, İstanbul.
- ALPTEKİN, Ali Berat (1982), “Elif ile Yaralı Mahmut Hikâyesi”, *Türk Folkloru Araştırmaları*, (27), 29–30.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2002), *Taşeli Masalları*, Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2004), *Palandöken’in Zirvesindeki Âşık Erzurumlu Emrah*, Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2005), *Hayvan Masalları*, Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat-COŞKUN, M. Nizameddin (2006), *Âşık Şenlik Divanı*, Ankara.
- ASLAN, Ensar (1990), *Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme*, ?.
- BAKIRCI, Nedim (2000), *Niğde Masalları*, Konya, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BALİ, Muhan (1997), *Ağıtlar*, Ankara.
- BAYATLI, Osman (1957), *Bergama’da Alevi Gelini ve İnançları*, İzmir.
- BAŞGÖZ, İlhan (1993), *Türk Bilmeceleri I*, Ankara.
- BELEKOĞLU, Nabi (1974), “Toroslar, Geyik Avcısı ve Aksakallı İhtiyar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Haziran 1974, 25 (299), 7018.
- BENEKAY, Yahya (1967), *Yaşayan Alevilik*, İstanbul.
- BONNEFOY, Yves (Yön.) (2000), *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Ankara.
- BORATAV, Pertev Naili (1992), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili (1998), *Zaman Zaman İçinde*, İstanbul.

BORATAV, Pertev Naili (2003), *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul.

Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II, Ankara 2004.

CUMBUR, Müjgân (1982), *"Folklorumuzda 'Geyik' Motifi Üzerine"*, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II, Halk Edebiyatı, 71-95.

CUMBUR, Müjgân (2005), *Karacaoğlan*, İstanbul.

ÇAĞATAY, Saadet (1953), *"Karaçay Halk Edebiyatından Avcı Bineger"*, Fuat Köprülü Armağanı, 93-113.

ÇAĞATAY, Saadet (1988), *"Türk Hal Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler"*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 153-177.

ÇELEBİOĞLU, Amil (1995), *Türk Ninniler Hazînesi*, İstanbul.

ÇELEBİOĞLU, Amil-ÖKSÜZ, Yusuf Ziya (1995), *Türk Bilmece-ler Hâzinesi*, İstanbul.

ÇOLAK, Faruk (1994), *Şah İsmail Hikâyesi Üzerine Mukâyeseli Bir Araştırma*, Kayseri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

DİLÇİN, Cem (1997), *Türk Şiir Bilgisi*, Ankara.

DİLEK, İbrahim (2002), *Altay Destanları I*, Ankara.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1987), *Kök Türkler*, İstanbul.

DUYMAZ, Ali (1989), *Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Elazığ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

DUYMAZ, Ali (2001), *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara.

EBERHARD, D. Wolfram (1996), *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara.

ELÇİN, Şükrü (1970), *Türk Bilmece-leri*, İstanbul.

ELÇİN, Şükrü (1988), *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ankara.

ELÇİN, Şükrü (1990a), *Türkiye Türkçesinde Ağıtlar*, Ankara.

ELÇİN, Şükrü (1990b), *Türkiye Türkçesinde Mâniler*, Ankara.

ELÇİN, Şükrü (1998a), *Gevherî Divânı*, Ankara.

ELÇİN, Şükrü (1998b), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara.

ELÇİN, Şükrü (1999), *Âşık Ömer*, Ankara.

ELİADE, Mircea (1999), *Şamanizm*, Ankara.

ERENGİL, Cengiz (2004), *Budizm*, İstanbul.

ERGİN, Muharrem (1999), *Orhun Abideleri*, İstanbul.

ERGİN, Muharrem (2004), *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara.

ERGUN, Metin (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi II*, Ankara.

ERGUN, Metin-İBRAHİMOV, Gaynislam (2000), *Başkurt Halk Destanları*, Ankara.

ERGUN, Pervin (2004), *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara.

ERGUN, Sadettin Nüzhet (?), *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul.

ESEN, Ahmet Şükrü (1986), *Anadolu Türküleri*, Ankara.

ESEN, Ahmet Şükrü (1997), *Anadolu Ağıtları*, İstanbul.

ESİN, Emel (2004), *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul.

Evliya Çelebi (?), *Tam Metin Seyahatname I*, İstanbul.

FRAZER, G.James (1991), *Altın Dal I (Çev: Mehmet H. Doğan)*, İstanbul.

GÖDE, Halil Altay (2002), *Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Konya, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

GÖKALP, Ziya (1976), *Altın Işık*, Ankara.

GÖKŞEN, Cengiz (1999), *Giresun Efsaneleri*, Trabzon, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

GÖLPINARLI, Abdülbâki (?), *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-nâme"*, ?.

GÖRKEM, İsmail (2001), *Türk Edebiyatında Ağıtlar, Çukurova Ağıtları, Metin-İnceleme*, Ankara.

GÜL, Mehmet (1998), *"Doğu Karadeniz'de ve Kırgızistan'da Anlatılan 'Geyik Ana' Efsanesi Üzerine Bir Deneme"*, Millî Folklor, (40), 41-42.

GÜNAY, Umay (1975), *Elazığ Masalları*, Erzurum.

GÜZEL, Abdurrahman (1999), *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi*, Ankara.

İNAN, Abdülkadir (1998a), *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara.

İNAN, Abdülkadir (1998b), *Makaleler ve İncelemeler II*, Ankara.

İNAN, Abdülkadir (2000), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara.

KARADAĞ, Metin (?), *Erzurumlu Emrah*, Ankara.

KARADAVUT, Zekeriya (1992), *Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, Konya, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

KARADAVUT, Zekeriya, *Kırgız Masallarındaki Mitolojik Unsurlar*, <http://www.haberakademi.net/default.asp?inc=makaleoku&hid=223>

KAVCAR, Cavit-YARDIMCI, Mehmet (1990), *Efsanelerimiz*, Malatya.

KAYA, Doğan (2004), *Anonim Halk Şiiri*, Ankara.

KEMAL, Yaşar (1993), *Ağıtlar*, İstanbul.

KİLİSLİ, Rıfat Bilge (2001), *Mâniler (Haz: Atâ Çatıkkaş)*, İstanbul.

KÖKSAL, Hasan (1984), *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Ankara.

KÖKSAL, Hasan (2003), *Battal Gazi Destanı*, Ankara.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat (2003), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat (2004), *Edebiyat Araştırmaları II*, Ankara.

KÖSE, Nerin (?), *Kococaş Destanı*, ?

MAHMUD, Kaşgarlı (2013a), *Divanü Lûgat-it Türk (Çeviri, Cilt I-II-III)*, (Çev.: Atalay, B.), Ankara.

MAHMUD, Kaşgarlı (2013b), *Divanü Lûgat-it Türk (Dizin, Cilt IV)*, (Çev.: Atalay, B.), Ankara.

OCAK, Ahmet Yaşar (1992), *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Ankara.

OCAK, Ahmet Yaşar (2000), *Babâiler İsyanı (Alevîliğin Tarihsel Alt Yapısı)*, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar (2003), *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul.

ÖGEL, Bahaeddin (1991), *İslâmiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin (2002), *Türk Mitolojisi II*, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin (2003), *Türk Mitolojisi I*, Ankara.

ÖNAL, Mehmet Naci (2003), *Muğla Efsaneleri*, Muğla.

ÖNDER, Mehmet (1966), *Anadolu Efsaneleri*, Ankara.

ÖNDER, Mehmet (1972), *Şehirden Şehire II*, İstanbul.

ÖZBEK, Mehmet (1994), *Folklor ve Türkülerimiz*, İstanbul.

ÖZÇELİK, Mehmet (2004), *Afyonkarahisar Masalları, Araştırma, İnceleme*, Isparta.

ÖZDEMİR, Ahmet Z. (1985), *Avşarlar ve Dadaloğlu*, Ankara.

- ÖZTELLİ, Cahit (2002), *Evlerinin Önü*, İstanbul.
- PALA, İskender (1999), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul.
- ROUX, Jean-Paul (2002), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul.
- ROUX, Jean-Paul (2005), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul.
- RUBEN, Walter (2004), *Eski Metinlere Göre Budizm*, İstanbul.
- SAKAOĞLU, Yurdanur (1980), *Çocuklara ve Gençlere Oyunlar Eğlenceler*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (1986), *Dadaloğlu*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (1987), *Ercişli Emrah*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (1988), *Bayburtlu Zihnî*, İstanbul.
- SAKAOĞLU, Saim (1992), *Efsane Araştırmaları*, Konya.
- SAKAOĞLU, Saim (2002), *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (2004a), *Karaca Oğlan*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (2004b), *101 Anadolu Efsanesi*, Ankara.
- SELÇUK, Ali (2004), *Tahtacılar*, İstanbul.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1975), *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar*, Ankara.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1985), *Erzurum Efsaneleri*, Ankara.
- ŞENOCAK, Ebru (2000), *Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Elazığ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1999), *Kadirli ve Osmaniye Ağıtları*, Ankara.
- ŞİMŞEK, Esmâ (2001a), *Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması I*, Ankara.
- ŞİMŞEK, Esmâ (2001b), *Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması II*, Ankara.
- TABALDİEV, Kubatbek (?), *"Kırgızistan'daki 'Geyik Tasvirli Taşlar'"*, Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü, Prof. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan, 99-102.
- TAN, Nail (1986), *Folklorumuzda Ölçülü Sözler*, İstanbul.
- TANYU, Hikmet (1987), *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Ankara.
- TAVKUL, Ufuk (2004), *Karaçay-Malkar Destanları*, Ankara.
- TEKİN, Talat (2004), *İrk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*, Ankara.

- TEMİR, Ahmet (Çev.) (1995), *Moğolların Gizli Tarihi*, Ankara.
- TEZEL, Naki (1985), *Türk Masalları II*, Ankara.
- TEZEL, Naki (2004), *Türk Halk Bilmeceleri*, İstanbul.
- TUĞRUL, Mahmut (1969), *Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı*, İstanbul.
- TURYAN, Hasan (1982), *Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri*, Bursa.
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl (1977), *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul.
- Türkçe Sözlük**, Ankara 1998.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü**, c. VIII, Ankara 1975
- UYGUR, Tahsin Nahit (2002), *Çankırı Halk Edebiyatı*, Ankara.
- YALDIZ, Adem (2002), *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Konya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YALMAN, Ali Rıza (1977a), *Cenupta Türkmen Oymakları I*, Ankara.
- YALMAN, Ali Rıza (1977b), *Cenupta Türkmen Oymakları II*, Ankara.
- YARDIMCI, Mehmet (2002), *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri, Âşık Şiiri, Tekke Şiiri*, Ankara.
- YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz (2005), *Baba Hızır (Hızır) Efsanesi*, Konya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri.
- YÜKSEL, Hasan Avni (1987), *Âşık Seyrânî*, Ankara.

A

Abdal Musa, 30, 74, 80, 85
Âdem, 79, 82, 83
Âdem Peygamber, 79
Afyon, 35, 36
Ahmet Yesevi, 75
ahu, VI, 29, 30, 31, 49, 52, 74, 85, 90, 92,
93, 94, 99, 100, 112, 113, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149,
150, 151, 156, 158
Aladağ, 123, 168
Alâeddin Gaybî, 74, 85
Altay, 20, 24, 30, 32, 33, 174, 175
Altaylılar, 16, 20
Altun Köl, 33
Ardahan, 116, 117
arkaik, 9, 23, 171
Aslı, 49, 50, 102, 140
Âşık Ömer, 139, 147, 148
Âşık Şenlik, 139, 160
at, 9, 13, 21, 25, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 43, 45, 46, 57, 74, 105, 115, 117,
119, 120, 128, 131, 162, 164
at eti, 9
atalar kültü, 35
ateş, 30, 34, 80
Av Tanrısı, 15
Avadana, 26
Avcı Mehmet, 14
avcılık, 9, 13, 14, 16, 20, 23, 32, 38, 84,
95, 108, 135
Ay-Atam, 72
ayı, V
ayısıt, 34
Aynu'd-Devle, 29
Ay-va, 72

Azez Ovası, 111, 112

B

Baba İlyas, 29
Bağdat, 112
Bakır Dağ, 19
Barçın Yaylası, 140
Başkurtlar, 15, 16
Battal Gazi, 37, 40, 41, 43, 176
Bayburtlu Zihnî, 139, 149, 159, 177
baykuş, 24, 169
Bekce, 85
Beyaz Gemi, 13
Binboğa, 35, 36, 111, 167, 168
boğa, 24
boynuz, 13, 23, 32, 34, 36, 59, 64, 72, 81,
97, 104, 122, 127, 128, 129, 131, 132,
136
boz ayı, 24
Bozak Dağı, 168
Buda, 26, 27, 83
Budist, 26, 37, 70
Budizm, 26, 28, 73, 82, 83
Büyük Ayı, 34

C

cadı, 41, 46, 47
Cataka, 26
Cebrail, 22, 76
Cengiz Aytmatov, 13
Cengiz Han, 12
ceran, 96, 102, 105, 112, 115, 116, 123,
126, 140, 141, 151, 152, 153, 154, 155,
156, 160, 161, 163, 164, 169

ceyran, 46, 47, 52, 91, 94, 100, 101, 111,
115, 133, 141, 142, 154, 155, 156, 157,
158, 164, 165
ceyren, 135
Cücenler, 23, 34

Ç

Çiçekdağı, 112
Çin, 21, 33, 174
çoban, 36, 53, 77, 87, 121

D

Dadaloğlu, 139, 149, 159, 162, 167, 168
dağ, 91, 97, 123, 130
dağ keçisi, 77
dağ ruhu, 17
davul, 25
Dede Garkın, 29
Dede Korkut, 14, 20, 37, 38, 135, 136
deniz tanrısı, 11, 73
Diana, 16
Dinyeper, 35
Divanü Lûgat-it- Türk, 31
Diyarbakır, 13
Doksan Üç Harbi, 116
Dolgan, 32

E

Ebû Hafs el- Haddad, 29
Ebu Müslim, 20
ejderha, 13
Elbistan, 168
elik, VI, 32, 77, 86
elik keçi, 77, 81
Ercişli Emrah, 139, 148, 159, 160, 161
Ergenekon, 18
Erklig, 33
Erlik, 25
Erzincan, 83, 87, 114
Erzurumlu Emrah, 139, 149, 150
esrime, 23, 33

evliya, V, 17, 18, 27, 29, 30, 35, 79, 91,
112, 113, 128, 130

F

fal, 31, 32, 33
falcılık, 31
Fin-Ugor, 12

G

gergedan, 13, 19, 37, 38, 42
Gevherî, 139, 141, 142, 143, 144, 145,
146, 147, 156, 157, 158, 159, 160, 161,
166
geyik boynuzu, 25, 132
Geyik Destanı, 21
Geyikli Baba, 24, 29, 30, 51, 80
Gök Tanrı, 91, 171
Gök-Tanrısı, 12
Göktürk, 12, 14, 34, 35, 73, 135
Göktürkler, 11, 12, 73, 77
gökyüzü, 24, 25, 83, 133

H

Habib Hacı, 85
hac, 127, 128, 131, 132
hacı, 127, 128, 131, 132
Hacı Bektaş, 29, 74
Hacım Sultan, 85
Hâkim Ata, 75
Hâkim Ata Menkıbesi, 75
halk hekimliği, 60, 62, 67, 76, 77, 124,
137
Hatayî, 17
hayalet, 24
hayvan ata, 9
Hazret-i Ömer, 21
Hıfzî, 115
Hızır, 41, 80
Hitânlar, 23
Horasan, 22
hortlak, 24
Hristiyan, 40

Hun, 18
Hutuk Ula, 33
Hüseyin Gazi, 40, 41, 43
Hz. Âdem, 79, 82, 83
Hz. Hamza, 21
Hz. İsa, 30, 86
Hz. Muhammed, 20, 28, 78, 83, 90
Hz. Muhammet, 21, 50, 76, 109, 120

I

Irak Türkleri, 35
İrk Bitig, 15, 31

İ

İbradı, 17
İbrahim bin Edhem, 22
içgüdü, 18, 23, 37, 42, 44, 69, 71
ilkel, 11, 16, 18, 22, 37, 42, 69, 79
ilkellik, 26
inanma, V, 9, 10, 28, 31, 34, 50, 171
İran, 20
iskelet, 31
İskit, 18, 33

K

Kâbe, 128, 131, 132, 150
Kaçak Nebi, 123
Kam, 24, 25, 30, 42
karaca, VI, 16, 25, 29, 32, 95, 96
Karaca Dağ, 13
Karaca Oğlan, 139, 140, 141, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169
Karacaoğlan, 152, 161, 162
Karaçay, 15, 174
Karagas, 25, 32
Karaman, 169
karga, 24, 134
kartal, 24
Kaygusuz Abdal, 85
Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi, 74, 85

kaz, 24, 40, 75, 148
Kazaklar, 22
Kâzerûniyye, 29
Kazılık Dağı, 44, 136
keçi, 72, 81, 82, 129
kemik, 30, 31, 86, 87, 115, 116
keramet, 28, 73, 74, 78, 80, 85, 86, 130
Kerem, 49, 50, 51, 102
Kerem ile Aslı, 49, 50, 110
Kıpçak, 35
Kırgızlar, 13, 16
Kızılbaşlık, 36
Kinler, 34
Kitanlar, 33
Koç Dağı, 168
konargöçer, V, 9, 13, 171
koyun, 33, 87, 105
Koyun Baba, 29
Kök Türkler, 33
kuğu, 154, 156, 157, 167
Kuman, 35
Kur'an-ı Kerim, 132
kurban, 12, 22, 33, 34, 94, 95, 119, 126
kurt, 10, 11, 18, 20, 23, 24, 51, 108, 157, 158, 166
kuş, 14, 15, 23, 24, 25, 31, 38, 39, 57, 60, 72, 96, 112, 163, 164
kutlu dağ, 34
Kutrigur, 18
kutsi, 37, 44, 79, 97
kutsiyet, 10, 21, 22, 32, 36, 42, 43, 44, 70, 82, 112, 135
küheylan, 157
kül, 91, 97, 123
kürek kemiği, 32, 33

M

Macar, 19
mağara, 11, 13, 43, 45, 46, 71, 72, 73, 81, 82, 83
maral, VI, 12, 13, 28, 49, 50, 94, 97, 100, 101, 102, 103, 114, 115, 116, 117, 123, 149, 150, 151, 155, 156, 159, 160, 161, 163
Mekke, 21, 76

Melâmetilik, 29
Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî,
74, 85
Menâkıb-ı Tâcü'l-Arifin Seyyid Ebu'l-
Vefâ, 29
Menâkıbu'l Kudsiye, 29
Mevlit, 21
misk, 79, 82, 148
Moğol, 12, 13, 25
Muğla, 31
Muhammed Hanefî, 20
Munbuç, 169
Müslüman, 21, 22, 40, 43, 76
Müslümanlık, 21

N

nazar, 35, 45, 152
nazarlık, 36

O

ocak, 24
Oğuz Kağan, 13, 18, 19, 37, 42, 135
orman tanrısı, 16
orman ve koru tanrıçası, 16
Orta Asya, 23, 24, 31, 32, 34, 35, 84, 91,
169, 175, 177

P

Pazırık, 33, 35
Pir Sultan Abdal, 30, 130
Proben, 15

R

Radlof, 19
Ramazan Mecnun, 29
Rasûl Baba, 74, 85
Ren geyiği, 25, 33, 34
Resul Baba, 85
Roma, 16

S

Seyranî, 139, 149
Seyyid Gazi, 85
sığın, VI, 14, 24, 25, 30, 34, 38, 39, 40, 44,
47, 51, 79, 85, 111, 116, 119, 155, 156,
166, 167, 168
Sibirya, 24
Sidhartha Gotama, 26
Sipikör Dağı, 114
Soyot, 25
su, 20, 28, 30, 45, 50, 54, 59, 60, 68, 73,
75, 83, 107, 108, 109, 128, 152
Sultan Şucâuddîn, 75, 85, 86

Ş

Şah İsmail, 45, 53, 55
Şair Celâli, 114
Şaman, 23, 24, 25, 33, 51, 79, 83, 86
Şamanizm, 23, 24, 28, 30, 33, 51, 73, 79,
82, 86
Şeyh Ebû İshak Kâzerûnî, 29
Şor, 19, 28

T

Tahtacı, 17, 35
taklit, 23, 24, 58, 60, 64, 84
taş kesilme, 78, 83, 87, 136
tavşan, 14, 24, 40, 69, 135
tavus kuşu, 141
tay, 24, 107
tazı, 45, 51, 69, 104, 108, 110, 112, 115,
117, 118, 124, 164, 165, 166
Toroslar, 17, 169
totem, 17
tös, 28
töz, 28
Tunguzlar, 16, 33, 34

U

uğursuzluk, 14, 17, 32, 39, 40, 41, 50, 70,
78, 82, 87, 106, 108, 121, 135, 165

Utigur, 18
Uygurlar, 11

Ü

Ülker, 13, 20

V

veli, 28
Venüs, 33
Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddîn, 75, 85
Vogullar, 12

Y

Yakut, 25, 32
Yakutlar, 33, 34
Yama, 33
ye-kıla, 24
Yenisey, 14, 34, 95, 135
yeraltı, 24, 25, 83
yeraltı tanrısı, 33
Yörük, 35, 129, 130

Z

Ziya Gökalp, 20

Hayvanlar, insanoğlunun dünyayı paylaştığı diğer canlılardır. Dolayısıyla insanlar ve hayvanlar bu paylaşım esnasında sık sık karşı karşıya gelmektedir. Bu karşılaşmalar, insanoğlu için bazen faydalı, bazen de zararlı olmaktadır. Bir ayının saldırısına uğrayan insan, yaralanmakta ya da hayatını kaybetmektedir. Ancak, aynı ayıyı avlayıp postundan kıyafet yapmayı başarabilen insan için bu karşılaşma faydalı olabilmektedir.

Türkler, tarihin ilk dönemlerinden itibaren konargöçer kültürün zorunluluğu olarak hayvanlarla sıkı ilişkiler kurmuşlar ve bu ilişkilerin sonucunda ortaya çıkan çeşitli inanmaları gündelik yaşamlarına, dolayısıyla da folklor ürünlerine dâhil etmişlerdir.

Türklerde hayvan ve insan ilişkisi denilince akla gelen ilk hayvan bozkurttur. Türk folklorunun hemen her sahasında kendine yer edinmiş olan bozkurt, bazen bu yeri diğer yabani hayvanlarla paylaşmak zorunda kalmıştır. Bu hayvanların başında da geyik gelmektedir.

Türkler, geyiği çoğu kez bozkurdun yerine koymuşlar, bozkurda yükledikleri özellikleri aynen ona da yüklemişlerdir. Bu özellikler, gerek diğer Türk coğrafyalarında gerekse de Anadolu coğrafyasında karşımıza çıkan folklor ürünlerinde yerini almıştır.

ISBN:978-605-5184-50-6

